บทบาทพระบรมครู

พิมพ์เพื่อแสดงมุทิตาจิต

ในวโรกาสที่

พระราชวรมุนี (ปยุตฺตเถร)

ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่

พระเทพเวที

๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

คำปรารภ

ในศุภวโรกาสอันเป็นมหามงคลที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระชนมายุครบ ๖๐ พรรษา ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐ นี้ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ป.ธ. ๙, พ.ม.,พธ.บ., ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัยศิลปากร และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วัดพระพิเรนทร์ แขวงบ้านบาตร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ *พระเทพเวที ศรีวิศาลปาพจนรจิต ตรีปิฎกบัณฑิต มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี*

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์พระราชวรมุนี เคยเป็นนักเรียนโรงเรียนบาลีอบรมศึกษา, โรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษา และนิสิตบาลีอุดมศึกษา คณะพุทธศาสตร์ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย สอบได้ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต ด้วยเกียรตินิยมอันดับหนึ่ง จากนั้นได้เป็นอาจารย์ในโรงเรียนบาลีเตรียมอุดมศึกษาและบาลีอุดมศึกษา และเจ้าหน้าที่ระดับบริหารของมหาวิทยาลัย ในตำแหน่งรองเลขาธิการ ได้สร้างความเจริญทางด้าน

วิชาการให้แก่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จนเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป

การที่ท่านได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ในครั้งนี้ ได้นำความเป็นสิริมงคลอันยิ่งใหญ่มาสู่ศิษยานุศิษย์ทุกถ้วนหน้า คณะศิษยานุศิษย์จึงได้จัดพิมพ์หนังสือ "บทบาทพระบรมครู" ซึ่งเป็นผลงานการค้นคว้าของท่าน จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม เพื่อเป็นการแสดงออกซึ่งมุทิตาจิตและถวายสักการะแด่พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์พระราชวรมุนี และเพื่อแจกเป็นธรรมบรรณาการแก่ศิษยานุศิษย์และสาธุชนที่มาร่วมแสดงมุทิตาจิตในโอกาสที่ท่านได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ครั้งนี้

ขออำนาจแห่งคุณพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระอริยสงฆเจ้า และขอบุญกุศล บารมีทุกประการที่พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์และศิษยานุศิษย์ทุกท่านได้บำเพ็ญมา จงรวมเป็นพลวปัจจัยปกป้องคุ้มครองรักษาพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณอาจารย์ ตลอดกาลนาน

คณะศิษยานุศิษย์

๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

ประวัติ

พระเทพเวที

(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ชาติภูมิ

เกิดวันพฤหัสบดีที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ.๒๔๘๑ ตรงกับแรม ๗ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีขาล (ปลายปี) ณ ตลาดศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นบุตรของนายสำราญ นางชุนกี่ อารยางกูร

การศึกษาเบื้องต้น

พ.ศ. ๒๔๘๗ เข้าโรงเรียนอนุบาลครูเฉลียว ตลาดศรีประจันต์

พ.ศ. ๒๔๘๘ ถึง ๒๔๙๐ ประโยคประถมศึกษาโรงเรียนประชาบาลชัยศรีประชาราษฎร์

พ.ศ. ๒๔๙๑ ถึง ๒๔๙๓ ชั้นมัธยมศึกษา ณ โรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคา อ. สัมพันธวงศ์ จ. พระนคร โดยได้รับทุนเรียนดีของกระทรวงศึกษาธิการ

บรรพชา

บรรพชา ณ วัดบ้านกร่าง อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ โดยมีพระครูเมธีธรรมสาร เจ้าอาวาสวัดบ้านกร่างเป็นพระอุปัชฌาย์

สำนักศึกษา

พ.ศ. ๒๔๙๔ สำนักวัดบ้านกร่าง ซึ่งมีพระครูเมธีธรรมสารเป็นเจ้าอาวาส

พ.ศ. ๒๔๙๕ สำนักวัดปราสาททอง ซึ่งมีพระวิกรมมุนี เป็นเจ้าอาวาส

พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้ย้ายเข้ามาสังกัดวัดพระพิเรนทร์ กรุงเทพ ฯ ซึ่งมีพระราชศีลโสภิต เป็นเจ้าอาวาสในสมัยนั้น

การศึกษาพระปริยัติธรรม

พ.ศ. ๒๔๙๔–๒๔๙๖ สอบได้นักธรรม ชั้นตรี, โท และเอก

พ.ศ. ๒๔๙๘–๒๕๐๔ สอบได้ ป.ธ. ๓ ถึง ป.ธ. ๙

การศึกษาฝ่ายสามัญ

พ.ศ. ๒๕๐๔ สอบได้วิชาชุดครู พ.ม.

พ.ศ. ๒๕๐๔ สอบได้พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) เกียรตินิยมอันดับ ๑

ปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้รับปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้รับปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาปรัชญา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้รับปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาหลักสูตรและการสอน) มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้รับปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาศึกษาศาสตร์–การสอน) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อุปสมบท

สมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ธรรมิกมหาราชาธิราช องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก รัชกาลปัจจุบัน ทรงพระมหากรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์รับสามเณรประยุทธ์ (ป.ธ. ๙) เป็นนาคหลวง อุปสมบทเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๐๔ ตรงกับขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๘ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (กิตติโสภณมหาเถร) วัดเบญจมบพิตร ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระธรรมคุณาภรณ์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์) วัดสามพระยา เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระเทพเมธี (พระธรรมเจดีย์) วัดทองนพคุณ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้นามฉายาว่า "ปยุตฺโต"

สมณศักดิ์

พ.ศ. ๒๕๑๒ ได้รับพระราชทานแต่งตั้งสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะที่ พระศรีวิสุทธิโมลี

พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ พระราชวรมุนี *ศรีปริยัติบัณฑิต มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี*

พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ พระเทพเวที *ศรีวิศาลปาพจนรจิต ตรีปิฎกบัณฑิต มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี*

หน้าที่การงาน

พ.ศ. ๒๕๐๕–๒๕๐๖ เป็นอาจารย์ประจำ ในแผนกบาลีเตรียมอุดมศึกษา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๐๗–๒๕๑๗ ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ และต่อมาเป็นรองเลขาธิการ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในช่วงเวลาที่*ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่อยู่ในมหาจุฬา ฯ นั้น ได้สร้างความก้าวหน้าให้แก่มหาวิทยาลัย ทั้งในด้านบริหารและวิชาการเป็นอย่างมาก* โดยเฉพาะการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนตามแบบอย่างการศึกษาในระบบมหาวิทยาลัย เป็นผู้ปรับปรุงและวางระเบียบแบบแผนการคิดคะแนนระบบหน่วยกิตในมหาจุฬา ฯ ทั้งได้ปรับปรุงหลักสูตรโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ให้เหมาะสมกับสภาพของสังคมไทย จนเป็นที่ยอมรับและแพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน

เมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์ ในยุคสมัยที่ท่านเป็นเจ้าอาวาส ได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกิจการภายในวัดพระพิเรนทร์ในทุก ๆ ด้าน เช่น การบัญชีเงินวัด การจัดการศึกษา แก่พระภิกษุสามเณรตลอดจนศิษย์วัด เป็นต้น เมื่อทุกอย่างเข้ารูปเข้ารอยและมีระเบียบเรียบร้อยดีแล้วท่านจึงได้ยื่นหนังสือลาออกจากเจ้าอาวาส เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๙

ส่วนผลงานด้านการเผยแผ่ด้วยการปาฐกถานั้น ก็ได้กระทำควบคู่กันไป ท่านได้รับอาราธนาไปเผยแผ่และดูกิจการพระพุทธศาสนาในต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๐ ในประเทศลาว, ศรีลังกา, มาเลเซีย, สิงคโปร์, ฮ่องกง, ไต้หวัน และญี่ปุ่น และในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นต้น

มา ได้รับอาราธนาไปบรรยายในมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย (University of Pennsylvania) วิทยาลัยสวอร์ทมอร์ (Swarthmore College) มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) และอื่น ๆ อีกหลายแห่ง

อนึ่งท่านได้รับเป็นที่ปรึกษาของวัดวชิรธรรมปทีป ในนครนิวยอร์ค และวัดธรรมาราม ในนครชิคาโก สหรัฐอเมริกาอีกด้วย ปัจจุบัน ถึงแม้ว่าสุขภาพร่างกายของท่านไม่ค่อยสมบูรณ์นัก แต่ก็ต้องรับภาระงานพระศาสนาอันยิ่งใหญ่ โดยได้รับพระบัญชาจากสมเด็จพระสังฆราชแต่งตั้งให้ *เป็นประธานกรรมการปาลิวิโสธกะ ฝ่ายพระสุตตันตปิฎก* ในการสังคายนาพระธรรมวินัย ตรวจชำระพระไตรปิฎกที่จัดให้มีขึ้น ณ วัดมหาธาตุ ยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร และเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และในคณะกรรมการศึกษาของคณะสงฆ์

ผลงาน

งานนิพนธ์ที่สำคัญของพระราชวรมุนีมีดังต่อไปนี้

๑. พระราชวรมุนี *(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)*. การศึกษาของคณะสงฆ์: ปัญหาที่รอทางออก. กรุงเทพ ฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙. หนา ๒๐๘ หน้า

๒. ————. ความคิด : แหล่งสำคัญของการศึกษา. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในการแสดงมุทิตาจิตแด่พระสังฆาธิการ ผู้เป็นองค์อุปถัมภ์

จุฬา ฯ ซึ่งได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ ๕ ธันวาคม ๒๕๒๔, กรุงเทพ ฯ: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๒๔. หนา ๗๐ หน้า

๓. ————. ค่านิยมแบบพุทธ. กรุงเทพ ฯ: สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, ๒๕๒๖. หนา ๒๒๑ หน้า

๔. ————. คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่. กรุงเทพ ฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘. หนา ๗๘ หน้า

๕. ————. ชาวพุทธกับชะตากรรมของสังคม. สมาคมศิษย์เก่ามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์, กรุงเทพ ฯ: พิมพ์ที่ สหประชาพาณิชย์, ๒๕๒๗. พิมพ์ครั้งที่ ๒ หนา ๙๔ หน้า

๖. ————. ชาวพุทธต้องเป็นผู้ตื่น. กรุงเทพ ฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๐. หนา ๓๗ หน้า

๗. ————. ไตรภูมิพระร่วง: อิทธิพลต่อสังคมไทย. กรุงเทพ ฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙. พิมพ์ครั้งที่ ๒ หนา ๗๒ หน้า

๘. ————. ไตรลักษณ์. จัดพิมพ์ในมงคลวารอายุครบ ๖ รอบ คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ, กรุงเทพ ฯ: ศูนย์การพิมพ์พลชัย, ๒๕๒๙. พิมพ์ครั้งที่ ๓ หนา ๑๙๘ หน้า

๙. ————. ทางสายกลางของการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ: ศึกษาศาสตร์ปริทัศน์ (ฉบับพิเศษ) คณะศึกษาศาตร์ มหา

วิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑/๒๕๓๐. พิมพ์ครั้งที่ ๒ หนา ๒๖๓ หน้า

๑๐. ————. เทคโนโลยีกับศาสนา. กรุงเทพ ฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๐. หนา ๓๖ หน้า

๑๑. ————. ธรรมนูญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. กรุงเทพ ฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐. พิมพ์ครั้งที่ ๕๔ หนา ๙๔ หน้า

๑๒. ————. นรก–สวรรค์ในพระไตรปิฎก. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา วิทยาลัยครูสวนดุสิต จัดพิมพ์, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ ปรเมษฐ์การพิมพ์, ๒๕๒๔ หนา ๔๒ หน้า

๑๓. ————. ประเพณี–พิธีพจน์. จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในวันพระราชทานเพลิงศพ พระเมธีธรรมสาร (*ไสว ธมฺมสาโร*) เจ้าอาวาสวัดบ้านกร่าง อ. ศรีประจันต์ จ. สุพรรณบุรี ในวันที่ ๙ มกราคม ๒๕๒๕. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๕ หน้า ๘๙–๑๖๘

๑๔. ————. ประโยชน์สูงสุดของชีวิตนี้. จัดพิมพ์ถวายเป็นพระราชกุศล ในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ, กรุงเทพ ฯ: บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด, ๒๕๓๐. หนา ๒๑๑ หน้า

๑๕. ————. ปรัชญาการศึกษาไทย. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมวรนายก (*สมบูรณ์ จนฺทกเถร*) ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๓๐, กรุงเทพ ฯ: โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐. พิมพ์ครั้งที่ ๔ หนา ๓๑๗ หน้า

๑๖. ————. พจนานุกรมพุทธศาสตร์: ฉบับประมวลธรรม. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์, กรุงเทพ ฯ: บริษัทด่านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๘. พิมพ์ครั้งที่ ๔ หนา ๔๔๕ หน้า

๑๗. ————. พจนานุกรมพุทธศาสน์:ฉบับประมวลศัพท์. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์, กรุงเทพ ฯ: บริษัทด่านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๘. หนา ๔๘๗ หน้า

๑๘. ————. พระพุทธศาสนาในญี่ปุ่น. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์เป็นมุทิตานุสรณ์ เนื่องในโอกาสที่สมาชิกสภามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ ๕ ธันวาคม ๒๕๑๑, กรุงเทพ ฯ: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๑๑. หนา ๖๖ หน้า

๑๙. ————. พระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์, ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๑๙ หนา ๔๓ หน้า

๒๐. ————. พัฒนาตน. นางวนิดา (ยังประภากร) ปวโรดม พิมพ์แจก, กรุงเทพ ฯ: บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด, ๒๕๓๐. พิมพ์ครั้งที่ ๔ หนา ๖๐ หน้า

๒๑. ————. พุทธธรรม: กฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต. กรุงเทพ ฯ: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๒๘. พิมพ์ครั้งที่ ๗ หนา ๒๐๖ หน้า

๒๒. ————. พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์เผยแพร่, กรุงเทพ ฯ: บริษัทด่านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๙. พิมพ์ครั้งที่ ๓ หนา ๑๑๔๕ หน้า

๒๓. ————. พุทธศาสนากับสังคมไทย. กรุงเทพ ฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๖. หนา ๒๙๖ หน้า

๒๔. ————. พุทธศาสนาในอาเซีย. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระทีฆทัสสีมุนีวงศ์ *(ไป๋ ญาณผโล นาควิจิตร)* อดีตเจ้าคณะจังหวัดพิจิตร ๒๒ มีนาคม ๒๕๑๘, กรุงเทพ ฯ: หจก. อำนวยรัตน์การพิมพ์ ๒๕๑๘. หน้า ๖๓–๑๒๒

๒๕. ————. ศ.นพ. ประเวศ วะสี และ ส. ศิวรักษ์. ภารกิจของชาวพุทธรุ่นใหม่ ในสถานการณ์ปัจจุบัน. กรุงเทพ ฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๐. หนา ๘๖ หน้า

๒๖. ————. มองอเมริกามาแก้ปัญหาไทย. กรุงเทพ ฯ: บริษัทด่านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๘. พิมพ์ครั้งที่ ๕ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม หนา ๑๓๖ หน้า

๒๗. ————. รากฐานพุทธจริยศาสตร์ทางสังคมเพื่อสังคมไทยร่วมสมัย (วีระ สมบูรณ์ แปล). กรุงเทพ ฯ: สำนักพิมพ์เทียนวรรณ. ๒๕๒๘. หนา ๕๙ หน้า

๒๘. ————. ลักษณะสังคมพุทธ. กรุงเทพ ฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๗. หนา ๒๕๙ หน้า

๒๙. ————. ลุอิสรภาพด้วยอนิจจัง. กรุงเทพ ฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๐ หนา ๔๘ หน้า

๓๐. ————. สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย. กรุงเทพ ฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๗. หนา ๓๙๔ หน้า

๓๑. ————. สถาบันสงฆ์กับสังคมปัจจุบัน. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์, กรุงเทพ ฯ: จรูญการพิมพ์, ๒๕๒๙ หนา ๑๐๑ หน้า

๓๒. ————. สัมมาทิฏฐิ. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา และชมรมพุทธศาสตร์ วิทยาลัยครูสวนดุสิตพิมพ์เผยแพร่, กรุงเทพ ฯ: หจก. ภาพพิมพ์, ๒๕๒๙. หนา ๒๕ หน้า

๓๓. ————. สัมมาสติในพุทธธรรม. กลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม จัดพิมพ์, กรุงเทพ ฯ: โรงพิมพ์จักรานุกูลการพิมพ์, ๒๕๒๘. หนา ๕๑ หน้า

๓๔. ————. และคณาจารย์ พ.อ. หลักสูตรและประมวลการสอนวิชาธรรม. โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพ ฯ: กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๒๑. พิมพ์ครั้งที่ ๖ หนา ๒๑๘ หน้า

๓๕. ————. อัตตา อนัตตาในพระพุทธศาสนา. ชมรมพุทธศาสตร์และภาควิชาปรัชญาและศาสนาวิทยาลัยครูสวนดุสิต

พิมพ์เผยแพร่, กรุงเทพฯ: บริษัท วัชรินทร์การพิมพ์จำกัด, ๒๕๒๖. หนา ๗๐ หน้า

๓๖. P.P.A. Buddhism, A Layman's Guide to Life. Published by the Buddhist Sunday School, Mahachula Buddhist University, Bangkok: 1969 (2512), (lst edition 1966, 2509) 61 pages

๓๗. ————. English Lessons for Young Buddhists Book I. Mahachula Buddhist Sunday School, Bangkok: Prayurawoag Press, 2523. (lst edition 2515; reprinted in 2516; 2517; 2518) 26 pages

๓๘. Phra Maha Prayuddha P. Aryankura and Phra Maha Chamlong Sarapadnuke, English Lessons on Buddhism Book I. Printed by The Pali Pre-university School, M.C. Buddhist University, Bangkok: 1977. (lst edition 1964; reprinted in 1967; 1973; 1977)

๓๙. ————. and P.M. Chamlong Sarapadnuke, English Lessons on Buddhism Book II. Printed by the Pali Pre-university School, M.C. Buddhist University, Bangkok: 1975 (lst edition 1963; reprinted in 1967 and 1975).

๔๐. Phra Rajavaramuni (Prayudh Payutto). Freedom, Individual and Social. Bangkok: Graphico, 1987. 53 pages

๔๑. P.P.A. .Great Buddhists. Printed by the Buddhist Sunday School, Mahachula Buddhist University, Bangkok: 1968 (2511). (1st edition B.E. 2505; reprinted in 2507; 2509 and 2511)

๔๒. ———— . Introduction to Buddhism Book I, II. Mahachula Buddhist Sunday School, Bangkok: Kurusapha Ladprao Press, 1976 (2519).

๔๓. ———— . Jataka Tales Book I, II. Mahachula Buddhist Sunday School, Bangkok: Krung Sayam Press, 1982 (2525). (1st Produced by Mimeograph B.E. 2505; 2nd edition B.E. 2507; 3rd edition B.E. 2509; 4th edition B.E. 2515)

๔๔. Phra Rajavaramuni (prayudh Payutto). Looking to America Solve Thailand's Problems (Translated by Grant A. Olson). Published by Sathirakoses–Nagapradipa Foundation and The Thai–American Project, Bangkok: P.A. Living Co. Ltd 1987. 94 pages.

๔๕. P.P.A. Mahachula English Course for Young Buddhists Book I, II, II. Published by Mahachula Buddhist Sunday School, Bangkok: Kurusapha Ladprao Press, 1984 (2527). (1st edition 1970 (2513); 2nd edition 1973 (2516)

๔๖. Phra Rajavaramuni (Prayudh Payutto). Mahachula longkornrajavidyalaya Buddhist Uuiversity under Royal Patronage, Catalogue B.E. 2510–11/1967–68 A.D., Bangkok: Thai Watana Panich, B.E. 2510 (1967 A.D.). 93 pages

๔๗. ————. Social Dimension of Buddhism in Contemporary Thailand. Printed by Thai Khadi Research Institute, Bangkok: Thammasat University, 1983. 84 Pages

๔๘. P.M. Prayuddha P. Aryankura Students, Thai-Pali-English Dictionary of Buddhist Terms. Published by Mahachula Buddhist University, Bangkok: Kurusapha Ladprao Press, 2511. 54 pages

๔๙. Phra Rajavaramuni (Prayudh Payutto). Thai Buddhism in the Buddhist World. Published by Mahachula

Buddhist University, Bangkok: Amarin Printing Group, 1987 (2530).

ฯลฯ

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เป็นพระภิกษุที่ทรงไว้ซึ่งคุณความดีนานัปการ มีศีลาจารวัตรและปฏิปทาเป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธาและเป็นที่เคารพนับถือของบรรดาศิษยานุศิษย์และพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป นับว่าเป็นแบบอย่างของพระภิกษุในอุดมคติรูปหนึ่งในปัจจุบัน ที่สำคัญที่สุดท่านยังเป็นพระภิกษุที่เป็นนักวิชาการทรงคุณความรู้ทางพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งเป็นนักคิดนักการศึกษารูปหนึ่งของไทยในสมัยปัจจุบัน กล่าวคือสามารถใช้วิชาการที่คนรุ่นใหม่ยอมรับในการตีความพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะดึงหลักความเชื่อถือแบบธรรมเนียมประเพณีของคนรุ่นเก่าออกจากความงมงายสู่เหตุผลบนพื้นฐานที่คนรุ่นเก่าพึงพอใจและคนรุ่นใหม่ยอมรับโดยไม่โต้แย้ง ทั้งนี้ โดยมิได้ทำให้ความสูงส่งของพระพุทธศาสนาด้อยลงหรือสูญเสียไป.

คำประกาศเกียรติคุณ

ผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา
เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี

พ.ศ. ๒๕๒๕

พระราชวรมุนี

(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

"งานนี้มีคุณค่าดังเพชรน้ำหนึ่ง และจะเป็นรากฐานของความเจริญก้าวหน้าในการศึกษาค้นคว้าทางพุทธธรรมสืบไปในอนาคต...."

เป็นคำยกย่องหนังสือชื่อ "พุทธธรรม" จากศาสตราจารย์ระวี ภาวิไล เมื่อได้อ่านหนังสือนั้น ซึ่งรจนาโดย พระราชวรมุนี พระราชาคณะผู้ทรงไว้ซึ่งความทันสมัยในการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ที่คนรุ่นก้าวหน้ามิอาจจะรังเกียจว่าพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งล้าสมัยอีกต่อไป

นายสำราญ–นางชุนกี่ อารยางกูร ชาวอำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ได้ให้กำเนิดบุตรชื่อ ประยุทธ์ อารยางกูร เมื่อวันที่๑๒ มกราคม ๒๔๘๑ ขณะนั้นก็คงไม่มีใครคิดว่า เด็กชายประยุทธ์จะจำเริญวัยกลายเป็นผู้บำเพ็ญกรณีเป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา และการศึกษาของเมืองไทย ตลอดจนกลายเป็นศาสตราจารย์บรรยายพุทธศาสตร์กระเดื่อง

ไปในมหาวิทยาลัยต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศที่เจริญแล้ว อย่างเช่นสหรัฐอเมริกา และเป็นผู้ได้รับรางวัลประเภทหนังสือและคำประพันธ์ประจำปี ๒๕๒๕ ดังปรากฏแล้ว

เด็กชายประยุทธ์ ได้รับการศึกษาเบื้องต้นจากโรงเรียนใกล้บ้านเหมือนเด็กบ้านนอกทั่ว ๆ ไป ที่ไม่มีโอกาสได้เลือกเรียนในโรงเรียนที่ถือกันว่า "ดัง" อย่างเช่นเด็กอื่น ๆ ที่บิดามารดาผู้หลงติดสถาบันทั้งหลายดิ้นรนฝากลูกกัน หลังจากจบชั้นประถมปีที่ ๔ จากโรงเรียนชัยศรีประชาราษฎร์ อำเภอศรีประจันต์แล้ว ก็ได้เข้ามาเรียนต่อในโรงเรียนวัดปทุมคงคา กรุงเทพ ฯ พอสอบได้ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ ก็มีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงบางอย่างจนต้องบรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดบ้านกร่าง ปีนั้น พ.ศ. ๒๔๙๔ อายุได้ ๑๓ ปี ต่อมาอีก ๓ ปี ก็สอบนักธรรมเอกได้ พ.ศ. ๒๔๙๖ และต่อมาอีก ๗ ปี คือ พ.ศ. ๒๕๐๔ สามเณรประยุทธ์ก็สอบเปรียญธรรม ๙ ประโยคได้ ทั้ง ๆ ที่ยังเป็นสามเณร อายุเพียง ๒๒ ปี เท่านั้นเอง อันว่าการสอบเปรียญธรรม ๙ ได้นั้นยากหรือง่ายเพียงไรขอให้ถามท่านมหาทั้งหลายดูก็จะซึ้งกันอยู่แก่ใจ

ด้วยความปรีชาสามารถดังกล่าวก็ทราบถึงใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้า ฯ ให้สามเณรประยุทธ์เป็นนาคหลวงในพระบรมราชูปถัมภ์ อุปสมบท ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในปี ๒๕๐๔ นั้นเอง นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้ที่บุตรสามัญชนได้รับ ในงานนี้สมเด็จพระสังฆราชกิตติโสภณมหาเถร ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระบาทสมเด็จ

พระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จพระราชดำเนินในการนี้ด้วย หลังจากอุปสมบทแล้วในปีนั้นเอง ก็สอบได้ปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ด้วยเกียรตินิยมอันดับหนึ่ง และยังสอบได้วิชาครู พ.ม. (ประกาศนียบัตรครูพิเศษมัธยม) อีกด้วย

เมื่อจบการศึกษาระดับสูงสุดด้วยสมองอันเลิศแล้ว จากนั้นก็หันมาจับงาน ทั้งที่เป็นประโยชน์ส่วนตนและส่วนสาธารณะตามครรลองแห่งพระพุทธศาสนาต่อไป ด้วยความเป็นจริงแล้วภิกษุสงฆ์นั้น คำว่าส่วนตนก็คือส่วนสาธารณะนั่นเอง อันได้แก่การรักษาจริยวัตรตามพระธรรมวินัยมีอาการอันสมถะเป็นเบื้องต้น เมื่อสาธุชนได้พบเห็นความสมถะ ในสมณะ ความเลื่อมใส ศรัทธาก็บังเกิดแก่พระภิกษุผู้ทรงสมถะนั้นโดยอัตโนมัติ และนั่นคือการโยงใยไปสู่การศรัทธาในพรหมจรรย์แห่งพระพุทธศาสนาด้วย ดังกล่าวนี้เรียกว่า **"พุทธยุทธวิธี"** ซึ่งพระมหาประยุทธ์แห่งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ทรงไว้ซึ่ง สังฆคุณ ดังกล่าวอย่างสมบูรณ์

๑๒ ปี แห่งการกระทำหน้าที่ทั้งเป็นพระอาจารย์ประจำและหน้าที่ผู้บริหารในมหาจุฬา ฯ (พ.ศ. ๒๕๐๕–๒๕๑๗) พระมหาประยุทธ์ เปรียญธรรม ๙ ได้สร้างความก้าวหน้าทั้งในด้านบริหารงานธุรการ และวิชาการแก่มหาจุฬา ฯ ได้แก่การพัฒนาหลักสูตร การวัดผลแบบหน่วยกิต ปรับปรุงหลักสูตรโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เพื่ออบรมธรรมแก่เยาวชนให้เหมาะสมกับสังคมไทยในปัจจุบัน ตลอดจนการเผยแผ่ธรรม

ในรูปแบบของตำราและหนังสือ ซึ่งผลงานของท่านทุกชิ้นมีความประณีต แม่นยำในหลักธรรมและหลักการ มีหลักฐานยืนยันได้แน่นอนอย่างรับผิดชอบ ที่สำคัญที่สุดเป็นการปฏิวัติหนังสือทางพระศาสนาจากการเขียนแบบเทศนาโวหาร ที่เราเรียกกันว่า **"สำนวนพระ"** กลายเป็นสำนวน **"ร่วมสมัย"** ที่ง่ายต่อการศึกษาให้เข้าใจโดยละเอียด

พระมหาประยุทธ์ ได้รับพระราชทานแต่งตั้งสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ ที่ **พระศรีวิสุทธิโมลี** เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๒ และพอปี พ.ศ. ๒๕๑๖ ก็ได้รับเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ **พระราชวรมุนี** ด้วยอายุ ๓๕ ปี

ผลงานของพระราชวรมุนี ที่เด่นเป็นที่ยกย่องก็คือหนังสือพุทธธรรมมีเนื้อหาสาระแบ่งเป็น ๒ ภาค ภาคแรกคือ มัชเฌนธรรมเทศนา ว่าด้วยหลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ และภาค ๒ ว่าถึงมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่เป็นกลาง หรือทางสายกลางนั่นเอง หนังสือเล่มนี้ว่าถึงเรื่อง ชีวิตคืออะไร ชีวิตเป็นอย่างไร ชีวิตเป็นไปอย่างไร และชีวิตควรให้เป็นไปอย่างไร เป็นต้น แล้วยกธรรมที่สำคัญและจำเป็นสำหรับมนุษย์ คือ อริยสัจสี่และปฏิจจสมุปบาท ลงเป็นอันเดียวกัน ส่วนหนังสืออื่น ๆ ได้แก่ พจนานุกรมพุทธศาสตร์หมวดธรรม พจนานุกรมพุทธศาสตร์อังกฤษ–ไทย ซึ่งได้รับความนิยมในวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยเป็นอย่างสูง ต่อมาก็มีหนังสือปรัชญาการศึกษาไทย พุทธศาสนากับสังคมไทย สถาบันสงฆ์กับสังคมปัจจุบัน

ส่วนผลงานด้านการเผยแผ่ด้วยการปาฐกถานั้น ก็ได้กระทำควบคู่กันไป ท่านได้รับอาราธนาไปบรรยายเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่าง

ประเทศตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๐ ในประเทศลาว ศรีลังกา มาเลเซีย สิงคโปร์ ฮ่องกง ไต้หวัน และญี่ปุ่น และในปี ๒๕๑๕ เป็นต้นมา ได้รับอาราธนาไปบรรยายในฐานะศาสตราจารย์พิเศษในมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด และอื่น ๆ อีกหลายแห่ง เป็นที่ปรึกษาของวัดวชิรธรรมปทีป ในนครนิวยอร์ค วัดธรรมารามในนครชิคาโก สหรัฐอเมริกา ส่วนในประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕–พ.ศ. ๒๕๑๙ ท่านเป็นเจ้าอาวาสวัดพระพิเรนทร์

พระราชวรมุนี เป็น "สถาบัน" ทางด้านพระพุทธศาสนาแก่ผู้สนใจใคร่ทราบ ใคร่ปฏิบัติธรรมและง่ายแก่การเข้าพบหากราบเรียนถามสนทนาธรรมทุกโอกาส รับอาราธนาไปบรรยายธรรมในสถาบันต่าง ๆ เป็นประจำโดยสม่ำเสมอ อันนับเป็นการอุทิศตนเพื่อพระพุทธศาสนาโดยแท้.

คำประกาศสดุดีเกียรติคุณ

พระราชวรมุนี
(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)
พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
ปี พ.ศ. ๒๕๒๖

ด้วยการประชุมครั้งที่ ๗/๒๕๒๕ เมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๒๕ สภามหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้อนุมัติให้ถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ แก่พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ป.ธ. ๙, พธ.บ. วัดพระพิเรนทร์ กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิและคุณธรรมสูงอันควรประกาศสดุดีเกียรติคุณโดยสังเขปดังนี้

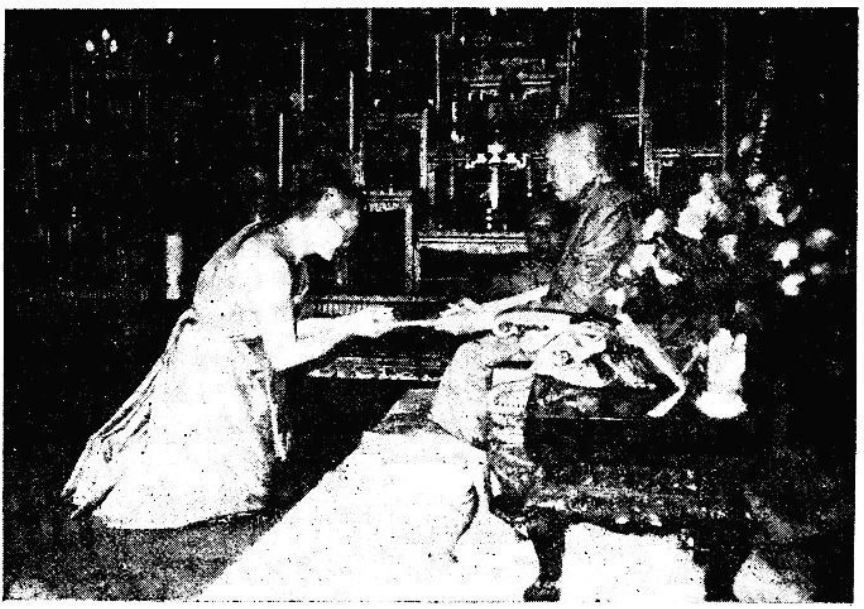

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เป็นผู้ที่มีอัจฉริยะในด้านการศึกษามาโดยตลอด กล่าวคือ สอบเปรียญธรรม ๙ ประโยคได้ตั้งแต่เป็นสามเณร และเป็นพุทธศาสตรบัณฑิตรูปแรกที่ได้เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง เป็นผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก และการวิเคราะห์วิจัยธรรม เป็นกำลังสำคัญในด้านถ่ายทอดวิชาการ และการบริหารการศึกษาในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เคยดำรงตำแหน่งอาจารย์ ผู้ช่วยเลขาธิการและรองเลขาธิการ ตามลำดับ ได้นิพนธ์ตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณค่าเป็นจำนวนมากทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ เช่น หนังสือพุทธธรรม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งเป็นประโยชน์มหาศาลแก่นักวิชาการและผู้สนใจทั่วไป อนึ่งท่านยังได้รับอาราธนาจากมหาวิทยาลัยชั้นนำในสหรัฐอเมริกา เช่น มหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย และมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด เป็นต้น ให้ไปบรรยายวิชาการทางพุทธศาสนาเถรวาทเสมอมา และยังได้มีส่วนในการจัดตั้งสมัชชาสงฆ์ไทยในสหรัฐอเมริกาอีกด้วย

นับได้ว่า พระราชวรมุนี เป็นพระเถระที่ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์แก่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แก่พระพุทธศาสนา องค์พระมหากษัตริย์และประเทศชาติเป็นอเนกประการ

สภามหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์จึงมีมติอนุมัติให้ถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ เพื่อประกาศเกียรติคุณให้ปรากฏ และเป็นทิฏฐานุคติแก่อนุชนสืบไป.

คำประกาศสดุดีเกียรติคุณ

พระราชวรมุนี

(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาปรัชญา)

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปีการศึกษา ๒๕๒๘

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กำเนิดเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๑ ณ อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ในปี พ.ศ. ๒๔๙๔ ได้บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดบ้านกร่าง อำเภอศรีประจันต์ และได้เริ่มศึกษาภาษาบาลีจนในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้จบเปรียญธรรม ๙ ประโยค ในขณะที่ยังเป็นสามเณรอยู่ จึงได้รับพระราชทานอุปสมบทเป็นนาคหลวง ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ ก็ได้ศึกษาจบหลักสูตรของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในสาขาพุทธศาสตรบัณฑิต เกียรตินิยมอันดับ ๑ นับว่าเป็นพระภิกษุที่มีประวัติทางการศึกษาดีเด่นมาโดยตลอด ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๗–๒๕๑๗ ก็ได้เป็นอาจารย์บรรยายวิชาพุทธศาสตร์ และได้มีหน้าที่ทางบริหารเป็นผู้ช่วยเลขาธิการ และรองเลขาธิการของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยมาโดยลำดับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ตระหนักถึงความสามารถทางวิชาการและคุณประโยชน์ที่ท่านได้บำเพ็ญ

ไว้ จึงได้ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาพุทธศาสตร์แด่ท่าน ในปี พ.ศ. ๒๕๒๖

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) จำพรรษาอยู่ ณ วัดพระพิเรนทร์ แขวงบ้านบาตร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร เป็นพระภิกษุที่ทรงไว้ซึ่งคุณความดีนานัปการ มีศีลาจารวัตรและปฏิปทาเป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธา และเป็นที่เคารพนับถือของบรรดาศิษยานุศิษย์และพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป นับว่าเป็นแบบอย่างของพระภิกษุในอุดมคติรูปหนึ่งในปัจจุบัน ที่สำคัญที่สุดท่านยังเป็นพระภิกษุที่เป็นนักวิชาการทรงคุณความรู้ทางพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ได้สร้างผลงานทางวิชาการไว้เป็นจำนวนมาก และทรงคุณค่า เป็นที่ยอมรับกันโดย

ทั่วไปทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งมีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ผลงานส่วนที่เป็นภาษาอังกฤษได้รับการตีพิมพ์ลงในวารสาร และตำรา ของมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงของโลก อาทิเช่น มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด เป็นต้น นอกจากนั้นท่านยังได้รับนิมนต์ไปเป็นผู้บรรยายพิเศษในมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย สหรัฐอเมริกา และมหาวิทยาลัยในประเทศอื่นอีกหลายแห่ง ผลงานทางวิชาการของท่านนั้นมีเป็นจำนวนมากมายสุดที่จะนำมากล่าวในที่นี้ได้หมด ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดก็คือตำราเรื่อง "พุทธธรรม" ซึ่งได้รวบรวมความรู้และสาระสำคัญของพระพุทธศาสนาไว้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง นับเป็นตำราอันทรงคุณค่าทางวิชาการสำหรับผู้ที่ศึกษาพระพุทธศาสนาจะได้อาศัยเป็นหลักฐานสำคัญในการค้นคว้าสืบไป และเป็นตำราที่จะช่วยให้ผู้ที่ได้อ่านและศึกษา จะได้รู้จักแนวทางปฏิบัติตนให้เหมาะสมในการดำเนินชีวิต นับว่าผลงานของท่านได้ช่วยบำรุงส่งเสริม และเผยแผ่พระสัจจธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นประโยชน์อันประมาณมิได้ แก่มวลมนุษย์

ในส่วนของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น พระราชวรมุนี ก็ได้มีจิตเมตตาต่อมหาวิทยาลัยเป็นอย่างมาก ได้กรุณารับนิมนต์มาบรรยายความรู้ทางพระพุทธศาสนา เป็นวิทยาทานแก่บรรดาคณาจารย์และนักศึกษาของมหาวิทยาลัยอยู่เนือง ๆ ผลงานและคำบรรยายของท่านมีคุณประโยชน์ทางวิชาการอย่างสูง และก็ได้ใช้เป็นตำราเรียนในมหาวิทยาลัยตราบจนทุกวันนี้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีความซาบซึ้งในปฏิปทาและความเมตตากรุณาของท่าน ที่มีต่อมหาวิทยาลัยและเพื่อเป็นการแสดงอนุโมทนา และสนับสนุนงานที่ท่านกระทำด้วยความวิริยะอุตสาหะเพื่อ

ความเจริญรุ่งเรืองของพระบวรพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาประจำชาติของเรามาแต่โบราณกาล สภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงมีมติเมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๒๘ ว่า พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เป็นผู้ที่เหมาะสมที่จะได้รับ ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาวิชาปรัชญา) ประจำปีการศึกษา ๒๕๒๘ สมควรจะได้รับการยกย่องเชิดชูคุณงามความดีและความสามารถให้เป็นที่ประจักษ์สืบไป.

มุทิตากถา

ของ

สมเด็จพระธีรญาณมุนี (เขมจารีมหาเถร)

เจ้าอาวาสวัดปทุมคงคา เจ้าคณะภาค ๑ และกรรมการมหาเถรสมาคม

เนื่องในโอกาส

เป็นประธานพิธีถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

(สาขาปรัชญา)

แด่ พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ณ อุโบสถวัดพระพิเรนทร์ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๙ เวลา ๑๕.๐๐ น.

ท่านพระเถรานุเถระ ท่านสภานายก ท่านอธิการบดี และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย

วันนี้ต้องนับว่าเป็นวันมงคลวันหนึ่ง เพราะเป็นวันที่ทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์แก่ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี พุทธศาสตรบัณฑิตเกียรตินิยมอันดับหนึ่ง เปรียญธรรม ๙ ประโยค และ พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

การถวายปริญญาครั้งนี้ มิใช่แต่ว่าเป็นการถวายเฉพาะท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนีเท่านั้น แต่ยังชื่อว่า ได้ถวายเกียรตินี้แก่คณะสงฆ์ไทยด้วย

เพราะท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนีเป็นพระสงฆ์ไทยรูปหนึ่ง นอกจากนั้นยังชื่อว่าได้มอบเกียรตินี้ให้แก่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เพราะท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนีเป็นนิสิตเก่าของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยรูปหนึ่งด้วย

อาตมภาพจึงขอขอบคุณทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ให้เกียรติแก่ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี ให้เกียรติแก่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และให้เกียรติแก่คณะสงฆ์ไทยและขอขอบคุณท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนีที่ได้สร้างเกียรติให้แก่คณะสงฆ์ไทย สร้างเกียรติให้แก่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นรูปแรก เป็นประวัติศาสตร์

ขอขอบคุณคณะสงฆ์วัดพระพิเรนทร์ ที่ได้จัดสถานที่สำหรับเป็นที่ประกอบพิธีอย่างเรียบร้อย และสวยงามสมกับการประกอบพิธีเป็นอย่างยิ่ง

ในที่สุดนี้ด้วยอานุภาพของคุณพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆเจ้า และบุญกุศลทั้งหลายจงคุ้มครองท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี คุ้มครองท่านสภานายก ท่านอธิการบดี และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายที่มาร่วมพิธีในสถานที่นี้ ทั้งฝ่ายคณะสงฆ์และฝ่ายฆราวาส ให้เป็นผู้ปราศจากความทุกข์ ความโศก โรคภัย อุปสรรคอันตรายต่าง ๆ เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ เจริญด้วยลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ร่มเย็นอยู่ในร่มเงาของพระพุทธศาสนา ให้มีชีวิตก้าวหน้าสู่ความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ปรารถนาสิ่งใด ขอให้สำเร็จสมความปรารถนาจงทุกประการ และขอให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จงยั่งยืนมั่นคงก้าวหน้าเป็นสถานที่ให้ความรู้แก่ประชาชนชาวไทยสืบต่อไปชั่วกาลนานเทอญ.

สัมโมทนียกถา

ของ

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

เนื่องในโอกาสที่

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต กิตติมศักดิ์ (สาขาปรัชญา)

ณ อุโบสถวัดพระพิเรนทร์ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๙ เวลา ๑๔.๓๐ น.

ขอประทานกราบเรียนพระเดชพระคุณท่านเจ้าประคุณสมเด็จฯ องค์ประธานที่คารวะอย่างสูง ท่านพระเถรานุเถระที่เคารพนับถือ ขอเจริญพรท่านสาธุชนท่านทั้งหลาย

วันนี้ท่านนายกสภามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่านกรรมการสภากับทั้งฝ่ายบริหาร ซึ่งมีท่านอธิการบดี เป็นประธาน และรักษาการคณบดีคณะศิลปศาสตร์พร้อมด้วยคณะอาจารย์แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้มีวิทยานุเคราะห์แสดงน้ำใจเกื้อกูล เดินทางมาถวายมอบปริญญาบัตรศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์แก่อาตมภาพ ถ้าว่าโดยทางส่วนตัวแล้วก็นับว่า เป็นข้อที่น่าอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่งในการที่ท่านผู้ใหญ่ของมหาวิทยาลัย ซึ่งท่านเป็นผู้มีภารกิจมากมาย เวลาของท่านก็มีค่าเป็นอย่างมาก

แต่ท่านได้สละเวลานั้นมาเพื่อกิจกรรมจำเพาะในครั้งนี้ อย่างไรก็ดี การที่ท่านมานั้น อาตมภาพเข้าใจว่า ท่านคงได้หยั่งเห็นความหมายที่กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปกว่าการที่จะมาเพียงในกิจกรรมจำเพาะบุคคลเท่านั้น กล่าวคือท่านมาเพื่อสนองวัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัย ซึ่งในบรรดาวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัยนั้น ข้อที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือการบำรุงส่งเสริมวิทยาการ ซึ่งมหาวิทยาลัย เป็นสถาบันอุดมศึกษาย่อมมีบทบาทในการที่จะบำรุงส่งเสริมวิทยาการให้เจริญกาวหน้า และผู้บริหารของมหาวิทยาลัย ก็มีภารกิจในการที่จะยังวัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัยดังที่กล่าวนี้ให้สำเร็จ

เพราะฉะนั้น การที่ท่านได้เดินทางมาในวันนี้ ก็ย่อมมีความหมายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ของสังคมอันเป็นส่วนรวมด้วย หากว่าบุคคลที่ได้รับปริญญานั้นเป็นผู้มีคุณสมบัติเหมาะแก่ฐานะจริง ๆ แล้ว ข้อนั้นก็เป็นเครื่องแสดงว่า มหาวิทยาลัยได้กระทำบทบาทของมหาวิทยาลัยได้ด้วยดี และผู้บริหารของมหาวิทยาลัยก็ได้ยังวัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัย ในการบำรุงส่งเสริมวิทยาการนั้นให้สำเร็จเป็นอย่างดีด้วย ซึ่งข้อนี้หากว่าจะสำเร็จเป็นความจริง ก็เป็นข้อที่ควรแก่อนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง

มองในด้านหนึ่งสำหรับกิจกรรมจำเพาะในวันนี้ ก็อาจจะมองเห็นได้ว่าทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับทางวิชาการก็ได้มีสายตากว้างขวางมองไปโดยรอบด้าน คือมองไปทุกด้านของวงวิชาการ มิได้จำกัดอยู่เฉพาะในวงจำกัดอันใดอันหนึ่งซึ่งแม้ในด้านที่เกี่ยวกับพระสงฆ์หรือคณะสงฆ์ ทางมหาวิทยาลัยก็ไม่ได้ละเลยมองข้ามไป อันนี้

ก็เป็นแง่หนึ่งที่บุคคลภายนอกเมื่อมองกิจกรรมของมหาวิทยาลัยแล้วก็อนุโมทนาด้วย

ส่วนในฝ่ายของผู้รับนั้นก็คงจะมิใช่เป็นเรื่องเฉพาะตนเองเท่านั้น คือมิใช่ว่าเป็นการที่ได้รับเกียรติจากมหาวิทยาลัยเพื่อประโยชน์ในทางส่วนตัว เพราะว่ามหาวิทยาลัยก็คงมิได้มุ่งหมายเช่นนั้น มองในแง่หนึ่งผู้ที่ได้รับปริญญาหรือได้รับเกียรติจากมหาวิทยาลัยเช่นนี้ก็เป็นเสมือนกับสื่อหรือทางผ่าน ให้แก่วัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัยในการที่จะบำรุงส่งเสริมวิทยาการ ถ้าหากว่าผู้ได้รับปริญญาหรือเกียรติฐานะเช่นนี้จะได้ปฏิบัติตนในทางที่จะช่วยให้วิทยาการเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปแล้ว อันนั้นก็จะเป็นการยังวัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัยให้สำเร็จบริบูรณ์ยิ่งขึ้น อาตมภาพเข้าใจว่าทางมหาวิทยาลัยคงจะได้มีความประสงค์ดังที่ได้กล่าวมานี้

สำหรับดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์นั้น คำว่าดุษฎีบัณฑิต เราเข้าใจกันดีว่า หมายถึงปริญญาเอก แม้ว่าคำว่าดุษฎีบัณฑิตนี้ จะเป็นคำบัญญัติขึ้นในภาษาไทย แต่ก็มีรากศัพท์ (รากฐาน) มาจากภาษาสันสกฤต ซึ่งโยงไปได้ถึงภาษาบาลี เราจะลองมาหาความหมายจากถ้อยคำกันดูก็ได้

ดุษฎีบัณฑิต อาจจะแปลว่า บัณฑิตผู้นำมาซึ่งความชื่นชมยินดีและพอใจ หรืออาจจะแปลว่า บัณฑิตผู้ประกอบด้วยความชื่นชมยินดีพอใจก็ได้

ในความหมายที่ ๑ ดุษฎีบัณฑิตในฐานะเป็นผู้นำมาซึ่งความชื่นชมยินดี ก็อาจจะมีความหมายทั้งอย่างแคบและอย่างลึกซึ้ง ความหมายอย่างแรกก็อาจจะแสดงว่า ได้เป็นผู้มีผลงานที่ทำให้ผู้พิจารณานั้นเกิดความ

ชื่นชมยินดีหรือพอใจ อันนี้เป็นประการแรกซึ่งเราจะมองเห็นว่าความหมายยังจำกัดอยู่เฉพาะตัวบุคคลนั้น

แต่ในความหมายต่อไป ดุษฎีบัณฑิตน่าจะมีความหมายลึกซึ้งกว้างขวางออกไปอีกว่า เป็นผู้ที่ได้ทำให้เกิดความชื่นชมยินดีแก่คนทั้งหลาย ด้วยสามารถทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่คนเป็นอันมาก หรือแก่สังคม ด้วยอาศัยผลงานที่ตนได้กระทำขึ้น ถ้าหากว่าดุษฎีบัณฑิตสามารถปฏิบัติกิจหน้าที่ได้เช่นนี้ ก็คิดว่าความหมายของความเป็นดุษฎีบัณฑิตนั้นจะสมบูรณ์อย่างแท้จริง

ในความหมายที่ ๒ ดุษฎีบัณฑิตอาจจะแปลว่า บัณฑิตผู้ประกอบด้วยความชื่นชมยินดี หรือประกอบด้วยความพอใจ คำว่าดุษฎีก็ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า ตุษฏิ หรือบาลีว่า ตุฏฺฐิ หรือตุฏฺฐี คำว่า ตุฏฺฐิ หรือ ตุฏฺฐี นั้น เราจะเห็นได้ว่าคล้ายกับคำที่เป็นศัพท์ธรรมซึ่งเป็นคำเต็มสมบูรณ์ในตัวว่า สนฺตุฏฺฐี สนฺตุฏฺฐีก็คือความสันโดษ ซึ่งแปลว่าความพอใจหรือความยินดีในสิ่งที่เป็นของตน เป็นมงคลอันสูงสุดอย่างหนึ่งในมงคล ๓๘ ประการ ความสันโดษนั้นเป็นหลักธรรมสำหรับบุคคลที่จะปฏิบัติหน้าที่ทางวิชาการโดยเฉพาะที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ โดยเฉพาะพระภิกษุนั้นจะมีคำสอนอยู่เสมอให้เป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัย ๔ ความหมายของดุษฎีบัณฑิต ในฐานะของผู้ประกอบด้วยความสันโดษ หรือความพอใจยินดีในที่นี้ก็คือเป็นผู้ประกอบด้วยความพอใจ ความรู้จักอิ่มรู้จักพอ ในปัจจัยเครื่องบำรุงบำเรอทางวัตถุหรือทางกาย แล้วอุทิศเวลาและพลังแรงกายแรงใจ แรงปัญญาที่มีอยู่ให้แก่การปฏิบัติกิจหน้าที่เพื่อประโยชน์สุขของชนจำนวนมาก เพราะฉะนั้นดุษฎีบัณฑิตในความหมายที่ ๒ นี้ ก็เป็น

ความหมายที่มีความลึกซึ้งสำคัญเป็นอย่างยิ่ง หากว่าปฏิบัติได้จริงก็เป็นผู้ดำเนินในมรรคาของพระอริยเจ้า หรืออริยชนที่แท้ในความหมายของพระพุทธศาสนา

บัดนี้ ทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้แสดงซึ่งน้ำใจประกอบด้วยเมตตาธรรมต่อท่านผู้ที่ตนเห็นว่าทรงไว้ซึ่งคุณวุฒิ ทรงไว้ซึ่งวิชาการ และได้แสดงออกโดยการกระทำกิจกรรมนี้ มาประกอบพิธีถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตแก่อาตมภาพ ซึ่งอาตมภาพก็เข้าใจว่ามิใช่มีวัตถุประสงค์เพียงเป็นเรื่องจำเพาะบุคคล แต่มีวัตถุประสงค์เพื่อจะดำเนินให้เป็นไปตามบทบาทของมหาวิทยาลัยในการที่จะส่งเสริมวิทยาการให้เจริญก้าวหน้า และหากว่าจะพึงเป็นไปด้วยดีแล้วผู้รับปริญญานี้ ก็พึงเป็นทางผ่านที่จะช่วยให้วัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัยได้สำเร็จด้วยดียิ่ง ๆ ขึ้นไป จนกระทั่งเป็นเครื่องนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่ประชาชนเป็นอันมาก นี้ก็เป็นส่วนหนึ่งซึ่งเป็นการแสดงออกอันได้ปรากฏเป็นพิธีกรรม ซึ่งการทำพิธีเช่นนี้เราก็ถือว่าเป็นมงคล

มงคลนั้นที่เป็นส่วนพิธีแสดงออก ก็อย่างหนึ่ง แต่มงคลที่จะยั่งยืนที่แท้จริงนั้นตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ก็จะต้องเป็นธรรมมงคล เพราะธรรมมงคลนั้นเป็นมงคลอันเกิดจากการปฏิบัติธรรม เริ่มต้นตั้งแต่การยังธรรมให้เกิดขึ้นในจิตใจ เมื่อสามารถนำธรรมให้เกิดขึ้นในจิตใจได้แล้ว ก็จะเป็นผู้ที่สามารถและมีความซื่อสัตย์สุจริตในการที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สำเร็จผลด้วยดี เพราะฉะนั้นการประกอบพิธีมงคลในวันนี้ ก็หวังว่าจะเป็นสื่อหรือจะเป็นปัจจัยให้เกิดธรรมมงคล อันมีผลยั่งยืนต่อไปสืบต่อไปชั่วกาลนาน

อีกประการหนึ่ง การที่อาตมภาพได้รับเกียรติจากทางมหาวิทยาลัยนี้ อาจจะเรียกกันได้ว่าได้บรรลุผลสำเร็จอย่างหนึ่ง การที่จะบรรลุผลสำเร็จเช่นนี้ได้ ก็ย่อมอาศัยปัจจัยเครื่องประกอบแวดล้อมมาอำนวยเกื้อหนุนหลายทาง ทั้งทางวิชาการ เช่นว่าครูอาจารย์ที่ได้สั่งสอนมาบ้าง หรือทางวัตถุปัจจัย ๔ เครื่องอุปถัมภ์บำรุงให้ดำรงชีวิตอยู่บ้าง จึงสามารถที่จะมาทำสิ่งที่เรียกกันว่า เป็นผลสำเร็จในบัดนี้ เพราะฉะนั้น ในโอกาสที่ได้ประกอบพิธีในวันนี้ *ก็ขอให้เป็นการประกาศถึงการอุปถัมภ์ทั้งหลายเท่าที่ได้มีมาว่า ได้อาศัยคุณความดีของท่านที่เป็นผู้มาก่อน เป็นบรรพบุรุษ เป็นบุรพาจารย์ ที่ได้อบรมสั่งสอนมา และให้ความเกื้อหนุนขอสำนึกคุณของท่านเหล่านั้นไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย*

และกล่าวเฉพาะพิธีนี้เอง ที่จะประสบความสำเร็จขึ้นมาเป็นพิธีได้ก็ด้วยอาศัยมีบุคคลช่วยกันหลายด้านหลายฝ่าย แม้ว่าโดยความจริงแล้วจะมีความประสงค์ให้พิธีนี้เป็นพิธีที่เรียบ ๆ ง่าย ๆ แต่เมื่อมีบุคคลหลายบุคคลหลายฝ่ายเข้ามาเกี่ยวข้อง ก็มักจะมีการขยายงานออกไปให้กว้างยิ่งขึ้น แต่ทั้งนี้ก็เป็นไปล้วนด้วยความปรารถนาดีทั้งสิ้น โดยเฉพาะก็เริ่มแต่ทางวัดพระพิเรนทร์นี้ ซึ่งมีท่าน พระครูสังฆรักษ์ประสม กิตฺติญาโณ เป็นเจ้าอาวาส พระมหาอุทัย อุทโย ป.ธ. ๙ เป็นรองเจ้าอาวาส พระมหาอินศร จินฺตาปญฺโญ เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาส พร้อมด้วยพระภิกษุสามเณรในวัดพระพิเรนทร์ทั้งหมดทั้งปวง ก็ได้มีน้ำใจช่วยกันจัดสถานที่ตระเตรียมการต่าง ๆ โดยมีพระสงฆ์วัดท่าพระหลายท่านมาร่วมแสดงน้ำใจเกื้อกูล ซึ่งมีความมุ่งหมายประการสำคัญก็คือ จะจัดการต้อนรับให้เหมาะแก่เกียรติของมหาวิทยาลัย นอกจากนั้นทางมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย ซึ่งมีท่าน พระมหานคร เขมปาลี เลขาธิการ มานั่งอยู่ร่วมในพิธีนี้ด้วย ท่านเจ้าคุณ พระเมธีสุทธิพงศ์ รองเลขาธิการ ฝ่ายวิชาการ และท่าน พระมหาอารีย์ เขมจาโร รองเลขาธิการ ฝ่ายธุรการ พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ อาจารย์ของมหาวิทยาลัย ก็ได้กรุณาเอื้อเฟื้อรับเป็นเจ้าภาพ ในฝ่ายของพระพิธีผู้เจริญชัยมงคลคาถา และจัดเตรียมหนังสือที่จะมอบเป็นธรรมบรรณาการแด่ท่านที่มาให้เกียรติ และมาร่วมในพิธี นอกจากนั้นแล้ว โยมอุบาสกอุบาสิกา มีโยม คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ เป็นต้น ก็ได้เอื้ออำนวยด้วยประการต่าง ๆ เช่นนำวิทยาลัยครูสวนดุสิตได้มาช่วยจัดเตรียมในเรื่องเครื่องบูชาพระรัตนตรัย และในเรื่องเกี่ยวกับโสตทัศนูปกรณ์ต่าง ๆ ซึ่งทั้งหมดนี้ อาตมภาพก็ขออนุโมทนา และการทั้งหมดนี้ก็เป็นไปตามที่อาตมภาพได้กล่าวแล้วว่า จะต้องสำนึกอยู่ในวัตถุประสงค์ของพิธีนี้ ที่ว่าเป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งที่จะให้เกิดผลตามวัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัย ในการที่จะบำรุงส่งเสริมวิทยาการให้เจริญก้าวหน้า การรับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ครั้งนี้ คิดว่าอาจจะเป็นประโยชน์มากขึ้น และกว้างขวางยิ่งขึ้น ก็ด้วยถือว่าเป็นผู้ได้รับในฐานะพระภิกษุรูปหนึ่งที่เป็นเหมือนตัวแทนของพระสงฆ์ทั้งหลาย ถ้าหากว่าผลอันนี้จะเกิดขึ้นแก่พระสงฆ์ โดยทั่วไปเป็นส่วนรวมหรือแก่คณะสงฆ์แล้ว อันนั้นก็จะชื่อว่าเป็นคุณประโยชน์ที่แท้จริง

ในโอกาสนี้ อาตมภาพก็ขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อันมีท่านนายกสภามหาวิทยาลัยเป็นประธาน พร้อมทั้งฝ่ายบริหาร ซึ่งได้มีวิทยานุเคราะห์มาถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ณ โอกาสนี้

ขอให้ทุกท่านที่มาร่วมในพิธีนี้ จงได้เจริญด้วยจตุรพิธพรชัย มีกำลังกาย กำลังใจพรั่งพร้อมบริบูรณ์ ในการที่จะยังประโยชน์สุขให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ อันเป็นกุศลของสถาบันอุดมศึกษา และมีความเจริญรุ่งเรืองงอกงามในพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตลอดกาลนาน กับทั้งขอคารวะขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ในเมตตานุเคราะห์ของพระเดชพระคุณท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระธีรญาณมุนี ที่ได้มีเมตตานุเคราะห์มาเป็นประธานในพิธีครั้งนี้ ณ โอกาสนี้ด้วย ขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง.

คำประกาศสดุดีเกียรติคุณ

พระราชวรมุนี

(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

(สาขาหลักสูตรและการสอน)

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา ๒๕๓๐

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) อารยางกูร จำพรรษาอยู่ ณ วัดพระพิเรนทร์ สำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาตรีสาขาพุทธศาสตร์ จาก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปฏิบัติศาสนกิจประจำอยู่ในมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัยในฐานะอาจารย์ประจำ และเจ้าหน้าที่บริหารของมหาจุฬา-ลงกรณราชวิทยาลัย เป็นพระภิกษุที่มีศีลจารวัตรงดงามเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาปสาทะ ของบรรดาศิษยานุศิษย์ และพุทธศาสนิกชนทั่วไปเป็นแบบอย่างของพระพุทธสาวก ในอุดมคติรูปหนึ่งในปัจจุบัน ท่านเป็นนักคิดและนักการศึกษาที่สำคัญรูปหนึ่งของไทย ได้ใช้ความเป็นเลิศทางวิชาการส่วนตัว ตีความพระพุทธศาสนาดั้งเดิม โดยนำหลักความเชื่อถือแบบธรรมเนียมนิยมของคนรุ่นเก่ามาอธิบายตามแนวเหตุผลที่คนรุ่นเก่าพึงพอใจ และคนรุ่นใหม่ยอมรับได้ ทั้งนี้โดยมิได้ทำให้ความสูงส่งของพระพุทธศาสนาด้อยลงหรือสูญเสียไป ท่านได้สร้างผลงานทางวิชาการทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษไว้เป็นจำนวนมาก ผลงานส่วนที่เป็นภาษาอังกฤษได้รับการตีพิมพ์ ในวารสารของมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงของโลก อาทิ มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด โดยที่ท่านก็ได้รับนิมนต์ไปบรรยายพิเศษในมหาวิทยาลัยแห่งนั้น และมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย สหรัฐอเมริกาและมหาวิทยาลัยในประเทศอื่น ๆ อีกหลายแห่ง ส่วนที่เป็นภาษาไทยมีมาก-มายสุดจะนำมากล่าวในที่นี้ได้หมด ที่เด่นที่สุดคือ หนังสือ **พุทธธรรม** ได้ประมวลหลักพระพุทธศาสนาทั้งด้านปริยัติ และด้านปฏิบัติไว้อย่างครอบคลุมที่สุด โดยตรวจสอบหลักฐานทุกระดับทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา พร้อมทั้งหมายเหตุเชิงวิชาการ สำหรับผู้ต้องการรายละเอียดทางวิชาการที่สูงขึ้น ต่อมาตำราเล่มนี้ได้กลายเป็นตำราหลักในสถาบัน

อุดมศึกษาต่าง ๆ ทั่วประเทศ เล่มต่อมาคือ ปรัชญาการศึกษา ได้เสนอการประยุกต์ปรัชญาการศึกษาไทย โดยนำเอาหลักพระพุทธธรรมมาเป็นแม่บทแทนการลอกเลียนปรัชญาการศึกษาตะวันตก อันไม่สอดคล้องกับวิธีคิดและวิถีความเป็นอยู่แบบไทย

ในส่วนที่เกี่ยวกับมหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวรมุนีเคยรับนิมนต์มาบรรยายพระพุทธศาสนาและปรัชญาการศึกษาเป็นครั้งคราว ผลงานวิชาการบางเล่มของท่านได้ใช้เป็นตำราอ่านประกอบการศึกษาของนักศึกษามหาวิทยาลัยศิลปากรทั้งระดับบัณฑิตและบัณฑิตศึกษา ตราบจนบัดนี้

โดยที่พระราชวรมุนี เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความเป็นผู้นำทางปัญญา ดำรงตนเด่นในแง่ที่สามารถมองปัญหาสังคมไทยได้ลึก และสามารถนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนได้อย่างทันสมัยและต่อเนื่อง สภามหาวิทยาลัยศิลปากรจึงมีมติให้ได้รับพระราชทาน ปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาหลักสูตรและการสอน) เพื่อเป็นเกียรติประวัติสืบไป.

มุทิตากถา

ของ

พระพรหมคุณาภรณ์ (อุปเสณเถร)

เจ้าอาวาสวัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร เจ้าคณะภาค ๑๐

และกรรมการมหาเถรสมาคม

เนื่องในโอกาสที่

เป็นประธานในพิธีถวายปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

(สาขาหลักสูตรและการสอน) มหาวิทยาลัยศิลปากร

แด่ พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ณ อุโบสถวัดพระพิเรนทร์ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันพุธที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๐ เวลา ๑๔.๐๐ น.

ท่านพระเถรานุเถระ เพื่อนสหธรรมิก ท่านอธิการบดี คณะอาจารย์มหาวิทยาลัยศิลปากร และท่านสาธุชนทุกท่าน

อาตมภาพในนามของคณะสงฆ์ ขออนุโมทนา ชื่นชม ยินดี ในการที่มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้พิจารณาอย่างรอบคอบ แล้วจึงได้อนุมัติให้ถวายปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาหลักสูตรและการสอน) แด่ ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ไว้ในโอกาสนี้เป็นอย่างยิ่ง

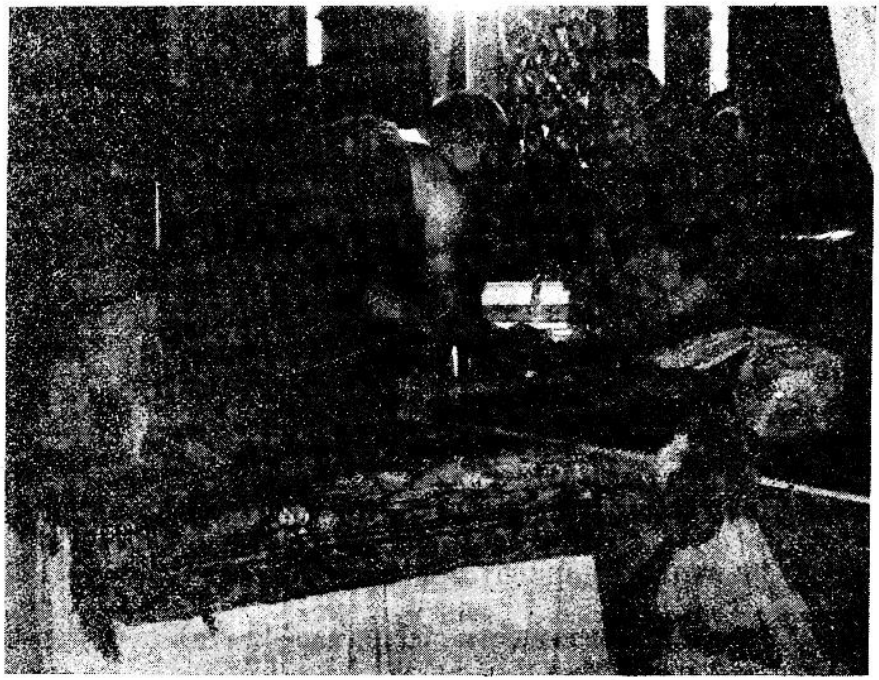

การที่มหาวิทยาลัยศิลปากรได้ปฏิบัติเช่นนี้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเคารพยอมรับในความรู้และความสามารถของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะคือท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) การเคารพการยอมรับ ทั้งความรู้ และความสามารถแล้วแสดงอาการที่เคารพและยอมรับให้เป็นที่ปรากฏนั้น ย่อมเป็นที่สรรเสริญของท่านผู้เป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต และเป็นการปฏิบัติสอดคล้องกับหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในที่หลายแห่ง ในข้อที่ว่า ให้สรรเสริญ เคารพ ยกย่อง เชิดชู ผู้ที่มีกัลยาณกิตติศัพท์ให้เป็นที่ปรากฏดังนี้เป็นต้น

ในส่วนของท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) นั้น แม้ท่านทั้งหลายโดยเฉพาะมหาวิทยาลัยศิลปากรจะถวายปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์แก่ท่านเช่นนี้ ก็เป็นการแสดงถึงสิ่งที่กล่าวมาแล้วให้ปรากฏ ส่วนความรู้สึกที่เป็นไปตามคติธรรมดาของโลกนั้น ก็คงจะเป็นไปในลักษณะมุทิตา คือชื่นใจ ในน้ำใจของท่านทั้งหลายดังที่ท่านเจ้าคุณได้กล่าวแล้ว ในส่วนของท่านเจ้าคุณเอง จึงเป็นส่วนเฉพาะที่ท่านเกิดมุทิตาในกุศลจิตของท่านทั้งหลาย ในทางส่วนรวมก็กล่าวได้ว่ามหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ปฏิบัติสืบเนื่องในส่วนที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีอันเนื่องมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย พระมหากษัตริย์ทรงประสงค์ที่จะให้ผู้ที่มีความรู้ ความสามารถในชาติบ้านเมือง ช่วยกันกู้บ้านเมือง ทำบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า เป็นผาสุก ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความสามารถของฝ่ายบวรพชิตหรือของฝ่ายคฤหัสถ์ ท่านจึงได้พยายามประสาน ยอมเคารพ ยอมรับนับถือ ยกย่อง สรรเสริญ เชิดชู ให้เนื่องถึงกันเป็นที่ปรากฏมาแล้ว แม้ในยุคหลัง ๆ ก็มีปรากฏเช่นเดียวกัน ดังนั้น มาบัดนี้การที่มหาวิทยาลัยศิลปากรปฏิบัติเช่นนี้ จึงชื่อว่าเป็นการปฏิบัติสอดคล้องกันกับการที่ท่านได้ปฏิบัติชอบ และถูกต้องอันจะเป็นไปเพื่อความผาสุกเป็นประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่คนในชาติบ้านเมืองนั่นเอง

การเคารพ การยอมรับในความรู้และความสามารถที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จะขอกล่าวเพิ่มเติมอีกเล็กน้อยว่าในทางพระพุทธศาสนา *พระพุทธองค์ตรัสสอนเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า ไม่ให้ปฏิเสธความรู้ และความสามารถของคนที่รวมกันอยู่ในชาติบ้านเมือง* และกว้างออกไปทั่วทั้งโลกให้เปิดกว้างในการที่จะยอมรับความรู้และความสามารถของคนทั้งหลาย

เพื่อที่จะได้เป็นพลังโดยไม่ต้องระดมเป็นครั้งคราว ประกาศเป็นนโยบายโดยเฉพาะ เป็นปีเป็นเดือน แต่เป็นการเคารพ การยอมรับ การสรรเสริญ การเชิดชู ด้วยคุณธรรมตลอดกาล

ความรู้ ความสามารถ และปฏิปทาของท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) นั้น เห็นจะไม่ต้องกล่าว เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ท่านเจ้าคุณรูปนี้ มีความรู้ มีความสามารถและปฏิปทามิใช่แต่เพียงในด้านหลักธรรมคำสอนอย่างเดียวเท่านั้น ในด้านอื่นที่เป็นไปชอบแก่สมณวิสัย ท่านเจ้าคุณรูปนี้ ก็มีความรู้ มีความสามารถ และมีศีลจารวัตรที่ดียิ่ง

การที่ท่านมีความรู้ ความสามารถดังกล่าว แม้จะไม่ต้องประกาศหรือถวายปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ โดยหลักธรรมก็ย่อมปรากฏอยู่แล้ว แต่การถวายปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ก็เป็นส่วนที่ส่งเสริม สนับสนุน เชิดชู ให้ชัดเจนขึ้น ซึ่งก็เป็นการปฏิบัติที่ชอบยิ่ง เมื่อเป็นเหตุเป็นผลอันชอบเช่นนี้ ผู้ที่อยู่ในภูมิแห่งปุถุชนก็ย่อมจะมีความปีติโสมนัสตามลักษณะแห่งภูมิปัญญาของปุถุชน ผู้ที่ก้าวล่วงขั้นนี้ไปแล้ว ก็ย่อมจะอนุโมทนายินดีว่า ข้อนี้เป็นการปฏิบัติเป็นไปตามธรรม สิ่งที่เกิดขึ้นนี้โดยหลักธรรมก็เรียกว่าโลกธรรม ฝ่ายอิฏฐารมณ์ซึ่งเป็นสิ่งที่คนที่อยู่ในภูมิปัญญา แห่งปุถุชนจะต้องอนุโมทนา ชื่นชม ยินดี ยกย่อง สรรเสริญ แม้ผู้ล่วงภูมิแห่งปุถุชนแล้ว ก็จะพิจารณาเห็นได้ว่าเป็นการปฏิบัติชอบด้วยเหตุผล

ในนามของคณะสงฆ์ทั้งปวง ในนามของวัดพระพิเรนทร์ ซึ่งเป็นเจ้าของสถานที่ อาตมภาพขออนุโมทนา ชื่นชม ยินดี อย่างสูงยิ่ง ต่อคณะมหาวิทยาลัยศิลปากร มีท่านอธิการบดีเป็นประธาน อยู่ ณ สมาคมนี้

และขออาราธนาท่านพระเถรานุเถระ เพื่อนสหธรรมิก พระภิกษุสามเณร ขอเจริญพรท่านอาจารย์มหาวิทยาลัยศิลปากร ท่านสาธุชนทั้งหลาย ที่มาร่วมอยู่ในสถานที่อันเป็นมงคลนี้ ได้สำรวมจิตใจให้เกิดเป็นกุศลจิต และขออ้างเอาคุณพระศรีรัตนตรัย ได้โปรดดลบันดาลประทานพรให้ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้มีสุขภาพ พลานามัยดี พรั่งพร้อมไปด้วยกำลังแห่งสติและปัญญาเป็นทวีตรีคูณเพื่อก่อให้เกิดเป็นประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ผู้ที่รวมอยู่ในชาติบ้านเมือง รวมอยู่ในพระศาสนา และรวมกว้างออกไปถึงการรวมกันอยู่ในโลก และขอให้พระบารมีแห่งพระศรีรัตนตรัยได้ปกป้องคุ้มครองไปถึงคณะมหาวิทยาลัยศิลปากร ให้ได้สถิตสถาพรอำนวยประโยชน์ตามวัตถุประสงค์จงทุกประการเทอญ.

สัมโมทนียกถา

ของ

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ในโอกาสที่มหาวิทยาลัยศิลปากร มอบถวายปริญญาศึกษาศาสตร
ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาหลักสูตรและการสอน)

ณ อุโบสถวัดพระพิเรนทร์ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร
วันพุธที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๐ เวลา ๑๕.๐๐ น.

กราบเรียนพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณองค์ประธานสงฆ์ ที่เคารพอย่างสูง ท่านพระเถรานุเถระที่เคารพนับถือ และท่านสาธุชนทั้งหลาย

วันนี้ทางมหาวิทยาลัยศิลปากร อันประกอบด้วยท่านอธิการบดีเป็นประธาน พร้อมด้วยท่านรองอธิการบดี ท่านคณบดีคณะศึกษาศาสตร์ และคณะอาจารย์ได้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเป็นอย่างสูง นำปริญญาศึกษาศาสตร-ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์มาถวายแก่อาตมภาพ การที่ทางมหาวิทยาลัยได้มีมติเห็นชอบในการมอบถวายปริญญาศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ครั้งนี้ ว่าโดยเฉพาะส่วนของการอนุมัตินั้น ก็นับว่าเป็นการแสดงน้ำใจเอื้อเฟื้อเกื้อกูลเป็นอย่างมากอยู่แล้ว บัดนี้ท่านอธิการบดี พร้อมด้วยท่านผู้บริหารผู้ใหญ่และคณะอาจารย์ยังได้กรุณาสละเวลาอันมีค่าของท่าน

มาในพิธีครั้งนี้ ถึงสถานที่นี้ คือที่วัดพระพิเรนทร์อีก ก็นับว่าเป็นการแสดงความเอื้อเฟื้ออย่างสูงยิ่ง จริงอยู่ ในแง่หนึ่งการอนุมัติปริญญาบัตรนี้ก็ดี ตลอดจนการเดินทางมาในสถานที่นี้ก็ดี ถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติภารกิจของมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นไปสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่จะบำรุงส่งเสริมวิชาการ แต่อย่างไรก็ตาม การบำเพ็ญกิจตามวัตถุประสงค์นั้นได้แผ่มาในวงการคณะสงฆ์ ก็นับว่าเป็นข้อที่ควรแก่การอนุโมทนา นับว่าได้ทำให้กิจการด้านการศึกษาของทางบ้านเมืองนั้น มีส่วนสัมพันธ์กับการพระศาสนากับพระสงฆ์และทางวัด โดยเฉพาะในการมอบถวายปริญญาบัตรครั้งนี้ ก็เป็นการสอดคล้องกับประเพณีในการศึกษาของประเทศไทยอย่างหนึ่ง กล่าวคือการศึกษาของประเทศไทยเรานี้ ตั้งแต่เดิมมาก็มีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้น ระหว่างบ้านเมืองกับทางคณะสงฆ์ หรือทางบ้านกับทางวัด และในการที่มอบปริญญาครั้งนี้ก็ดี หรือในการศึกษาโดยทั่วไปก็ดี ก็ยังมีหลักฐานมากมายที่แสดงถึงความสัมพันธ์อันนี้ แม้คำว่าปริญญาเองก็เป็นคำที่แสดงอยู่ในตัวถึงความสัมพันธ์อันนั้น กล่าวคือคำว่า "ปริญญา" นั้น ก็เป็นคำที่มาจากภาษาบาลี ยิ่งกว่านั้นก็ยังเป็นชื่อของหมวดธรรมหมวดหนึ่ง และหมวดธรรมนี้ก็มี ๓ ขั้น ตรงกับการจัดปริญญาสมัยปัจจุบัน

คำว่า "ปริญญา" นั้น แปลได้ว่าความรู้รอบ หรือความรู้โดยทั่วถ้วน ความรู้อย่างทั่วถึง หรือความรู้อย่างทั่วตลอด หรือจะแปลว่าความรู้เบ็ดเสร็จก็ได้ ทีนี้ความรู้ทั่วถึง ทั่วตลอด ทั่วถ้วน หรือความรู้เบ็ดเสร็จนี้ ในทางพระพุทธศาสนาได้จัดแบ่งไว้เป็น ๓ ขั้น เรียกว่า

ปริญญา ๓ ปริญญา ๓ นั้น มีชื่อต่างออกไปจากที่เรากำหนดเรียกในปัจจุบัน คือ ปัจจุบันนี้เราแบ่งชั้นเป็นปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก ในทางพระพุทธศาสนาตามหลักธรรมเดิม ท่านก็มีคำใช้โดยเฉพาะ คือ

๑. *ญาตปริญญา*

๒. *ตีรณปริญญา*

๓. *ปหานปริญญา*

ญาตปริญญา แปลอย่างง่าย ๆ ว่า รู้จัก หมายถึง การรู้จักปรากฏการณ์หรือเรื่องราวจำเพาะอย่างที่เรียกว่า รู้ปัจจัตตลักษณะ คือ รู้ลักษณะจำเพาะ รู้สภาวะของสิ่งนั้นว่าคืออะไร เป็นมาอย่างไร เกิดจากเหตุปัจจัยอะไร เป็นความรู้เฉพาะตัว เฉพาะเรื่องนั้น ๆ เฉพาะปรากฏการณ์นั้น ๆ อย่างในทางพระพุทธศาสนา เช่น ที่เรียกว่า ขันธ์ห้า แบ่งออกเป็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ความรู้ว่ารูปคืออะไร หรือรูปธรรมคืออะไร เวทนาคืออะไร สัญญาคืออะไร สังขารคืออะไร วิญญาณคืออะไร เวทนาคืออะไร เวทนาคือสภาวะที่เสวยอารมณ์ หรือที่รู้สึกสุขทุกข์ ความรู้อย่างนี้ ก็เรียกว่าเป็นญาตปริญญา ตลอดจนกระทั่งรู้ว่าเวทนานี้เกิดจากอะไร เกิดจากผัสสะอย่างนี้เป็นต้น ตลอดจนขบวนการทั้งหมดของการเกิดขึ้นของสิ่งนั้น ๆ หรือปรากฏการณ์นั้น ๆ ความรู้ในระดับนี้เรียกว่า ญาตปริญญา

ตีรณปริญญา ความรู้ขั้นเห็นแจ้งความจริงที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์หรือเรื่องราวนั้น ๆ ซึ่งทำให้สามารถเชื่อมโยงปรากฏการณ์

นั้น,ๆ กับสิ่งอื่น ๆ ได้ หรือเรื่องอื่น ๆ ได้ทั้งหมด เช่น ในกรณีของการปฏิบัติธรรม ก็หมายถึงการรู้สามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย ความรู้ในสามัญลักษณะนี้ก็เรียกว่าเป็นตีรณปริญญา

ปหานปริญญา รู้ในขั้นละกิเลสได้ หมายถึง ความรู้ในขั้นที่ใช้ปฏิบัติการ แก้ไขปัญหาได้สำเร็จเสร็จสิ้น โดยเฉพาะในเรื่องของมนุษย์ก็คือ การแก้ความทุกข์ หรือดับทุกข์ให้สิ้นไป ความรู้ในขั้นนี้เป็นขั้นสุดท้าย

ทั้งหมดนี้ท่านเรียกว่า **โลกิยปริญญา** ๓ ประการ แต่เมื่อจบโลกิยปริญญา โลกิยปริญญานี้ก็จะนำมาซึ่งสิ่งที่เป็นโลกุตระ พอจบโลกิยปริญญาข้อที่ ๓ คือ ปหานปริญญา ก็เป็นอันว่าเข้าถึงโลกุตรธรรม ถ้าถือเอาโดยสาระก็ได้ความว่า ปริญญา ๓ ประการ หรือ ๓ ขั้น ในพระพุทธศาสนานั้น

ขั้นที่ ๑ รู้จักสิ่งนั้น ๆ เฉพาะตัว เฉพาะเรื่อง เฉพาะปรากฏการณ์ให้เห็นชัด เข้าใจชัด รู้ความเป็นมา เป็นไปและเหตุปัจจัยของมัน

ครั้งที่ ๒ ก็คือรู้ความจริงที่อยู่เบื้องหลัง ปรากฏการณ์และเรื่องราวนั้น ๆ ที่เป็นพื้นฐานทำให้เชื่อมโยงกับสิ่งอื่น ๆ และเรื่องราวปรากฏการณ์อื่น ๆ ได้ เข้าใจทั่วถึงทั้งหมด เป็นความรู้ที่ซึมซาบแผ่เข้าไปในทุกสิ่งทุกอย่างกว้างออกไป ออกไปจากความรู้ในเฉพาะเรื่องนั้น

ขั้นที่ ๓ ความรู้ขั้นที่ใช้แก้ปัญหาได้สำเร็จ รู้จักใช้แก้ปัญหาให้สำเร็จ ดับทุกข์ของมนุษย์ได้ อันนี้เรียกว่า เป็นปริญญาขั้นที่ ๓

นี่ก็เป็นเรื่องของปริญญาในพระพุทธศาสนาจำเพาะก็มาตรงกับการแบ่งขั้นของปริญญาในสมัยปัจจุบันและเมื่อได้ สำเร็จปริญญา ๓ ประการนี้ ท่านก็ได้ชื่อว่าเป็นบัณฑิต และเป็นอริยะหรืออารยชนที่แท้จริง แนวการจัดการศึกษาท่านองนี้ ก็เห็นว่ามีเค้าโครงอย่างเดียวกันกับการศึกษาในสมัยปัจจุบัน เป็นแต่ว่าในส่วนเนื้อหาสาระที่เป็นรายละเอียดนั้นจะต่างกันอย่างไรก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

บัดนี้ ทางมหาวิทยาลัยอันมีท่านอธิการบดีเป็นประธาน ได้มีวิทยานุเคราะห์นำปริญญาบัตรมามอบถวายแก่อาตมภาพ โดยมติความเห็นชอบของสภามหาวิทยาลัย อาตมภาพขออนุโมทนาในน้ำใจ ซึ่งคิดว่าทางมหาวิทยาลัยมิได้มุ่งหมายที่จะมอบถวายเฉพาะแก่ตัวอาตมภาพเท่านั้น แต่หมายถึงว่าได้มอบถวายในฐานะพระภิกษุรูปหนึ่ง หรือเป็นบุคคลผู้หนึ่ง โดยเฉพาะในฐานะปัจจุบันก็เป็นผู้ทรงสมณเพศซึ่งได้ทำสิ่งที่เป็นผลอันสอดคล้องกับข้อกำหนดของทางมหาวิทยาลัย ในแง่หนึ่งก็ถือว่าเป็นการปฏิบัติภารกิจตามบทบาทของมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นความดีความงามของมหาวิทยาลัย เป็นความดีความงามของท่านผู้บริหารและเป็นความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่กิจการการศึกษาโดยทั่วไป แม้กิจการนั้นจะเป็นในทางโลกหรือทางธรรมในทางบ้านเมืองหรือทางคณะสงฆ์ก็ดี ก็มีสายตายาวไกลที่มองไปอย่างทั่วถึง และในการที่ทางมหาวิทยาลัยได้บำเพ็ญกิจเช่นนี้ เมื่อท่านผู้เกี่ยวข้องได้รับทราบแล้ว ก็พลอยมีจิตใจร่วมยินดี มาช่วยกันจัดตระเตรียมการในพิธีครั้งนี้ขึ้น กล่าวคือทางมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอันประกอบด้วย ท่านพระมหานคร เขมปาลี เลขาธิการ

ท่านเจ้าคุณพระเมธีสุทธิพงศ์ และ ท่านพระครูอดุลคณาภิบาล รองเลขาธิการ เป็นต้น ก็ได้รับเป็นเจ้าภาพอาราธนาพระสงฆ์มาเจริญชัยมงคลคาถา ตลอดจนจัดเครื่องไทยธรรมร่วมถวายพระสงฆ์ ร่วมกับมหาวิทยาลัยศิลปากรด้วย พร้อมทั้งหนังสือที่ระลึกที่แจกให้แก่ท่านผู้มาร่วมในพิธี ในส่วนวัดพระพิเรนทร์มี ท่านพระครูกิตติญาณปยุต เป็นเจ้าอาวาส พระมหาอุทัย อุทโย เป็นรองเจ้าอาวาส พระมหาอินศร จินฺตาปญฺโญ เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาส พร้อมทั้งคณะสงฆ์และศิษย์ของวัดนี้ก็มีน้ำใจช่วยกันจัดเตรียมสถานที่และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ที่จะทำให้พิธีนี้ดำเนินไปด้วยดี และทางฝ่ายโยมก็มีอุบาสกอุบาสิกาหลายท่านมีโยม คุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ เป็นผู้นำคณะอาจารย์วิทยาลัยครูสวนดุสิต มาจัดดอกไม้บูชาพระรัตนตรัยเป็นต้น ตลอดจนจัดเรื่องน้ำปานะต่าง ๆ เป็นการช่วยกัน ซึ่งทำให้พิธีนี้ดำเนินไปด้วยดี การที่ท่านผู้เกื้อกูลทั้งหลายได้จัดพิธีให้พร้อมเพรียงเช่นนี้ขึ้น ก็ด้วยมีความประสงค์อันสำคัญ เพื่อเป็นการต้อนรับให้เหมาะแก่เกียรติของทางมหาวิทยาลัย และเป็นการอนุเคราะห์แก่ตัวอาตมภาพผู้ที่ได้รับมอบถวายปริญญาบัตรครั้งนี้ด้วย

โดยเฉพาะทางฝ่ายมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้น พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระพรหมคุณาภรณ์ ซึ่งเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม และได้เคยเป็นผู้บริหารชั้นผู้ใหญ่ของมหาจุฬา ฯ ในอดีตก็ได้มีเมตตานุเคราะห์กรุณามาเป็นประธานสงฆ์ในที่นี้ด้วย เกล้ากระผมขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้ ขอขอบพระคุณมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ทางวัดพระพิเรนทร์ และทางญาติโยมที่ได้เอื้อเฟื้อในการจัดเตรียมพิธีครั้งนี้

ขออ้างอิงคุณพระศรีรัตนตรัยอำนวยพร รตนตฺตยานุภาเวน รตนตฺตย เตชสา ด้วยอานุภาพคุณพระพุทธ คุณพระธรรม และคุณพระสงฆ์ อันเป็นที่เคารพสักการะของชาวพุทธทั้งหลาย จงอภิบาลรักษาท่านให้เจริญด้วยจตุรพิธพรชัย ขอให้ทางมหาวิทยาลัยศิลปากร เจริญงอกงามรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป ในการปฏิบัติภารกิจของมหาวิทยาลัยให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ เพื่อประโยชน์สุขของสังคม ประเทศชาติ และขอให้คณะอาจารย์เจริญด้วยกำลังกาย กำลังใจ กำลังสติปัญญาในการปฏิบัติภารกิจ ด้านการบริหารก็ดี ทางวิชาการก็ดี ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และขอให้ผู้มาร่วมในพิธีทุกท่าน จงมีความสำเร็จในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพการงาน บรรลุผลสำเร็จอันพึงปรารถนาและเจริญงอกงามในพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป ทั่วทุกท่านเทอญ .

คำประกาศเกียรติคุณ

พระราชวรมุนี

(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ศึกษาศาสตร์-การสอน)

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ประจำปีการศึกษา ๒๕๓๐

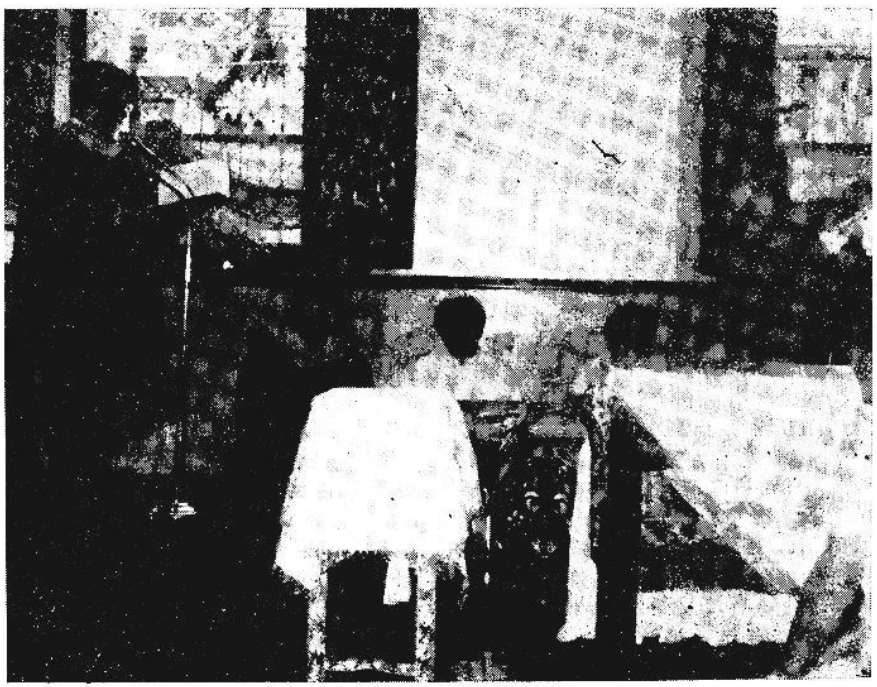

พระราชวรมุนี *(ประยุทธ์ ปยุตฺโต อารยางกูร)* สังกัดวัดพระพิเรนทร์ เปรียญธรรม ๙ ประโยคขณะเป็นสามเณร ได้รับพระราชทานอุปสมบทเป็นนาคหลวง ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สำเร็จการศึกษาพุทธศาสตรบัณฑิตเกียรตินิยมอันดับ ๑ จากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อดีตอาจารย์และรองเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์และสร้างชื่อเสียงให้กับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอย่างมากมาย สภามหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงได้ถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ นับเป็นพระภิกษุที่มีอายุน้อยที่สุดที่ได้รับเกียรติดังกล่าว

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เป็นพระภิกษุที่กอปรด้วยศีลาจารวัตรและปฏิปทาเป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธา และเป็นที่เคารพยกย่องของบรรดาศิษยานุศิษย์และพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป เป็นแบบอย่างของพระภิกษุในอุดมคติรูปหนึ่งในปัจจุบัน ประการที่สำคัญยิ่ง คือ ท่านเป็นพระภิกษุที่ถึงพร้อมด้วยความเป็นเลิศทางวิชาการทั้งด้านพระพุทธศาสนาและด้านการศึกษา ผลงานที่ประกาศเกียรติคุณดังกล่าวเด่นชัด คือ **พุทธธรรม** ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นตำราพุทธศาสนาที่ดีเยี่ยมสมบูรณ์แบบที่สุดเท่าที่เคยมีมา กล่าวคือ เป็นตำราที่ประมวลหลักธรรมอันหลากหลายไว้อย่างครบถ้วนเชื่อมโยงกันเป็นระบบแสดงหลักฐานการค้นคว้าอ้างอิง ครอบคลุมทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา โดยมีวิธีการตีความอธิบายหลักธรรมบนพื้นฐานเหตุผลที่สอดคล้องตามแนววิชาการของ

สังคมปัจจุบัน จึงเป็นตำราที่มีคุณประโยชน์อย่างประมาณค่ามิได้สำหรับคนรุ่นใหม่ในการศึกษาพระพุทธศาสนา

นอกจากพุทธธรรมแล้ว ผลงานนิพนธ์จำนวนมากของพระราชวรมุนี ได้ใช้เป็นตำราเรียนและอ้างอิงทั้งในวงวิชาการในประเทศและต่างประเทศ หนังสือและบทความภาษาอังกฤษของท่านได้รับการพิมพ์เผยแพร่ในมหาวิทยาลัยชั้นนำของต่างประเทศ เช่นมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ปัจจุบันผลงานของท่าน นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยคอร์แนลได้แปลเป็นภาษาอังกฤษ เช่น พุทธธรรมมองอเมริกามาแก้ปัญหาไทย การศึกษาของคณะสงฆ์ : ปัญหาที่รอทางออก เป็นต้น และมหาวิทยาลัยคอร์แนลกำลังศึกษาวิจัยประวัติชีวิตของท่านในฐานะทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าสูงสุดคนหนึ่งของประเทศ สิ่งที่ควรกล่าวอ้างยกย่อง ให้ปรากฏควบคู่กันไป คือฉันทะในการสร้างงานวิชาการเพื่อประโยชน์ต่อสังคมอย่างแท้จริงของพระราชวรมุนี งานนิพนธ์ทุกเรื่องท่านมอบลิขสิทธิ์ในการพิมพ์แบบให้เปล่าทุกครั้ง รวมทั้งรางวัลที่ได้รับจากงานนิพนธ์มอบให้เป็นทุนแก่การศึกษาของพระภิกษุสามเณรทั้งหมดตลอดมา

ในด้านการศึกษา ผลงานของพระราชวรมุนี อาทิ ปรัชญาการศึกษาไทย คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่ พจนานุกรมพุทธศาสน์ ธรรมนูญชีวิต เป็นผลงานที่มีคุณประโยชน์ต่อวงการศึกษาไทยอย่างยิ่ง โดยเฉพาะปรัชญาการศึกษาไทย ซึ่งนำพุทธธรรมมาเป็นแนวคิดพื้นฐานของการศึกษาไทย แทนการเลียนแบบปรัชญาการศึกษาตะวันตกนั้น เป็นผลงานที่นักการศึกษาทั่วประเทศยอมรับและกล่าวอ้างยกย่องอย่างยิ่ง

ในส่วนที่เกี่ยวกับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์นั้น พระราชวรมุนีได้มีจิตเมตตาให้ความอนุเคราะห์ทางวิชาการในรูปแบบต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ได้กรุณารับนิมนต์มาแสดงปาฐกถาของสาขาศึกษาศาสตร์ ในงานประชุมทางวิชาการของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ครั้งที่ ๒๕ และได้เมตตาตรวจแก้ไขปรับปรุงปาฐกถาเรื่อง "การศึกษา : เครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องพัฒนา" มอบให้คณะศึกษาศาสตร์พิมพ์เผยแพร่ รวมทั้งอนุญาตให้คณะศึกษาศาสตร์ดำเนินการพิมพ์รวมบทความต่าง ๆ ของท่านที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อใช้เป็นตำราเรียนของนิสิตสืบไป นอกจากนี้ท่านยังแสดงเมตตาจิต สละเวลาให้ความรู้ ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับแนวคิดทางการศึกษา แก่คณาจารย์และนิสิตคณะศึกษาศาสตร์อย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด พร้อมทั้งได้มอบหนังสือที่ท่านแต่งขึ้นจำนวนมากให้แก่คณะศึกษาศาสตร์เพื่อประโยชน์ในด้านการเรียนการสอนและการค้นคว้าของคณาจารย์และนิสิต

สำหรับประเด็นความเป็นเลิศของพระราชวรมุนีในฐานะอาจารย์ที่ถ่ายทอดความรู้ได้อย่างดียิ่งนั้น ได้รับการกล่าวอ้างยกย่อง เริ่มตั้งแต่การปฏิบัติงานสอน ณ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สำหรับผู้ที่ไม่มีโอกาสเป็นศิษย์เรียนกับท่านโดยตรง ความเป็นเลิศทางด้านการสอนของท่านปรากฏให้เห็นจากการบรรยาย การปาฐกถาและการเทศน์

สำหรับในต่างประเทศ ท่านได้รับอาราธนาไปสอนในมหาวิทยาลัยชั้นนำในสหรัฐอเมริกาในวาระต่าง ๆ กันหลายครั้ง เช่น ที่มหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนีย (University of Pennsylvania) วิทยาลัยสวาร์ธมอร์ (Swarthmore Collegs) มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) และที่อื่น ๆ อีกหลายแห่ง

ปัจจุบันฉันทะในด้านการสอน การถ่ายทอดความรู้ เป็นเอกลักษณ์ที่ชัดเจนของพระราชวรมุนี เป็นที่ทราบและยอมรับในวงวิชาการว่า การวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ทางด้านการศึกษาของท่านนั้น ประกอบด้วยความรอบรู้อย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง ทันต่อสภาวะการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวิทยาการในยุคปัจจุบัน โดยท่านไม่ละเลยแนวคิดที่มีคุณค่าล้ำเลิศของพุทธปรัชญา ซึ่งช่วยให้การวิเคราะห์ปัญหามีความสมดุลด้วยความเข้าใจพื้นฐานวัฒนธรรมของไทย และการปรับเปลี่ยนตามความเจริญของสภาวะปัจจุบันด้วยหลักแห่งปัญญา

เมตตาธรรมอันเป็นคุณธรรมของผู้สอนนั้น เป็นลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของพระราชวรมุนี การอุทิศตนต่องานวิชาการของท่าน พบเห็นได้ทั้งในแง่ของความเต็มใจอธิบายชี้แจงให้ความรู้ การบอกแหล่งค้นคว้าการให้กำลังใจ ซึ่งเป็นคุณธรรมของครูผู้เป็นกัลยาณมิตร การอ่อนน้อมถ่อมตนพร้อมที่จะให้ความสนใจในตัวผู้เรียนหรือผู้เข้าพบปะเป็นลักษณะที่เสริมบรรยากาศของการเรียนรู้ ทำให้การถ่ายทอดความรู้ทุกครั้งของท่านเป็นกระแสที่ราบรื่นและเรียบง่าย ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับคุณลักษณะของครูในอุดมคติของไทย

โดยเหตุที่ พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความเป็นเอกทางปัญญา ดำรงตนในฐานะนักการศึกษาที่มีความรู้ความสามารถทางด้านการสอน และมีผลงานทางด้านการศึกษาที่ก่อประโยชน์อย่างยิ่งต่อมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์และประเทศชาติโดยส่วนรวม สภามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์จึงมีมติให้ได้รับพระราชทานปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ในสาขาศึกษาศาสตร์ การสอน เพื่อเป็นเกียรติสืบไป.

มุทิตากถา

ของ

พระเดชพระคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (อุปเสณเถร)
เจ้าอาวาสวัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร เจ้าคณะภาค ๑๐
และกรรมการมหาเถรสมาคม
เนื่องในโอกาสที่
เป็นประธานในพิธีถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
(ศึกษาศาสตร์–การสอน) ของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
แด่ พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)
ณ อุโบสถวัดพระพิเรนทร์ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร
วันพฤหัสบดีที่ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ เวลา ๑๔.๓๐ น.

ขอโอกาสท่านพระเถรานุเถระ ขอเจริญพร คณะมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มีท่านสภานายกมหาวิทยาลัยเป็นประธาน และท่านสาธุชนพุทธบริษัททั้งหลาย

อาตมภาพในนามของฝ่ายพระสงฆ์ ขอแสดงมุทิตาจิตต่อท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนีที่ได้รับถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ศึกษาศาสตร์–การสอน) และขออนุโมทนาต่อคณะมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ที่ได้ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ศึกษาศาสตร์–การสอน)

ความสำคัญที่ทางมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้มีมติเป็นเอกฉันท์ให้ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ แก่ท่านเจ้าคุณนั้นได้ ท่านเจ้าคุณได้กล่าวแล้ว อย่างน่าชื่นชมยินดี เป็นอย่างยิ่ง อาตมภาพนอกจากมีความปีติยินดีร่วมกับบรรดาพระเถรานุเถระทั้งหลายแล้ว ได้มีความคิดเกิดขึ้นบางประการ ขอโอกาสกล่าวในที่ประชุมนี้ คือ การที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์แก่ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนีนั้น เป็นการยืนยันให้เห็นว่า ในบ้านเมืองของเรา สถาบัน ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิดสมกับที่ท่านได้กล่าวกันมาเป็นเวลา ๘๐๐ ปีเศษแล้ว ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย ในกาลใดที่ได้มีโอกาส ความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ให้ปรากฏขึ้น เช่น ที่ปรากฏอยู่ในขณะนี้ก็เชื่อว่าจะเป็นประโยชน์ มิใช่เพียงแต่ประเทศชาติของเราเท่านั้น น่าจะรวมไปถึงโลก

มีผู้เข้าใจว่า พระพุทธศาสนาสอนมุ่งไปนิพพาน ส่วนการดำเนินการอื่น ๆ แม้แต่การศึกษาในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในโลกนี้เป็นการดำเนินการไปอีกทางหนึ่ง ตรงกันข้ามกับพระนิพพาน เท่ากับชี้ให้เห็นว่า ทั้งสองอย่างนี้เดินไปคนละทาง ความเข้าใจดังกล่าวก็ควรรับฟังอยู่ แต่น่าจะใคร่ครวญกันด้วยเหตุผล ทั้งน่าจะมีความมั่นใจว่าบรรพบุรุษของเราทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักร ท่านเห็นความสำคัญแห่งความสัมพันธ์เชื่อมโยง ระหว่างพระพุทธศาสนากับบ้านเมืองกันมาแล้ว ท่านจึงได้ปฏิบัติในลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัยเอื้อเฟื้อเกื้อกูลระหว่างกัน มิให้เกิดการเดินกันไปคนละทาง แต่ท่านประคองให้เดินขนานกันไป ซึ่งเป็นไปเพื่อ

ความเจริญรุ่งเรืองโดยส่วนเดียว และเป็นที่ยอมรับทั้งท่านผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลาย

ดังนั้น การที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้มีมติถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์แก่ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี จึงเป็นสักขีพยานอย่างสำคัญว่า แม้ในปัจจุบันสถาบันพระพุทธศาสนา กับสถาบันชาติยังมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน เกื้อกูลระหว่างกันและกัน และบ่งบอกว่า ควรจะเป็นอย่างนี้ตลอดไป สักขีพยานดังกล่าว แม้จะเป็นจุดหนึ่งที่ทำให้เกิดมีขึ้น แต่ก็เป็นจุดที่สำคัญเพราะดำเนินการโดยมหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นแหล่งรวมแห่งปัญญาชน ที่กล่าวมานี้เป็นความคิดเห็น

อาตมภาพขอถือโอกาสนี้ แสดงมุทิตาจิต คือ ความพลอยยินดีพลอยอิ่มใจต่อท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี อีกวาระหนึ่ง ขออนุโมทนาในกุศลจิตของคณะมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และขออนุโมทนาในกุศลจิตของท่านสาธุชนที่ประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้ และขออนุโมทนาในน้ำใจของคณะสงฆ์วัดพระพิเรนทร์ มีท่านพระครูเจ้าอาวาสเป็นต้นไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

ขอเดชอำนาจพระคุณของพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นหลักชัยและเป็นหลักใจโปรดค้ำครองอำนวยสวัสดิสุขแก่ท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี และท่านทั้งหลายโดยทั่วกัน เทอญ.

สัมโมทนียกถา

ของ

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ในโอกาสที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ถวายปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

(ศึกษาศาสตร์–การสอน)

ณ อุโบสถวัดพระพิเรนทร์ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร

วันพฤหัสบดีที่ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ เวลา ๑๔.๓๐ น.

กราบเรียน พระเดชพระคุณองค์ประธานฝ่ายสงฆ์ที่เคารพอย่างสูง ท่านพระเถรานุเถระที่เคารพนับถือ ขออำนวยพรท่านนายกสภามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ท่านอธิการบดี ท่านกรรมการสภามหาวิทยาลัย รวมทั้งท่านประธานสภาผู้แทนราษฎร แม้ท่านจะมิได้มาในตำแหน่งนั้น และรวมทั้งท่านผู้ดำรงตำแหน่งชั้นสูงในฝ่ายบริหาร คือรองอธิการบดี ตลอดจนคณบดีคณะต่าง ๆ โดยเฉพาะท่านคณบดี คณะศึกษาศาสตร์ พร้อมทั้งคณาจารย์ ญาติมิตร ท่านสาธุชนทั้งหลาย

อาตมภาพขออนุโมทนาเป็นอย่างสูง ในการที่ทางมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้มีน้ำใจเกื้อกูลอย่างยิ่งแก่อาตมภาพ นอกเหนือจากการที่ได้อนุมัติปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ศึกษาศาสตร์–การสอน) ในการประชุมของสภามหาวิทยาลัยแล้ว เฉพาะในโอกาสบัดนี้ท่าน

ยังได้ให้ความสำคัญแก่พิธี โดยได้สละเวลาอันมีค่าของท่านมาประกอบพิธีถวายปริญญา ณ สถานที่อุโบสถวัดพระพิเรนทร์แห่งนี้ โดยเฉพาะคณะศึกษาศาสตร์ ซึ่งมีท่านคณบดี *ดร. ยุพา วีระไวทยะ* เป็นหัวหน้าได้มีความเอาใจใส่ตั้งใจในการที่จะจัดพิธีครั้งนี้อย่างมีน้ำใจเกื้อกูลแท้จริง นอกเหนือจากการตระเตรียมพิธีต่าง ๆ โดยทั่วไปแล้วก็ยังได้อนุมัติให้ทางวารสารศึกษาศาสตร์ปริทัศน์ ซึ่งมี *ดร. อาภา จันทรสกุล* เป็นบรรณาธิการ ได้จัดพิมพ์หนังสือ ทางสายกลางของการศึกษาไทยขึ้น สำหรับโอกาสนี้อีกด้วย

ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นเครื่องแสดงถึงน้ำใจของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ที่มีต่ออาตมภาพ ซึ่งมองในแง่หนึ่งก็เป็นการเกื้อกูลด้วยน้ำใจต่อส่วนตัว แต่เมื่อมองลึกซึ้งเข้าไปให้เห็นความหมายที่ซ้อนอยู่ สิ่งที่น่าอนุโมทนายิ่งกว่านั้นก็คือ การที่ท่านทั้งหลายมองเห็นคุณค่า และความสำคัญของพระพุทธศาสนา เพราะว่าพิธีนี้อาตมภาพเข้าใจว่าคงจะมิได้มีความมุ่งหมายแสดงออกต่ออาตมภาพเพียงส่วนตัวเท่านั้น แต่มุ่งที่จะแสดงออกต่อพระพุทธศาสนาทั้งหมดด้วย กล่าวคือการที่ทางมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โดยเฉพาะคณะศึกษาศาสตร์ มองเห็นคุณค่าและความสำคัญของพระพุทธศาสนา ในด้านการศึกษามองเห็นว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้นสามารถจะนำมาใช้ประโยชน์ในการจัดการศึกษา หรือให้หลักเกณฑ์ที่จะใช้เป็นประโยชน์ในการดำเนินการศึกษาในสมัยปัจจุบันได้ นับว่าเป็นการที่มหาวิทยาลัยได้เข้ามาสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในด้านหนึ่ง ซึ่งความสัมพันธ์นี้อย่างน้อยก็เป็นไปใน ๒ แง่ด้วยกัน

แง่ที่ ๑ คือความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทย เป็นรากฐานของชีวิตจิตใจและความคิดแบบไทย ซึ่งในแง่นี้การที่ทางมหาวิทยาลัยได้เข้ามาเกี่ยวข้องสัมพันธ์ ก็เป็นการเชื่อมโยงปัจจุบันเข้ากับอดีตให้มีการสืบทอดได้อย่างต่อเนื่อง

ในแง่ที่ ๒ ก็เป็นเครื่องแสดงว่า ทางมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะทางคณะศึกษาศาสตร์ได้มองเห็นว่า หลักสัจธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นความจริงอันเป็นอมตะ ซึ่งสามารถจะนำมาใช้ประโยชน์ให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบันแห่งสังคมสมัยใหม่ได้ ซึ่งข้อนี้เป็นที่น่าอนุโมทนาอย่างยิ่ง

พระพุทธศาสนานั้นกล่าวได้ว่าเป็นศาสนาแห่งการศึกษา หรือพูดให้เจาะจงลงไปอีกว่า พระพุทธศาสนาภาคปฏิบัติทั้งหมดรวมอยู่ในการศึกษาทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะหลักปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนานั้นมีชื่อเรียกรวมอย่างเดียวว่า *สิกขา* ที่เราทั้งหลายรู้จักกันในชื่อว่า *ไตรสิกขา* คำว่า *สิกขา* นั้น เป็นคำบาลีตรงกับคำไทยที่เราใช้กันว่า *ศึกษา* นั่นเอง ในเมื่อไตรสิกขาหรือสิกขา ๓ ประการ เป็นหลักปฏิบัติทั้งหมดของพระพุทธศาสนาก็จึงเป็นศาสนาแห่งการศึกษา แม้แต่บุคคลผู้ปฏิบัติก้าวหน้าไปในระบบการแห่งพระพุทธศาสนาและได้บรรลุผลแห่งการปฏิบัติในขั้นตอนต่าง ๆ ก็มีชื่อเรียกเฉพาะว่าเป็น *พระเสขะ* ซึ่งแปลว่า บุคคลผู้กำลังศึกษาและยังจะศึกษาต่อไป ส่วนบุคคลที่ได้ศึกษาจนสำเร็จผลบริบูรณ์แล้ว ก็มีชื่อเรียกว่า *อเสขะ* แปลว่า ผู้ไม่ต้องศึกษา ซึ่งบุคคลที่จะไม่ต้องศึกษานี้ก็มีประเภทเดียวเท่านั้นคือ พระอรหันต์ เพราะฉะนั้นตราบใดที่ยังไม่ได้เป็นอรหันต์ ตามคติทางพระพุทธศาสนาถือว่า ทุกคนยังต้องศึกษาอยู่ทั้งสิ้น

แม้คำอื่น ๆ ที่แสดงหลักปฏิบัติเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาก็ล้วนมีความหมายเกี่ยวกับการศึกษาทั้งสิ้น เช่นคำว่า *ทมะ* แปลว่าการฝึกฝน ก็เป็นศัพท์สำคัญในทางพระพุทธศาสนาศัพท์หนึ่ง บุคคลที่ได้รับการฝึกฝนดีแล้ว คือมีการศึกษาดีแล้ว ก็เรียกว่า ทนฺต บ้าง สุทนฺต บ้าง แปลว่าผู้ได้รับการฝึกฝนแล้วหรือผู้ได้ฝึกตนดีแล้ว พระพุทธเจ้าทรงเป็นตัวอย่างแห่งทนฺตคือบุคคลที่ได้ฝึกตนแล้วเช่นนั้น หรืออีกคำหนึ่งที่เป็นศัพท์สำคัญเช่นเดียวกัน คือคำว่า *ภาวนา* ภาวนาก็แปลว่าการฝึกอบรม การเจริญหรือการพัฒนา ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาแยกไว้เป็น ๔ ด้าน คือ *กายภาวนา* การฝึกอบรมหรือเจริญทางด้านกาย *ศีลภาวนา* การฝึกอบรมหรือเจริญทางด้านศีลหรือความประพฤติในทางสังคม *จิตตภาวนา* การฝึกอบรมหรือเจริญในด้านจิตใจ และ *ปัญญาภาวนา* การฝึกอบรมหรือเจริญหรือพัฒนาในด้านปัญญา บุคคลที่ได้รับการฝึกอบรมหรือพัฒนาตามหลักการนี้แล้ว ท่านเรียกว่า ภาวิตตตะ แปลว่า ผู้มีตนที่ฝึกอบรมแล้วหรือผู้ได้พัฒนาตนแล้ว

คำว่า ฝึกฝน อบรม พัฒนา เจริญเหล่านี้ เป็นคำที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาทั้งสิ้นจึงได้กล่าวในเบื้องต้นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา และในกระบวนของการศึกษาทั้งหมด ที่มีการฝึกฝนอบรมพัฒนาในด้านต่าง ๆ มีการขัดเกลาทำให้มนุษย์เจริญงอกงามมากยิ่งขึ้นในด้านต่าง ๆ มีการขัดเกลาทำให้มนุษย์เจริญงอกงามมากยิ่งขึ้นในด้านต่าง ๆ ทั้งหมดทั้งสิ้นนั้น รวมแล้วในขั้นสุดท้ายก็มีความมุ่งหมายในการที่จะกำจัดอวิชชาและสร้างปัญญาให้เกิดขึ้น การทำลายอวิชชาและสร้างปัญญาให้เกิดขึ้นนั้นมิใช่เป็นสิ่งที่จะทำให้เกิดขึ้นในฉับพลันทันทีได้เสมอไป โดย

เฉพาะสำหรับบุคคลทั่วไปแล้ว ก็จะต้องมีการคืบเคลื่อนหรือคลี่คลายให้เดินทางออกจากอวิชชามาสู่ปัญญาโดยลำดับเป็นขั้นเป็นตอน

ขั้นตอนหนึ่งที่นับว่าเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญในการที่จะเริ่มเดินทางออกจากอวิชชามาสู่ปัญญา ก็คือ *ศรัทธา* ศรัทธานี้เป็นหลักการสำคัญอย่างยิ่งในการเริ่มต้นที่จะเริ่มเดินทางออกจากอวิชชา ศรัทธานั้นหมายถึงการที่เรามีความเชื่อความเลื่อมใสในบุคคล ก็ตาม ในหลักการ คำสอน ลัทธิ ศาสนาต่าง ๆ ก็ตาม ศรัทธานี้เป็นจุดเริ่มแรกหรือเบื้องต้นที่จะทำให้มีจิตใจโน้มเอียงไปหาสิ่งนั้นหรือบุคคลนั้น มีจิตใจพุ่งแล่นไป แต่ลักษณะของศรัทธาประการหนึ่งก็คือ การที่ยังฝากความคิด ฝากความเชื่อมอบไว้กับสิ่งนั้น ในเมื่อเรายังฝากความคิด ฝากจิตใจไว้กับสิ่งอื่นกับบุคคลอื่น ก็ยังไม่ปลอดภัย เพราะว่าศรัทธานั้น ยังอยู่ในทางสองแพร่ง คืออาจจะเป็นความเชื่ออย่างผิด ๆ หรือเชื่ออย่างถูกต้อง และอาจจะเป็นความเชื่อในแหล่งความรู้ที่ผิด หรือเชื่อในแหล่งความรู้ที่ถูกต้อง ถ้ามีความเชื่อที่ผิด หรือเชื่อในแหล่งความรู้ที่ถูกต้อง ถ้ามีความเชื่อที่ผิด หรือเชื่อในแหล่งความรู้ที่ผิดพลาดแทนที่จะทำให้เกิดปัญญาก็อาจจะทำให้เกิดอวิชชามากขึ้น ศรัทธานั้นก็อาจจะกลายเป็นความงมงายไปก็ได้ อย่างไรก็ตาม ถ้าศรัทธาไม่หยุดอยู่เพียงแค่นั้น ศรัทธาก็จะเป็นทางเดินนำไปสู่ปัญญา เพราะดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ศรัทธาเป็นตัวชักนำให้จิตใจโน้มไปหาบุคคล หรือหลักการ หรือสิ่งนั้น ๆ เมื่อจิตใจของเราโน้มเข้าไปหาแล้ว เราก็จะเข้าถึงแหล่งแห่งความรู้นั้น แล้วก็จะมาถึงหลักการประการที่ ๒ หรือขั้นตอนที่ ๒ ของการคืบเคลื่อนออกจากอวิชชาต่อจากศรัทธา กล่าวคือเมื่อเราได้เข้าถึงแหล่งแห่งความรู้ โดยศรัทธา

นำเราเข้าไปยังแหล่งแห่งความรู้นั้นแล้ว ต่อจากนั้นแหล่งแห่งความรู้นั้นก็จะถ่ายทอดความรู้มาให้แก่เราในการถ่ายทอดความรู้นี้ มีศัพท์เฉพาะในทางพระศาสนาเรียกความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาว่า *สุตะ*

สุตะ แปลว่า สิ่งที่ได้สดับตรับฟัง แต่อันนี้เป็นเพียงความหมายเบื้องต้น คือโดยปกติแล้ว ผู้ที่จะถ่ายทอดความรู้นั้นก็เป็นบุคคล และถ่ายทอดด้วยวาจาคือคำพูด เพราะฉะนั้นสิ่งที่ได้รับถ่ายทอดมา จึงเป็นสิ่งที่ได้สดับฟัง (เรียกอย่างปัจจุบันว่า ข่าวสารข้อมูล) แต่ความหมายของศัพท์นั้นมิใช่จำกัดอยู่เพียงแค่สิ่งที่สดับตรับฟังเท่านั้น ยังมีความหมายเลยไปถึงการค้นคว้าศึกษาเล่าเรียนแม้จากหนังสือตำรับตำราเป็นต้น ซึ่งศรัทธาจะเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำเราเข้าไปหาแหล่งแห่งความรู้เหล่านี้ เมื่อมาถึงขั้นที่สองคือสุตะแล้ว ก็นับว่าเป็นความก้าวหน้าที่จะเข้าไปหาปัญญาเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่ง เพราะว่าสุตะก็คือสิ่งที่ผ่านออกมาจากแหล่งแห่งความรู้นั้นมายังตัวของเราแล้ว สุตะนั้นมาถึงตัวเรา แต่อย่างไรก็ตามมันก็ยังไม่ใช่เป็นของเรา มันยังเป็นความรู้ของผู้อื่น เป็นสิ่งที่ได้รับถ่ายทอดมาจากผู้อื่น แม้จะอยู่ที่เราก็เป็นของผู้อื่น ยังไม่ใช่เป็นของตัวเราที่แท้จริง นี้เป็นประการที่ ๑

ประการที่ ๒ สุตะนั้นสืบเนื่องมาจากศรัทธา เพราะฉะนั้นศรัทธาจึงยังมีอิทธิพลตามมาอีก เราอาจจะเชื่อคล้อยตามไปกับสิ่งที่ได้รับถ่ายทอดมาโดยไม่ได้พินิจพิจารณา ศรัทธาก็เข้าครอบงำเรา อาจจะทำให้เกิดความเชื่อในสุตะ หรือความรู้ที่ได้รับถ่ายทอดอย่างที่เรียกกันในปัจจุบันว่าข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ อย่างงมงายก็ได้ เพราะฉะนั้นสุตะ ก็ยังไม่ปลอดภัย

รวมแล้วทั้ง ๒ ขั้นจะเป็นขั้นศรัทธาก็ตาม เป็นขั้นสุตะก็ตามยังไม่ปลอดภัย เพราะมีลักษณะร่วมกัน คือยังเป็นของที่ขึ้นต่อผู้อื่น จะต้องดำเนินมาสู่ขั้นที่ ๓

ขั้นที่ ๓ ก็คือขั้นปัญญา คือการใช้ปัญญาพินิจพิจารณาสุตะ หรือความรู้ที่ได้รับถ่ายทอดมานั้นให้ถ่องแท้ถึงความจริง ให้เข้าใจเหตุเข้าใจผล มองเห็นเหตุปัจจัยที่ซ้อนอยู่เบื้องหลังสืบทอดกันมาของสิ่งนั้น ตลอดจนมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสุตะ คือความรู้หรือข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เหล่านั้น จนกระทั่งมองเห็นความรู้ที่ชัดเจนแท้จริง อย่างที่ท่านกล่าวว่า ปญฺญา สุตวินิจฺฉินี (ปัญญาเป็นเครื่องวินิจฉัยสุตะ) อันนี้จึงเรียกว่า ปัญญา เป็นขั้นที่ทำลายอวิชชาได้ และเป็นขั้นที่เป็นความรู้ของตัวเอง ทำให้พึ่งตนเองได้

หลักการของพระพุทธศาสนานั้น แม้จะสอนศรัทธาและส่งเสริมสุตะเป็นอันมาก คนที่มีสุตะมากท่านเรียกว่าเป็น *พหูสูต* แต่ถึงกระนั้นก็ยังไม่ชื่อว่าได้เข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา ศรัทธาก็ดี สุตะก็ดี ยังอาจหลอกเราให้หลงผิดได้ ตามปรกตินั้น ในที่ทั่วไป พระพุทธเจ้าตรัสศรัทธาไว้ในที่ใดก็ตรัสปัญญากำกับไว้ด้วยในที่นั้น ตรัสสุตะไว้ในที่ใดก็ตรัสปัญญากำกับไว้ด้วยในที่นั้น ในทางการศึกษาจำเป็นจะต้องก้าวมาให้ถึงขั้นปัญญานี้ จึงจะเป็นขั้นที่เกิดความเป็นอิสระอย่างแท้จริง ที่เรียกว่าเป็นตัวของตัวเอง พึ่งตนเองได้ และถึงขั้นที่หลุดพ้นจากอวิชชา

อวิชชานั้น เป็นรากเหง้าหรือต้นตอของกิเลสทั้งปวง เมื่อกำจัดอวิชชาได้แล้ว กิเลสทั้งหลาย เช่น ความโลภ โกรธ หลง ความอิจฉาริษยา ความอยากใหญ่ใฝ่อำนาจ เป็นต้น ที่ก่อให้เกิดการเบียดเบียน

แย่งชิงและทุกข์นานา ก็จะถูกทำลายไปด้วย และเมื่อหลุดพ้นจากอวิชชาแล้ว ก็เปลี่ยนมาเป็นอยู่ด้วยปัญญา อันเป็นปัญญาที่บริสุทธิ์ เป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส เป็นไปพร้อมด้วยความปลอดโปร่งโล่งเบา ความซื่อตรง ความมีเมตตากรุณา ความสะอาดผ่องใส สงบ และความสดชื่นเบิกบาน ผู้ที่ดำเนินชีวิตเช่นนี้ ได้ชื่อว่าเป็น บัณฑิต แปลว่า ผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา

การให้การศึกษาของสถาบันต่าง ๆ นั้นย่อมมีความมุ่งหมายในการที่จะทำลายอวิชชาและส่งเสริมให้เกิดปัญญาทั้งนั้น มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์นั้น เป็นสถาบันการศึกษาที่เรียกว่า สมัยใหม่ แต่ก็ย่อมมีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันสอดคล้องกับพระพุทธศาสนาในการที่ว่าจะส่งเสริมปัญญาและทำลายอวิชชาดังได้กล่าวมา ในเมื่อมีความสอดคล้องกันแล้วทั้งในหลักการและความมุ่งหมาย ถ้าหากได้มีการปฏิบัติถูกต้องแล้วมาร่วมมือกันอย่างสอดคล้องกัน ก็จะทำให้เกิดผลคือความเจริญก้าวหน้าในทางการศึกษา ซึ่งจะเป็นผลประโยชน์ต่อสังคมนี้

การที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้แสดงออกซึ่งน้ำใจต่ออาตมภาพในโอกาสนี้นั้น ดังที่ได้กล่าวในเบื้องต้นแล้วว่า มิใช่เป็นการแสดงออกต่ออาตมภาพเพียงส่วนตัว แต่เป็นการแสดงออกต่ออาตมภาพในฐานะเป็นพระสงฆ์รูปหนึ่ง เมื่อแสดงออกต่ออาตมภาพในฐานะเป็นพระสงฆ์รูปหนึ่ง ก็เชื่อว่าเป็นการแสดงออกต่อพระสงฆ์โดยส่วนรวมด้วย และมีความหมายโยงไปถึงการแสดงออกต่อพระพุทธศาสนาทั้งหมด พร้อมทั้งเป็นการแสดงออกต่อวงวิชาการทั้งปวง ซึ่งอาตมภาพขออนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้ เป็นอย่างสูง

อย่างไรก็ตาม กล่าวเฉพาะสำหรับงานนี้ ซึ่งปรากฏพิธีในบัดนี้นั้น นอกจากจะต้องขออนุโมทนาในน้ำใจของสภามหาวิทยาลัย มีท่านนายกสภาเป็นประธานพร้อมทั้งคณาจารย์แห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ทั้งหมดแล้ว ก็ยังมีอีกหลายท่านหลายฝ่ายที่ได้ช่วยเหลือให้พิธีครั้งนี้สำเร็จเสร็จสิ้นลงด้วยดี ซึ่งควรจะได้กล่าวถึงไว้ในที่นี้ด้วย เริ่มต้นตั้งแต่ทาง *มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย* ซึ่งเป็นสถาบันที่อาตมภาพเคยได้รับการศึกษาและเคยปฏิบัติงานทำหน้าที่ในทางการสอนและบริหาร สถาบันแห่งนี้ ไม่ว่าอาตมภาพจะมีงานใดเกิดขึ้น ก็ได้แสดงน้ำใจมาร่วมเป็นเจ้าภาพด้วยทุกครั้งไป สำหรับคราวนี้ทางมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้น มีท่านอธิการบดีเป็นต้น ซึ่งได้มาร่วมในที่ประชุมนี้ด้วย ก็ได้แสดงออกซึ่งน้ำใจเกื้อกูล โดยการจัดหนังสือที่ระลึกสำหรับมอบให้ในพิธีครั้งนี้ กับทั้งได้จัดพิธีในฝ่ายพระสงฆ์มีการอาราธนาพระสงฆ์มาเจริญชัยมงคลคาถาเป็นต้น ต่อจากนั้นก็คือญาติมิตรท่านสาธุชนทั้งหลายซึ่งก็ได้มีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลในการตระเตรียมงานโดยเฉพาะ *โยมคุณหญิงกระจ่างศรี รักตะกนิษฐ์* ซึ่งเป็นอดีตผู้อำนวยการวิทยาลัยครูสวนดุสิต ทั้งอาจารย์และนักศึกษาพากันมาช่วยจัดดอกไม้เครื่องบูชาพระรัตนตรัย พร้อมทั้งจัดสิ่งเครื่องประกอบบริการในพิธี เช่น เครื่องดื่ม เป็นต้น และใกล้เข้ามาจนถึงสถานที่นี้เอง เจ้าถิ่นหรือเจ้าของสถานที่ ก็คือวัดพระพิเรนทร์ ซึ่งมีท่าน *พระครูกิตติญาณประยุต* เป็นเจ้าอาวาสพร้อมทั้ง *พระมหาอุทัย อุทโย* เป็นรองเจ้าอาวาส กับทั้งผู้ช่วยเจ้าอาวาส พระภิกษุสามเณรและศิษย์วัดเป็นจำนวนมาก ได้ช่วยเหลือเกื้อกูลตระเตรียมงานนี้ ด้วยการสละเวลาและสละแรงงานอย่างเต็มกำลังยอมเหน็ดเหนื่อยถึงกับอดหลับอดนอน

เป็นอันมาก เพื่อเตรียมให้งานนี้เกิดขึ้นด้วยดี พร้อมทั้งได้รับความร่วมมือ *จากโรงเรียนวัดพระพิเรนทร์* ของกรุงเทพมหานคร จัดนักเรียนมาช่วยบริการต่าง ๆ ในงานนี้ด้วย นับว่างานนี้สำเร็จลงด้วยอาศัยความสามัคคี ซึ่งสามัคคีธรรมนี้ก็เป็นคุณธรรมอันสำคัญอย่างหนึ่งตามหลักคำสอนในทางพระศาสนา

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าจะทำให้เกิดความปีติยินดีเป็นอย่างยิ่งก็คือ ถ้าหากว่ากิจกรรมครั้งนี้ จะเป็นส่วนหนึ่งที่ประกอบเข้า อันนำไปสู่ความสุข ความเจริญ หรือประโยชน์สุขของสังคมนี้ได้ อันนั้นก็จะเป็นข้อที่ควรอนุโมทนายิ่งขึ้น แต่จำเพาะหน้าในบัดนี้ อาตมภาพขอถือโอกาสอนุโมทนาต่อทุกท่านที่ได้กล่าวนามมาทั้งฝ่ายมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดพระพิเรนทร์ ญาติโยม ท่านสาธุชนทั้งหลาย ขออ้างอิงคุณพระรัตนตรัย อำนวยพรให้ทุกท่านจงได้ประสบจตุรพิธพรชัย มีความเจริญก้าวหน้าในการประกอบกิจอาชีพการงานให้บรรลุผลสำเร็จด้วยดี และจงเจริญรุ่งเรืองงอกงามในพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขทั้งส่วนตัวและส่วนรวม โดยทั่วกันทุกท่านเทอญ.

บทบาทพระบรมครู

เครื่องพิสูจน์ความเป็นพระบรมครู

พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ที่ปราชญ์ได้ขนานถวาย และพุทธศาสนิกชนนิยมกล่าวเรียกเสมอ คือคำว่า พระบรมศาสดา หรือ พระบรมครู ซึ่งแปลว่า พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม หรือ ผู้เป็นยอดของครู ในภาษาบาลี ก็มีบทพุทธคุณถวายพระเกียรติว่า สตฺถา เทวมนุสฺสานํ แปลว่า พระศาสดาของทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย และมีคำเสริมพระคุณว่า อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ แปลว่า ทรงเป็นสารถีฝึกคนได้ไม่มีใครยิ่งกว่า พระนามเหล่านี้ ส่อแสดงความหมายอยู่ในตัวว่า ปราชญ์และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายเคารพบูชาและยกย่องเทิดทูนพระองค์ ในฐานะทรงเป็นนักการสอนผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด ทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยม ในการอบรมสั่งสอน และได้ทรงประสบความสำเร็จในงานนี้เป็นอย่างดี

ความยิ่งใหญ่ และพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าในด้านการสอนนั้น ถ้าจะพูดให้เห็นด้วยอาศัยประจักษ์พยานในภายนอก ก็เป็นเรื่องไม่ยาก เพราะเพียงพิจารณาเผิน ๆ จากเหตุผลง่าย ๆ ต่อไปนี้ก็จะนึกเห็นได้ทันทีคือ :–

๑. พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ ในยุคที่ชมพูทวีปเป็นถิ่นนักปราชญ์เต็มไปด้วยศาสดาจารย์เจ้าลัทธิต่าง ๆ เป็นอันมาก แต่ละท่านล้วนมีชื่อเสียงและมีความสามารถ ผู้ที่มาเผชิญพระองค์นั้นมีทั้งที่มาดีและมาร้าย มีทั้งที่มาแสวงหาความรู้ มาลองภูมิ และที่ต้องการมาข่มมาปราบ แต่พระองค์สามารถประสบชัยในการสอน จนมีพระนามดีเด่นมาถึงปัจจุบัน

๒. คำสอนของพระองค์ ขัดแย้งกับคำสอนในศาสนาเดิม และแย้งกับความเชื่อถือ ความประพฤติปฏิบัติที่แพร่หลายอยู่ในสังคมสมัยนั้น เช่น การทำลายความเชื่อถือเรื่องวรรณะเป็นต้น ทรงจัดตั้งระบบคำสอน และความเชื่อถืออย่างใหม่ให้แก่สังคม การกระทำเช่นนี้ ให้เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง ย่อมเป็นงานยากอย่างยิ่ง

๓. ขอบเขตงานสอนของพระองค์กว้างขวางมาก ทั้งโดยเทศะและระดับชนในสังคม ต้องเสด็จไปสั่งสอนในหลายถิ่นแคว้น พบคนทุกชั้นในสังคม ซึ่งมีระดับความเป็นอยู่ ความเชื่อถือ การศึกษาอบรม นิสัยใจคอ และสติปัญญาแตกต่างกัน ทุกแบบทุกชนิด ทรงสามารถสอนคนเหล่านั้นให้เข้าใจได้ และยอมเป็นศิษย์ของพระองค์ นับแต่พระมหากษัตริย์ลงมาทีเดียว

๔. พระพุทธศาสนาที่เจริญมาได้ตลอดเวลานับพัน ๆ ปี แพร่หลายเป็นที่นับถืออยู่ในประเทศต่าง ๆ และคณะสงฆ์ผู้สืบต่อพระศาสนาซึ่งเป็นสถาบันใหญ่และสำคัญในสังคม ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เป็นผลงานยิ่งใหญ่ของพระองค์ ยืนยันถึงพระปรีชาสามารถอย่างประจักษ์ชัดโดยไม่ต้องอธิบาย

ในเมื่อประจักษ์พยานภายนอกแสดงให้เห็นแล้วเช่นนี้ ย่อมชวนให้พิจารณาสืบค้นต่อไปถึงเนื้อธรรมคำสอน หลักการสอนและวิธีการสอนของพระองค์ ว่าเป็นอย่างไร ยิ่งใหญ่และประเสริฐสมจริงเพียงใด

เนื้อธรรมคำสอน หลักการสอน และวิธีสอนของพระพุทธองค์นั้น ปรากฏอยู่แล้วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อธิบายมีอรรถกถาเป็นต้นแล้ว แต่คัมภีร์เหล่านั้นมีเนื้อหามากมาย มีขนาดใหญ่โต[๑] เกินกว่าจะสำรวจเนื้อหารวบรวมความ นำมาสรุปแสดงให้ครอบคลุมหมดได้ในเวลาอันสั้น ในที่นี้จึงขอนำมาแสดงเพียงให้เห็นรูปลักษณะทั่วไปเท่านั้น.

๑. ปรัชญาพื้นฐาน

ก่อนจะพูดถึงหลักการสอน และวิธีสอน สมควรกล่าวถึงปรัชญาที่เป็นพื้นฐานเสียก่อน เพราะหลักการสอนย่อมดำเนินไปแต่จุดเริ่ม ตามแนวทาง และสู่จุดหมายตามที่ปรัชญากำหนดให้ อย่างไรก็ดีเมื่อมองในแง่ปรัชญาการศึกษา พุทธธรรมก็เป็นเรื่องกว้างขวางมากอีกเพราะพุทธธรรมทั้งหมดเป็นเรื่องของระบบการศึกษาระบบหนึ่งนั่นเอง ในที่นี้ จึงขอนำมากล่าวเฉพาะที่เกี่ยวกับการสอนแต่สั้น ๆ

ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่า ในการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้น ความขัดข้องปรวนแปร ความเดือดร้อนลำบาก ความเจ็บปวด ความ

---

๑. พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทยจำนวน ๒๑,๙๒๖ หน้า อรรถกถาและคัมภีร์อื่นเฉพาะที่พิมพ์เป็นเล่มแล้ว ๒๘,๓๑๘ หน้า.

สูญเสีย ความพลัดพราก และปัญหาชีวิตต่าง ๆ ซึ่งทางพุทธศาสนาเรียกรวมว่า ความทุกข์ นั้นเป็นสิ่งที่มีอยู่ มนุษย์จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องและได้ประสบแน่นอน ไม่ว่ามนุษย์จะต้องการหรือไม่ต้องการ จะยอมรับว่ามันมีอยู่หรือไม่ยอมรับ หรือแม้จะเบือนหน้าหนีอย่างไรก็ตาม เมื่อเป็นเช่นนี้ หากมนุษย์ต้องการมีชีวิตอยู่อย่างดีที่สุด มนุษย์จะต้องยอมรับความจริงอันนี้ จะต้องรับรู้สู้หน้าและพร้อมที่จะจัดการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นให้ดีที่สุด ชีวิตที่เป็นอยู่อย่างดีและมีความสุขที่สุด คือชีวิตที่กล้ารับรู้ต่อปัญหาทุกอย่าง ตั้งทัศนคติที่ถูกต้องต่อปัญหาเหล่านั้น และจัดการแก้ไขด้วยวิธีที่ถูกต้อง การหลีกเลี่ยงที่จะรับรู้ ก็ดี การนึกวาดภาพให้เป็นอย่างที่ตนชอบก็ดี เป็นการปิดตาหรือหลอกตนเองไม่ช่วยให้พ้นจากความทุกข์ ไม่เป็นการแก้ปัญหาและให้ได้พบความสุขอย่างแท้จริง อย่างน้อยก็เป็นการฝังเอาความกลัว ซึ่งเป็นเชื้อแห่งความทุกข์เข้าไว้ในจิตใจอย่างลึกซึ้ง ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่พระพุทธศาสนาสอนเป็นข้อแรกก็คือ **ความทุกข์อันเป็นปัญหาที่มนุษย์พึงรับรู้และจัดการแก้ไขโดยถูกต้อง** และถือว่าภารกิจการของพระพุทธศาสนา และระบบการศึกษาพระพุทธศาสนา ก็คือการช่วยมนุษย์ให้แก้ปัญหาของตนได้

ความทุกข์ ความเดือดร้อน และปัญหาชีวิตนานาประการของมนุษย์นั้น เกิดจากตัณหาคือความอยาก ความต้องการ ความเห็นแก่ตัว ซึ่งทำให้มนุษย์มีทัศนคติต่อสิ่งต่าง ๆ เคลื่อนคลาดจากที่มันเป็นจริง และเป็นไปในรูปต่าง ๆ กันตามระดับความอยากและความยึดของคนต่อสิ่ง

นั้น ๆ เมื่อมีทัศนคติเคลื่อนคลาดไป ก็ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในตนเอง และความขัดแย้งระหว่างตนกับผู้อื่น และปฏิบัติหรือจัดการกับสิ่งนั้น ๆ ด้วยอำนาจความอยากและความยึดของตน คือ ไม่จัดการตามที่มันควรจะเป็น โดยเหตุผลแท้ ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมเป็นการสร้างปัญหาให้เกิดขึ้นเกิดความขัดข้อง ขัดแย้ง และความทุกข์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น ตามระดับของตัณหาและขอบเขตของเรื่องที่ปฏิบัติ

ตัณหานั้น เกิดจากความไม่รู้ ไม่เข้าใจไม่มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างไม่ถูกต้อง ซึ่งเรียกว่าอวิชชา จึงเป็นเหตุให้ไม่จัดการกับสิ่งนั้น ๆ ตามที่มันควรเป็นโดยเหตุผลบริสุทธิ์ การที่จะแก้ปัญหาหรือแก้ความทุกข์ จึงต้องกำจัดอวิชชา สร้างวิชชาให้เกิดขึ้น โดยนัยนี้ ภารกิจสำคัญของการศึกษา ก็คือการฝึกอบรมบุคคลให้พัฒนาปัญญา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจในข้อเท็จจริง และสภาวะของสิ่งทั้งหลาย มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ปฏิบัติและจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามที่ควรจะเป็นเพื่อให้เกิดเป็นประโยชน์ตน คือ ความมีชีวิตอยู่อย่างสำเร็จผลดีที่สุด มีจิตใจเป็นอิสระ มีสุขภาพจิตสมบูรณ์ และประโยชน์ผู้อื่น คือ สามารถช่วยสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลาย ที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมได้

จากข้อความที่กล่าวมา มีข้อที่ควรกำหนด คือ

๑. ภารกิจสำคัญของการศึกษา ได้แก่การช่วยให้บุคคลเกิดทัศนคติที่ถูกต้อง คือ รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น และสามารถจัดการกับสิ่งเหล่านั้น ตามที่ควรจะเป็นให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนและสังคม ไม่ให้มองเห็นและจัดการสิ่งทั้งหลายตามอำนาจกิเลสตัณหา

๒. ทัศนคติที่ถูกต้อง และความสามารถจัดการดังกล่าวนั้น เกิดขึ้นได้ด้วยการพัฒนาปัญญา และปัญญาเป็นความรู้ความเข้าใจที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลนั้นเองเท่านั้นผู้อื่นจะนำมายัดเยียดให้หรือบังคับให้รับเข้าไว้ไม่ได้

๓. ในเมื่อปัญญาต้องเกิดจากความรู้ความเข้าใจที่พัฒนาขึ้นในตัวบุคคลเอง ภารกิจของผู้สอนและผู้ให้การศึกษาทั้งหลาย จึงเป็นเพียงผู้ชี้นำทาง หรืออำนวยโอกาสช่วยให้ผู้เรียนหรือผู้รับการศึกษาอบรมดำเนินเข้าสู่ปัญญา สิ่งที่ดีที่สุดที่ผู้สอนที่ดีจะทำได้ก็คือตั้งใจช่วยเหลือพยายามสรรหาอุบาย กลวิธี และอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จะมาช่วยผู้เรียนให้เข้าถึงปัญญาอย่างได้ผลที่สุด อย่างที่สำนวนบาลีเรียกว่า เป็นกัลยาณมิตร

๔. โดยเหตุผลเดียวกัน ในระบบการศึกษาเช่นนี้ ผู้เรียนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้สร้างปัญญาให้เกิดแก่ตน จึงต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมและเป็นผู้ได้ลงมือกระทำให้มากที่สุดเท่าที่จะช่วยให้ตัวเขาเกิดปัญญานั้นขึ้นได้ และโดยนัยนี้ ความสามารถ ความถนัด อุปนิสัยต่าง ๆ ของผู้เรียน จึงเป็นสิ่งที่ผู้สอนจะต้องคำนึงอย่างสำคัญ เพื่อจัดสภาพการเรียน และกลวิธีสอนต่าง ๆ เป็นต้นให้ผู้เรียนเรียนอย่างได้ผลดีที่สุด

๕. ในเมื่อปัญญา เป็นของยัดเยียดบังคับให้รับเอาไม่ได้ การเรียนการสอนจึงใช้วิธีการแห่งปัญญา คือผู้เรียนต้องเป็นอิสระในการใช้ความคิด และในการที่จะซักถามโต้ตอบ สืบเสาะค้นหาความจริงต่าง ๆ ให้ได้รับความรู้ความเข้าใจขึ้นในตน ในระบบการศึกษาแบบนี้ จึงมีการปฏิบัติอย่างกาลามสูตรไม่มีการบังคับให้เชื่อ ความเชื่อหรือศรัทธาในระบบ

มากยอมรับด้วยแล้ว ก็ยิ่งเป็นเรื่องสำคัญมาก ฉะนั้น การพิจารณาหลักการสอนของพระพุทธเจ้า จึงจะเริ่มแต่คุณสมบัติของผู้สอนไปทีเดียว.

๒. คุณสมบัติของผู้สอน

ในที่นี้จะแสดงตามแนวพุทธคุณ และเห็นควรแยกเป็น ๒ ส่วน คือ เป็นคุณสมบัติที่ปรากฏออกมาภายนอก อันได้แก่บุคคลิกภาพอย่างหนึ่ง และคุณสมบัติภายใน อันได้แก่คุณธรรมต่าง ๆ อย่างหนึ่ง

บุคคลิกภาพ

ในด้านบุคคลิกภาพ จะเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงมี พระลักษณะทั้งทางด้านความสง่างามแห่งพระวรกาย พระสุรเสียงที่โน้มนำจิตใจ และพระบุคคลิกลักษณะอันควรแก่ศรัทธาปสาทะทุกประการ ดังจะเห็นจากตัวอย่างที่ทราบกันทั่วไป และที่บันทึกไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น:–

๑. ทรงมีพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีพระวรกายสง่างาม อย่างที่มีผู้ชมว่า "พระสมณโคดม มีพระรูปงามน่าดู น่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก วรรณะและพระสรีระดุจดังพรหม น่าดูน่าชมนักหนา"•

๒. ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ และตรัสพระวาจาสุภาพสละสลวย อย่างคำชมของจังกีพราหมณ์ที่ว่า "พระสมณโคดม มีพระวาจาไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำได้งดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดแจ้ง•" และคำของอุตตรมาณพ

•. จังกิสูตร ม.ม. ๑๓/๖๕๐.

การศึกษานี้ หมายเพียงความเชื่อมั่นในหลักการ วิธีการและสมมติฐานต่าง ๆ ที่ตนได้ตั้งขึ้น โดยมีเหตุผล เป็นฐานรองรับอย่างพอแล้ว ว่าจะนำให้ดำเนินไปสู่จุดหมายได้อย่างแท้จริง และเป็นสิ่งที่จะพิสูจน์ได้ต่อไปตามลำดับ ในระหว่างดำเนินไปสู่เป้าหมายนั้น

วางเป็นข้อสรุป ที่เกี่ยวกับการสอนดังนี้ :–

๑. ปัญญาเป็นสิ่งสร้างสรรค์ขึ้นภายในตัวนักเรียนเอง

๒. ผู้สอนต้องทำหน้าที่ เป็นกัลยาณมิตร ช่วยชี้นำทางการเรียน

๓. วิธีสอน อุบาย และกลวิธีต่าง ๆ เป็นสื่อหรือเป็นเครื่องผ่อนแรงการเรียนการสอน

๔. อิสรภาพในทางความคิด เป็นอุปกรณ์สำคัญในการสร้างปัญญา

อนึ่ง โดยที่ปัญญา เป็นส่วนสำคัญยิ่งในระบบการศึกษานี้ เช่นที่กล่าวมาแล้ว จึงสมควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องปัญญา ที่มักแปลกันว่าความรู้ไว้เพื่อกันความสับสนสักเล็กน้อย

ความรู้ในที่นี้ควรแยกเป็น ๒ ประเภทคือ :–

๑. พาหุสัจจะ หรือ ความเป็นพหูสูต ความเป็นผู้คงแก่เรียน หรือได้เรียนรู้มาก เป็นความรู้ประเภทสั่งสมสุตะ คือ ประมวลหรือรวบรวมสิ่งอันจะพึงรู้ ทำตนให้เป็นคลังเก็บความรู้ ความรู้ประเภทนี้ถือว่าเป็นคุณสมบัติที่ดีของบุคคลอย่างหนึ่ง เป็นอุปกรณ์สำหรับนำไป

ใช้ทำประโยชน์ต่าง ๆ ได้มาก แต่ไม่ถือเป็นหลักสำคัญในระบบการศึกษา

๒. ปัญญา คือความรู้ประเภทเข้าใจสภาวะ รู้คิด รู้เลือกคัด วินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการ เป็นความรู้ประเภทที่มุ่งหมาย และเป็นส่วนที่สำคัญในระบบการศึกษานี้ ปัญญานี้มีไวพจน์มากมาย เช่น ญาณ วิชชา ปริญญา ปฏิสัมภิทา วิปัสสนา สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น แสดงถึงความหมายในแง่ต่าง ๆ และชั้นต่าง ๆ ของปัญญานั่นเอง

สิ่งที่ควรทำความเข้าใจอีกอย่างหนึ่งได้แก่ลักษณะงานสอน ซึ่งแตกต่างกันตามประเภทวิชา อาจแยกได้ ๒ ประเภทคือ วิชาประเภทชี้แจงข้อเท็จจริง เช่นคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เป็นต้น การสอนวิชาประเภทนี้ หลักสำคัญอยู่ที่ ทำให้เกิดความเข้าใจในข้อเท็จจริง การสอนจึงมุ่งเพียงหาวิธีการให้ผู้เรียนเข้าใจตามที่สอนให้เกิดพาหุสจจะเป็นใหญ่ ส่วนวิชาอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวด้วยคุณค่าในทางความประพฤติปฏิบัติ โดยเฉพาะวิชาศีลธรรม และจริยธรรมทั่วไป การสอนที่ได้ผลดี นอกจากให้เกิดความเข้าใจแล้ว จะต้องให้เกิดความรู้สึกมองเห็นคุณค่า ความสำคัญ จนมีความเลื่อมใสศรัทธาที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติด้วย สำหรับวิชาประเภทนี้ ผลสำเร็จอย่างหลังเป็นสิ่งสำคัญมาก และมักทำได้ยากกว่าผลสำเร็จอย่างแรก เพราะต้องการคุณสมบัติขององค์ประกอบ ในการสอนทุกส่วนนับแต่คุณสมบัติส่วนตัวของผู้สอนไปทีเดียว ยิ่งในงานประดิษฐานพระศาสนาที่จะให้คนจำนวน

ที่ว่า "พระสุรเสียงที่เปล่งก้องจากพระโอษฐ์นั้นประกอบด้วยคุณลักษณะ ๘ ประการ คือ แจ่มใส ๑ ชัดเจน ๑ นุ่มนวล ๑ ขวนฟัง ๑ กลมกล่อม ๑ ไม่พร่า ๑ ซึ้ง ๑ กังวาน ๑"[๑] หรือตามมหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๒๘ ว่า มีพระสุรเสียงดุจพรหม ตรัสมีสำเนียงใสไพเราะดุจนกการเวก[๒]

๓. ทรงมี พระอากัปกิริยามารยาททุกอย่างทั้งดงามน่าเลื่อมใสเริ่มแต่สมบัติผู้ดี และมารยาทอันเป็นที่ยอมรับของสังคมตลอดจนพระบุคคลิกลักษณะที่เป็นเสน่ห์ทุกประการ พร้อมไปด้วยความองอาจความสง่างาม ความสงบเยือกเย็น การแสดงธรรมของพระองค์ นอกจากแจ่มแจ้งด้วยสัจธรรมแล้ว ยังก่อให้เกิดความรู้สึกเพลิดเพลิน สุขใจขวนให้อยากฟังอยากใกล้ชิดพระองค์อยู่ไม่วาย อย่างคำชมของบุคคลต่าง ๆ เช่น:–

"นี่ท่านปิงคิยานีมองเห็นสารประโยชน์อันใด จึงเลื่อมใสในพระสมณโคดมถึงเพียงนี้ ?"

"ท่านผู้เจริญ เปรียบเหมือนบุรุษผู้อิ่มในรสอันเลิศแล้ว ย่อมไม่ปรารถนารสอื่น ๆ ที่เลว ฉันใด บุคคลฟังธรรมของท่านพระโคดมพระ-

---

๑. พรหมายุสูตร ม.ม. ๑๓/๕๘๘; ที.ม. ๑๐/๑๕๘, ๒๑๘

๒. ที.ม. ๑๐/๒๕; ฯลฯ.

องค์นั้น โดยลักษณะใด ๆ จะโดยสุตตะ โดยเคยยะ โดยไวยากรณ์ หรือโดยอัพภูตธรรมก็ดี ย่อมไม่ปรารถนาวาทะของสมณะเป็นอันมากเหล่าอื่น โดยลักษณะนั้น ๆ เลยฉันนั้น

เปรียบเหมือนบุรุษผู้หิวและอ่อนเพลียมาได้รวงผึ้ง ก็พึงลิ้มรส ย่อมได้รสแท้แสนชุ่มชื่นฉันใด บุคคลฟังธรรมของท่านพระโคดมพระองค์นั้น.....ย่อมได้รับความดีใจ ปลาบปลื้มใจ ฉันนั้น

เปรียบเหมือนบุรุษได้ไม้จันทน์ เป็นจันทน์เหลือง หรือจันทน์แดง จะสูดกลิ่นตรงที่ใด จะเป็นราก ลำต้น หรือที่ยอด ก็ย่อมได้กลิ่นหอมสนิทเป็นกลิ่นแท้ ฉันใด บุคคลฟังธรรมของท่านพระโคดมพระองค์นั้น.....ก็ย่อมได้ปราโมทย์ได้ความโสมนัส ฉันนั้น

เปรียบเหมือนบุรุษอาพาธ เจ็บปวดเป็นไข้หนัก นายแพทย์ผู้ฉลาด พึงบำบัดอาพาธเขาได้ฉับไว ฉันใด บุคคลฟังคำของท่านพระ-โคดมพระองค์นั้น.....ความโศกเศร้าปริเทวนาการ ความทุกข์โทมนัสและคับแค้นใจของเขา ย่อมหมดไป ฉันนั้น

เปรียบเหมือน สระใหญ่มีน้ำใส เย็นจืดสนิท น่าเจริญใจ มีท่าราบเรียบ น่ารื่นรมย์บุรุษผู้ร้อนด้วยแสงแดด ถูกแดดแผดเผาเหน็ดเหนื่อย หิวกระหาย เดินมาถึง เขาลงไปอาบ ดื่มในสระน้ำนั้นพึงระงับความกระวนกระวายความเหน็ดเหนื่อย และความเร่าร้อนทั้งปวงได้ ฉันใด บุคคลฟังธรรมของท่านพระโคดม พระองค์นั้นแล้ว.....

ความเหน็ดเหนื่อย และความเร่าร้อนของเขา ก็ย่อมระงับไปได้หมดสิ้นฉันนั้น"[๑]

"ชนทั้งหลายที่ท่านพระโคดม ทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทานให้อาจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมมีกถาแล้ว เมื่อลุกไปจากที่นั่งก็ยังเหลียวหลังกลับมามอง ด้วยไม่อยากจะละจากไป"[๒]

---

๑. การณปาลิสูตร องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๑๕๔.

๒. พรหมายุสูตร ม.ม. ๑๓/๕๘๕.

คุณธรรม

พระพุทธคุณในแง่คุณธรรมมีมาก ไม่อาจแสดงได้ครบทุกนัยจึงขอเลือกแสดงตามแนวพระคุณ ๓ คือ:–

๑. พระปัญญาคุณ พระปัญญาคุณที่เกี่ยวกับงานสอนขอยกมาแสดง ๒ อย่างคือ ทศพลญาณ และปฏิสัมภิทา

๑) ทศพลญาณ คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคตที่ทำให้พระองค์สามารถบันลือสีหนาท ประกาศพระศาสนาให้มั่นคงจะแสดงความหมายที่เป็นพุทธคุณแท้ กับความหมายที่ผู้สอนทั่วไปพึงนำมาใช้ได้ ดังนี้ :–

ทศพลญาณ*	**ความหมายส่วนที่ผู้สอนทั่วไปพอจะปฏิบัติได้**
๑. *ฐานาฐานญาณ* ปรีชาหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ คือรู้กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับขอบเขตและขีดขั้นของสิ่งทั้งหลายว่าอะไรเป็นไปได้ อะไรเป็นไปไม่ได้และแค่ไหนเพียงไร โดยเฉพาะในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล และกฎเกณฑ์	๑. *มีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาและขอบเขตของกฎเกณฑ์และหลักการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและที่จะนำมาใช้ในการสอนอย่างชัดเจนตลอดจนรู้ขีดขั้นความสามารถของบุคคลที่มีพัฒนาการอยู่ในระดับต่าง ๆ.*

---

๑. ม.มู ๑๒/๑๖๖; องฺ. ทสก. ๒๔/๒๑; อภิ. วิ ๓๕/๘๓๖–๘๔๘; วิกงฺ.อ. ๕๒๐,๕๕๐–๖๐๗. การศึกษาเปรียบเทียบนี้เป็นครั้งแรก จึงยังอาจได้ความหมายไม่ครอบคลุมครบถ้วน ขอให้ถือเป็นจุดเริ่มต้นไว้ก่อน.

ทางจริยธรรมเกี่ยวกับสมรรถวิสัยของบุคคลซึ่งจะได้รับผลกรรมที่ดี และชั่วต่าง ๆ กัน

๒. *กรรมวิปากญาณ* ปรีชาหยั่งรู้วิบากของกรรมสามารถกำหนดแยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อนระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่วที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่างๆ มองเห็นรายละเอียดและความสัมพันธ์ภายใน กระบวนการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน.

๒. *มีความรู้ความเข้าใจในกระบวนพฤติกรรมต่างๆของมนุษย์เป็นอย่างดี.*

๓. *สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ* ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง (คือสู่สุคติ ทุคติ หรือพ้นจากคติ) หรือปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติ ที่จะนำไปสู่อรรถประโยชน์ทั้งปวง (จะเป็นทิฏฐธัมมิกัตถะ หรือสัมปรายิกัตถะ หรือปรมัตถะก็ตาม) รู้ว่าเมื่อต้องการเข้าสู่จุดหมายใด จะต้องทำอะไรบ้าง มีรายละเอียดวิธีปฏิบัติอย่างไร.

๓. *รู้วิธีการและกลวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ที่จะนำเข้าสู่เป้าหมายที่ต้องการ.*

๔. *นานาธาตุญาณ* ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ เป็นอเนก รู้สภาวะของธรรมชาติทั้งฝ่ายอุปาทินนกสังขารและฝ่ายอนุปาทินนกสังขาร เช่น ในเรื่องชีวิต ก็ทราบองค์ประกอบต่างๆ สภาวะขององค์ประกอบเหล่านั้นพร้อมทั้งหน้าที่ของมัน เช่นการปฏิบัติหน้าที่ของขันธ์ อายตนะและธาตุต่างในกระบวนรับรู้เป็นต้นและรู้เหตุแห่งความแตกต่างกันของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น.

๔. *มีความรู้ในวิชาสรีวิทยาและจิตวิทยาอย่างน้อยให้ทราบองค์ประกอบต่างๆ และการปฏิบัติหน้าที่ขององค์ประกอบเหล่านั้น ในกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลและถ้าเป็นไปได้ ควรมีความรู้ทั่วไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในทางวิทยาศาสตร์ เพื่อรู้จักสภาวะของสิ่งทั้งหลาย และมีทัศนคติที่ถูกต้องต่อสิ่งเหล่านั้น อันจะเป็นเครื่องเพิ่มพูนประสิทธิภาพในการสอนให้ได้ผลดียิ่งขึ้น.*

๕. *นานาธิมุตติกญาณ* ปรีชาหยั่งรู้อธิมุติ (คือ อัธยาศัยความโน้มเอียงแนวความสนใจ ฯลฯ) ของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่าง ๆ กัน.

๕. *รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านความโน้มเอียง แนวความสนใจ และความถนัดโดยธรรมชาติ.*

๖. *อินทริยปโรปริยัตติญาณ* ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย รู้ว่าสัตว์นั้น ๆ มีแนวความคิด

๖. *รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านระดับสติปัญญา ความสามารถ พัฒนาการด้านต่าง ๆ และความพร้อมที่จะเรียนรู้.*

ความรู้ ความเข้าใจ แค่ไหนเพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีอินทรีย์อ่อนหรือแก่กล้า สอนง่ายสอนยาก มีความพร้อมที่จะเข้าสู่การตรัสรู้หรือไม่.

๗. *ฌานาทิสังกิเลสสาทิญาณ* ปรีชาหยั่งรู้เหตุที่จะทำให้ ฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ เสื่อม หรือ เจริญ คล่องแคล่วชัดเจน หรือก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป.

๗. *รู้ปัจจัยต่าง ๆ ที่จะเป็นอุปสรรค ถ่วงหรือส่งเสริมเพิ่มพูนผลสำเร็จของการเรียนรู้และการฝึกอบรมในระดับต่าง ๆ กับรู้จักใช้เทคนิคต่าง ๆ เข้าแก้ไข หรือส่งเสริม นำการเรียนรู้และการฝึกอบรมให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี.*

๘. *ปุพเพนิวาสานุสติญาณ* ปรีชาหยั่งรู้ระลึกชาติภพในหนหลังได้.

๘. *รู้ประวัติพื้นเพเดิม และประสบการณ์ในอดีตของผู้เรียน.*

๙. *จุตูปปาตญาณ* ปรีชาหยั่งรู้จุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไป ตามกรรม.

๙. *พิจารณาสังเกตดูผู้เรียนในขณะที่เขามีบทบาทอยู่ในชีวิตจริงภายในกลุ่มชนหรือสังคม สามารถรู้เท่าทันและเข้าใจพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เขาแสดงออกในขณะนั้น ๆ ว่าเป็นผู้มีปัญหา*

	หรือไม่อย่างไรมองเห็นสาเหตุแห่งปัญหานั้นและพร้อมที่จะเข้าช่วยเหลือ แก้ไขได้ทันที.
๑๐. *อาสวักขยญาณ* ปรีชาหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย	๑๐. *รู้ชัดเข้าใจแจ่มแจ้ง และแน่ใจว่า ผลสัมฤทธิ์ที่เป็นจุดหมายนั้น คืออะไรเป็นอย่างไร และตนเองสามารถกระทำผลสัมฤทธิ์นั้นให้เกิดขึ้นได้จริงด้วย.*

๒) ปฏิสัมภิทา คือปัญญาแตกฉานในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งมีทั่วไปแก่พระมหาสาวกทั้งหลายด้วย ดังนี้ :-

๑. **อรรถปฏิสัมภิทา** ความเข้าใจแจ่มแจ้งในความหมายของถ้อยคำหรือข้อธรรมต่าง ๆ สามารถอธิบายแยกแยะออกไปได้โดยพิสดาร แม้นได้เห็นเหตุใด ๆ ก็สามารถคิดเชื่อมโยง แยกแยะกระจายความคิดออกไปล่วงรู้ถึงผลต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นได้ แปลสั้น ๆ ว่า ปัญญาแตกฉานในอรรถ

๒. **ธรรมปฏิสัมภิทา** ความเข้าใจแจ่มแจ้งในถ้อยคำหรือข้อธรรมต่าง ๆ สามารถจับใจความคำอธิบายโดยพิสดาร มาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เมื่อมองเห็นผลต่าง ๆ ที่ปรากฏ ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้ แปลสั้น ๆ ว่าปัญญาแตกฉานในธรรม

๓. **นิรุตติปฏิสัมภิทา** ความรู้แตกฉานในภาษา รู้จักภาษาต่าง ๆ และรู้จักใช้ถ้อยคำชี้แจงแสดงอรรถและธรรมให้คนอื่นเข้าใจ และเห็นตามได้ แปลสั้น ๆ ว่า ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ

๔. **ปฏิภาณปฏิสัมภิทา** ความมีไหวพริบสามารถเข้าใจคิดเหตุผลได้เหมาะสมทันการ และมีความรู้ความเข้าใจชัด ในความรู้ต่าง ๆ ว่ามีแหล่งที่มามีประโยชน์อย่างไร สามารถเชื่อมโยงความรู้ทั้งหลายเข้าด้วยกัน สร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ได้ แปลสั้น ๆ ว่า ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ.

๒. **พระวิสุทธิคุณ** ความบริสุทธิ์เป็นพระคุณสำคัญยิ่งเช่นกันที่จะทำให้ประชาชนเชื่อถือ และเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ความบริสุทธิ์นี้อาจมองได้จากลักษณะต่าง ๆ ดังนี้:–

๑) พระองค์เองเป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวง ไม่กระทำความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ ไม่มีเหตุที่ใครจะยกขึ้นตำหนิได้

๒) ทรงทำได้อย่างที่สอน คือ สอนเขาอย่างไร พระองค์ก็ทรงประพฤติปฏิบัติอย่างนั้นด้วย อย่างพุทธพจน์ที่ว่าตถาคตพูดอย่างใดทำอย่างนั้นจึงเป็นตัวอย่างที่ดีและให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่น ในคุณค่าของคำสอนได้

๓) ทรงมีความบริสุทธิ์พระทัยในการสอน ทรงสอนผู้อื่นด้วยมุ่งหวังประโยชน์แก่เขาอย่างเดียว ไม่มีพระทัยเคลือบแฝงด้วยความหวังผลประโยชน์ส่วนตนหรืออามิสตอบแทนใด ๆ

พระวิสุทธิคุณเหล่านี้ จะเห็นได้จากคำสรรเสริญของบุคคลต่าง ๆ ในสมัยพุทธกาล เช่น:–

"ดูกรนาคิตะ ขออย่าให้เราต้องข้องเกี่ยวกับยศเลย และขออย่าให้ยศมาข้องเกี่ยวกับเราด้วย บุคคลผู้ใดไม่ได้โดยง่ายซึ่งความสุขอันเกิดจากเนกขัมมะ ความสุขอันเกิดจากการวิเวก ความสุขอันเกิดจากความสงบ ความสุขอันเกิดจากความตรัสรู้ เหมือนอย่างที่เราได้ บุคคลผู้นั้นจึงจะยินดีความสุขแบบอาจม ความสุขที่เกิดจากการหลับ และความสุขที่เกิดจากลาภสักการะ สรรเสริญ"[๑]

จากคำกล่าวของพระสารีบุตรว่า.–

"ท่านทั้งหลาย พระตถาคตมีกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจารบริสุทธิ์ พระตถาคตมิได้มีความประพฤติชั่ว ทางกาย ทางวาจา ทางใจที่พระองค์จะต้องปกปิดรักษาไว้ โดยตั้งพระทัยว่า ขอคนอื่น ๆ อย่าได้รู้ถึงความประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจของเราเลย"[๒]

"ดูกรโมคคัลลานะ เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ศีลของเราบริสุทธิ์ผ่องแผ้วไม่เศร้าหมอง บรรดาสาวกไม่ต้องคอยรักษาเราโดยศีล และเราก็ไม่ต้องคิดหวังให้สาวกช่วยรักษาเรา โดยศีล เรามีอาชีวะบริสุทธิ์ มีธรรมเทศนาบริสุทธิ์ มีไวยากรณ์บริสุทธิ์ มีญาณทัศนะบริสุทธิ์.... ไม่ต้องคิดหวังให้สาวกช่วยรักษา (คือ ช่วยระมัดระวังปกปิดความเสียหายในเรื่องเหล่านั้น)"[๓]

พวกภิกษุทั้งหลายเคยแสดงความรู้สึกของตนต่อพระผู้มีพระภาคในเรื่องการทรงสั่งสอนธรรมว่า:–

---

๑. นาคิตสูตร องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๑๓.

๒. สังคีติสูตร ที. ปา. ๑๑/๒๒๘

๓. กกุธสูตร องฺ ปญฺจก. ๒๒/๑๐๐.

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ไม่มีความดำริ ในพระผู้มีพระภาคเลยว่า พระสมณโคดมทรงแสดงธรรมเพราะเหตุ (ปรารถนา) จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ หรือเพราะเหตุ หวังสุขในการได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้"

"พวกข้าพระองค์มีความดำริในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคผู้ทรงอนุเคราะห์ ทรงปรารถนาประโยชน์เกื้อกูลอาศัยความกรุณาจึงทรงแสดงธรรม"

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เพราะการที่เธอทั้งหลายมีความดำริต่อเราอย่างนี้ ฉะนั้นธรรมเหล่าใดที่เราแสดงแล้วแก่เธอทั้งหลาย เพื่อความรู้ยิ่ง.... เธอทั้งปวงพึงพร้อมเพรียงกัน บันเทิงใจ ไม่วิวาท ศึกษาอยู่ในธรรมเหล่านั้นเถิด"[๑]

ในอุทุมพริกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า "พระผู้มีพระภาคนั้นเป็นพุทธะ (คือตรัสรู้แล้ว) เองแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความตรัสรู้, พระองค์เป็นผู้ฝึกเองแล้ว จึงทรงแสดงธรรม เพื่อความฝึก, พระองค์เป็นผู้สงบ ระงับแล้วจึงทรงแสดงธรรม เพื่อความสงบ, พระองค์เป็นผู้ข้ามพ้นไปได้แล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความข้ามพ้น, ทรงเป็นผู้ดับเย็นแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความดับเย็น"

"เรากล่าวดังนี้ว่า บุรุษผู้เป็นวิญญูชน ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เขาปฏิบัติอย่างที่ได้รับคำสั่งสอนแล้ว จักกระทำให้สำเร็จซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม

---

๑. ม.อุ. ๑๔/๔๒–๔๔.

อันเป็นที่ปรารถนาของกุลบุตรผู้ออกบวช อันเป็นจุดหมายแห่งพรหมจรรย์ ได้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ด้วยตนเอง ในปัจจุบันชาตินี้เองโดยใช้เวลา ๗ ปี....๖ ปี....๕ ปี....๔ ปี....๓ ปี....๒ ปี....ปีเดียว....๗ เดือน....๖ เดือน ....๕ เดือน....–๔–๓–๒–๑ เดือน....กึ่งเดือน ๗ วัน เท่านั้น"

"บางทีท่านอาจคิดว่า พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้เพราะใคร่ได้ศิษย์ ข้อนั้นท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น อาจารย์ผู้ใดของท่านเป็นอย่างนี้ ขอให้ผู้นั้นแหละคงเป็นอาจารย์ของท่าน.... เรากล่าวอย่างนี้ เพราะใคร่ได้ศิษย์ก็หาไม่ ต้องการให้ท่านถอนตัวจากอาชีวะของท่านก็หาไม่ ต้องการให้ท่านเข้าไปติดอยู่ในธรรมที่จัดว่าเป็นอกุศล ตามลัทธิฝ่ายอาจารย์ของตนก็หาไม่ ต้องการให้ท่านเคลื่อนคลาดไปจากธรรมที่จัดว่า เป็นกุศลตามลัทธิฝ่ายอาจารย์ของตนก็หาไม่ หากแต่ว่า อกุศลธรรมที่ทำให้เกิดความเศร้าหมอง ที่สร้างชาติสร้างภพ มีแต่ความเร่าร้อนกระวนกระวายให้ผลเป็นทุกข์ ชักนำชาติชรามรณะมาให้เรื่อยไป ซึ่งท่านยังละไม่ได้นั้นมีอยู่ เราแสดงธรรมก็เพื่อให้กำจัดอกุศลเหล่านี้ได้ เมื่อท่านปฏิบัติตามสิ่งที่เป็นเหตุก่อความเสื่อมเสียทั้งหลายก็จะถูกกำจัดหมดไป และสิ่งที่เสริมสร้างความถูกต้องผ่องแผ้วก็จะพัฒนายิ่ง ๆ ขึ้น ท่านก็จักได้รู้ยิ่งเห็นจริง ได้บรรลุความบริบูรณ์แห่งปัญญา และความไพบูลย์ด้วยตนเองเสียแต่ในปัจจุบันทีเดียว"[๑]

เมื่อครั้งท่านสีหะ เสนาบดีแห่งแคว้นเวสาลี ผู้เป็นศิษย์นิครนถนาฏบุตร มาเฝ้าทูลถามปัญหาพระพุทธเจ้า และบังเกิดความเลื่อมใส

---

๑. ที.ปา ๑๑/๓๐–๓๑.

กล่าวคำปฏิญาณตนเป็นอุบาสก พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนว่า "ท่านจงใคร่ครวญให้ดีเสียก่อน การใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงทำ เป็นความดีสำหรับคนผู้มีชื่อเสียงอย่างท่าน" ครั้นท่านเสนาบดียืนยันว่าเขาเลื่อมใสขอเป็นอุบาสกแน่นอนแล้ว พระองค์ได้ตรัสอีกว่า "ท่านสีหะ ตระกูลของท่านเป็นเสมือนบ่อน้ำของนิครนถ์ทั้งหลายมาช้านาน เมื่อนิครนถ์มาหา ท่านก็พึงใส่ใจในเรื่องที่จะถวายบิณฑบาตด้วย"[๑]

เหตุการณ์คล้ายคลึงกันนี้ ได้เกิดแก่อุบาลีคฤหบดีผู้เป็นศิษย์นิครนถนาฏบุตรเช่นเดียวกัน[๒]

อีกแห่งหนึ่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่าบุคคลเหล่าอื่นย่อมด่า บริภาษ โกรธ เบียดเบียน กระทบกระเทียบตถาคตในการประกาศจตุราริยสัจนั้น ตถาคตก็ไม่มีความอาฆาต ไม่มีความโทมนัส ไม่มีจิตยินร้าย; ถ้าว่าชนเหล่าอื่นย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคตในการประกาศจตุราริยสัจนั้น ตถาคตก็ไม่ดีใจ ไม่เกิดโสมนัส ไม่มีใจเย่อหยิ่งในสักการะเป็นต้นเหล่านั้น"[๓]

นอกจากทรงพระคุณนี้เองแล้ว ยังทรงสอนภิกษุสาวกไว้ด้วยว่า "ภิกษุทั้งหลาย.... ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นไร ไม่บริสุทธิ์ ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นไร บริสุทธิ์? ภิกษุรูปใดมีความคิดว่า ขอให้ชนทั้งหลายฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้ว พึงเลื่อมใสธรรม ขอให้คนทั้งหลายที่เลื่อมใสแล้ว แสดงอาการของผู้เลื่อมใสแก่เรา ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นนี้ ไม่

---

๑. วินย. ๕/๗๘; อง. อฏฐก. ๒๓/๑๐๒.

๒. ม.ม. ๑๓/๗๒—๗๓.

๓. ม.มู. ๑๒/๒๘๖.

บริสุทธิ์; ส่วนภิกษุรูปใด มีความคิดว่า พระธรรมนี้เป็นของตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสันทิฏฐิกะ เป็นอกาลิกะ เป็นโอปนยิกะวิญญูชนพึงรู้ประจักษ์จำเพาะตน ขอให้ชนทั้งหลายฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้ว ขอให้เขาเข้าใจธรรม ครั้นเข้าใจชัดแล้ว ขอให้ปฏิบัติให้ได้อย่างนั้น ดังนี้ แล้วแสดงธรรมแก่คนอื่น โดยเหตุที่ธรรมนั้นเป็นของดีของถูกต้อง โดยเหตุที่มีความการุณย์ โดยเหตุที่มีความเอื้อเอ็นดู แสดงด้วยอาศัยความอนุเคราะห์ ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นนี้ ชื่อว่าบริสุทธิ์[๑]

๓. พระกรุณาคุณ อาศัยพระมหากรุณาธิคุณ พระพุทธเจ้าจึงได้เสด็จออกประกาศพระศาสนา โปรดสรรพสัตว์ ทำให้พระคุณ ๒ อย่างแรก คือ พระปัญญาคุณ และพระวิสุทธิคุณ เป็นที่ปรากฏ และเป็นประโยชน์แก่ชาวโลกอย่างแท้จริง เสด็จไปช่วยเหลือแนะนำสั่งสอนมนุษย์ทั้งที่เป็นกลุ่มชนและที่เป็นรายบุคคล โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบากของพระองค์เอง พระมหากรุณาธิคุณเหล่านี้ พึงเห็นตามคำสรรเสริญและคุณธรรมอื่น ๆ ที่แสดงออก เช่น:–

"(พระสมณโคดม) ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนพระองค์เอง ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย ทรงดำริแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่พระองค์ สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น สิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย และสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งปวง[๒]

พึงทราบการวางสติ ๓ ประการที่พระอริยเจ้าปฏิบัติ ซึ่งเมื่อปฏิบัติแล้ว จึงควรเป็นศาสดาสั่งสอนหมู่ชน....

---

๑. สํ.นิ. ๑๖/๔๗๒–๓.

๒. พรหมายุสูตร ม.ม. ๑๓/๕๘๕.

๑. ภิกษุทั้งหลาย ศาสดาเป็นผู้อนุเคราะห์ แสวงประโยชน์เกื้อกูล อาศัยเมตตา จึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า สิ่งนี้จะให้ประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเธอ สิ่งนี้จะให้ความสุขแก่พวกเธอ แต่เหล่าสาวกของศาสดานั้นย่อมไม่ตั้งใจฟัง ไม่เงี่ยโสตลงสดับ ไม่ตั้งจิตรับรู้ และประพฤติหลีกเลี่ยงคำสอนของศาสดา ในกรณีนั้น ตถาคตจะได้มีความยินดีก็หาไม่ จะได้บังเกิดความพึงพอใจก็หาไม่ ทั้งจะได้ขัดเคืองขุ่นมัวก็หาไม่ ย่อมมีสติสัมปชัญญะดำรงอยู่.....

๒. อีกประการหนึ่ง....เหล่าสาวกของศาสดานั้น บางพวกก็ไม่ตั้งใจฟัง....บางพวกย่อมตั้งใจฟังเงี่ยโสตลงสดับ ตั้งจิตรับรู้ ไม่ประพฤติเคลื่อนคลาดจากคำสอนของศาสดา ในกรณีนั้น ตถาคตจะได้มีความยินดีก็หาไม่ จะได้บังเกิดความพึงพอใจก็หาไม่ จะได้บังเกิดความไม่พอใจก็หาไม่ ตัดได้ทั้งความพอใจ และความไม่พอใจทั้งสองอย่างเป็นผู้อุเบกขา คงมีสติสัมปชัญญะอยู่....

๓. อีกประการหนึ่ง....เหล่าสาวกของศาสดานั้น (ทั้งหมด) ย่อมตั้งใจฟัง เงี่ยโสตลงสดับ ตั้งจิตรับรู้ ไม่ประพฤติเคลื่อนคลาดจากคำสอนของศาสดา ในกรณีนั้น ตถาคตย่อมเป็นผู้ชื่นชม บังเกิดความพึงพอใจ แต่ก็หากระหยิ่มเหิมใจไม่ ยังคงมีสติสัมปชัญญะดำรงอยู่"[๑]

จากข้อความตอนนี้ พึงสังเกตด้วยว่าความกรุณาที่แสดงออกอย่างได้ผลดีนั้น ต้องอาศัยมีอุเบกขา และสติสัมปชัญญะ เข้าประกอบด้วย ใน

---

๑. สฬายตนวิภังคสูตร ๑๔/๖๓๖.

กรณีต่าง ๆ และในกรณีนั้น ๆ จะต้องเข้าใจความหมายของอุเบกขาให้ถูกต้องด้วย นอกจากนี้ ความกรุณาที่แสดงออกในทางการอบรมสั่งสอนย่อมเป็นส่วนประกอบสำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เรียกว่าองค์คุณของกัลยาณมิตร ซึ่งมี ๗ ประการ ดังต่อไปนี้:–

๑. **ปิโย** – น่ารัก (ในฐานเป็นที่วางใจและสนิทสนม)

๒. **ครุ** – น่าเคารพ (ในฐานให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย)

๓. **ภาวนีโย** – น่ายกย่อง (ในฐานทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง)

๔. **วตฺตา** – รู้จักพูด (คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี)

๕. **วจนกฺขโม** – อดทนต่อถ้อยคำ (พร้อมที่จะรับฟังคำซักถามต่าง ๆ อยู่เสมอ และสามารถรับฟังได้ด้วยความอดทนไม่เบื่อ)

๖. **คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา** – กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่าง ๆ ที่ลึกซึ้งได้

๗. **โน จฏฺฐาเน นิโยชเย** – ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย"[๑]

พึงสังเกตไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า พระพุทธศาสนาถือว่า ความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้น อยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร คือเป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งการฝึกอบรม[๒]

---

๑. สขสูตร องฺ. สตฺตก. ๒๓/๓๔

๒. พึงระลึกถึงฐานะของผู้สอนอันสัมพันธ์กับความตอนนี้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า "อกฺขาตาโร ตถาคตา—ตถาคตเป็นเพียงผู้บอกทางให้" (ขุ.ธ. ๒๕/๓๐) และเรื่องที่ทรงชี้แจงแก่พราหมณ์ว่า พระองค์เป็นผู้ชี้ทางใน ม.อุ. ๑๔/๑๐๑ ด้วย.

องค์คุณทั้ง ๗ นี้ เป็นคุณลักษณะที่ผู้สอนหรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้ ไม่จำกัดเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น

พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงอนุเคราะห์ชาวโลกนั้น แสดงออกในพุทธกิจประจำวันหรือกิจวัตรประจำวันของพระองค์ ซึ่งเห็นได้ชัดว่า วันเวลาที่ผ่านไปแต่ละวันนั้น เป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนอื่น ๆ ทั้งนั้น และให้เห็นการรู้จักทำงานเป็นเวลาของพระมหาบุรุษ พุทธกิจประจำวันนั้นแบ่งเป็น ๕ ดังนี้

๑. **ปุเรภัตตกิจ** พุทธกิจภาคเช้าหรือภาคก่อนอาหาร ได้แก่ ทรงตื่นพระบรรทมแต่เช้า เสด็จออกบิณฑบาตเสวยแล้ว ทรงแสดงธรรมโปรดประชาชนในที่นั้น ๆ เสด็จกลับพระวิหาร รอให้พระสงฆ์ฉันเสร็จเข้าพระคันธกุฎี

๒. **ปัจฉาภัตตกิจ** พุทธกิจภาคบ่าย หรือหลังอาหาร ระยะที่ ๑ เสด็จออกจากพระคันธกุฎี ทรงโอวาทภิกษุสงฆ์ เสร็จแล้วพระสงฆ์แยกย้ายกันไปปฏิบัติธรรมในที่ต่าง ๆ พระองค์เสด็จเข้าพระคันธกุฎี อาจทรงบรรทมเล็กน้อย แล้วถึงระยะที่ ๒ ทรงพิจารณาตรวจดูความเป็นไปของชาวโลก ระยะที่ ๓ ประชาชนในถิ่นนั้นมาประชุมในธรรมสภา ทรงแสดงธรรมโปรด

๓. **ปุริมยามกิจ** พุทธกิจยามที่ ๑ (ของราตรี) หลังจากพุทธกิจภาคกลางวันแล้ว อาจทรงสรงสนานแล้วปลีกพระองค์อยู่เงียบ ๆ พักหนึ่ง จากนั้นพระภิกษุสงฆ์มาเฝ้า ทูลถามปัญหาบ้าง ขอกรรมฐานบ้าง ขอให้ทรงแสดงธรรมบ้าง ทรงใช้เวลาตลอดยามแรกนี้สนองความประสงค์ของพระสงฆ์

๔. **มัชฌิมยามกิจ** พุทธกิจในมัชฌิมยาม เมื่อพระสงฆ์แยกย้ายไปแล้ว ทรงใช้เวลายามที่สองตอบปัญหาพวกเทพทั้งหลายที่มาเฝ้า

๕. **ปัจฉิมยามกิจ** พุทธกิจในปัจฉิมยาม ทรงแบ่งเป็น ๓ ระยะ ระยะแรกเสด็จดำเนินจงกรมเพื่อให้พระวรกายได้ผ่อนคลาย ระยะที่ ๒ เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงพระบรรทมสีหไสยาสน์อย่างมีพระสติสัมปชัญญะ ระยะที่ ๓ เสด็จประทับนั่งพิจารณาสอดส่องเลือกสรรว่า ในวันต่อไปมีบุคคลผู้ใดที่ควรเสด็จไปโปรดโดยเฉพาะเป็นพิเศษ เมื่อทรงกำหนดพระทัยไว้แล้ว ก็จะเสด็จไปโปรดในภาคพุทธกิจที่ ๑ คือ ปุเรภัตตกิจ[๑]

การทรงให้ความสนพระทัยช่วยเหลือ โปรดบุคคลผู้สมควรเป็นส่วนเฉพาะบุคคล ๆ เช่นนี้ ผู้ได้รับการโปรดอาจเป็นคนชั้นสูง ชั้นต่ำ เป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ ก็ได้ทั้งสิ้น เช่นเสด็จไปโปรดสิงคาลกมาณพผู้ไหว้ทิศ[๒] เสด็จไปโปรดเด็กชายมัฏฐกุณฑลี ที่กำลังนอนเจ็บหนัก[๓] เป็นต้น

---

๑. ที.อ. ๑/๖๑; สํ.อ. ๑/๒๘๕; องฺ.อ. ๑/๖๖; ใน สุตฺต.อ. ๑/๑๖๖ ท่านแบ่งพุทธกิจไว้เพียง ๒ อย่าง คือ ปุเรภัตตกิจ กับ ปัจฉาภัตตกิจ โดยรวมเอาพุทธกิจที่ ๓–๔–๕ เข้าไว้ในปัจฉาภัตตกิจด้วย; ในสวดมนต์ฉบับหลวง ท่านแต่งเป็นคาถาไว้เพื่อจำง่ายว่า.—

ปุพฺพณฺเห ปิณฺฑปาตญฺจ สายณฺเห ธมฺมเทสนํ
ปโทเส ภิกฺขุโอวาทํ อฑฺฒรตฺเต เทวปญฺหนํ
ปจฺจูสฺเสว คเต กาเล ภพฺพาภพฺเพ วิโลกนํ.

เช้าเสด็จไปบิณฑบาต บ่ายทรงแสดงธรรม ค่ำประทานโอวาทแก่ภิกษุ กลางคืนตอบปัญหาเทวดา เวลาจวนสว่าง ตรวจดูผู้ที่ควรและยังไม่ควรตรัสรู้.

๒. สิงคาลกสูตร ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค

๓. ธัมมปทัฏฐกถา ภาค ๑.

นอกจากนี้ยังทรงเอาพระทัยใส่ในความเป็นอยู่ ทุกข์ สุข ของพระภิกษุสงฆ์ทั่วไป เช่น เสด็จไปเยี่ยมภิกษุป่วย[๑] และทรงพยาบาลภิกษุป่วยไข้ที่ไม่มีคนพยาบาลด้วยพระองค์เอง[๒] ความกรุณาเช่นนี้ เป็นเหตุนำความเลื่อมใสศรัทธา เป็นประโยชน์ในการสอน ทรงสอนคนได้โดยไม่ต้องใช้อำนาจบังคับ ไม่ต้องใช้การลงโทษ และทรงได้รับความเคารพบูชาสูงสุดด้วยความจริงใจ ยกตัวอย่างให้เห็นได้ชัดจากดำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศลกษัตริย์แห่งแคว้นโกศล ที่เสด็จมาเฝ้าแสดงความเลื่อมใสศรัทธาอย่างสูงสุดในพระพุทธเจ้าและทูลไว้มีความตอนหนึ่งว่า.–

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง หม่อมฉันเป็นขัตติยราชได้รับมูลธาภิเษกแล้ว ย่อมสามารถสั่งฆ่าคนที่ควรฆ่าได้จะให้ริบคนที่ควรริบก็ได้ จะให้เนรเทศคนที่ควรเนรเทศก็ได้ เมื่อหม่อมฉันนั่งอยู่ในที่วินิจฉัยความก็ยังมีคนพูดสอดขึ้นในระหว่างบ้าง....แต่หม่อมฉันได้เห็นภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ในสมัยใด พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ที่ประชุมคนหลายร้อย ในที่ประชุมนั้น สาวกของผู้มีพระภาคไม่มีเสียงไอเสียงจามเลย....หม่อมฉันเกิดความคิดขึ้นมาว่า น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยมีมาก่อน พระผู้มีพระภาคทรงฝึกอบรมชุมชนได้ถึงเพียงนี้โดยไม่ต้องใช้อาชญา (อำนาจบังคับและการลงโทษ) โดยไม่ต้องใช้ศาตรา หม่อมฉันไม่เคยเห็นชุมชนอื่นที่ฝึกได้ดีอย่างนี้นอกจากธรรม

---

๑. ดู สํ.ข. ๑๗/๒๑๕-๒๑๘, สํ.สฬ. ๑๘/๘๘,๙๐ องฺ.ฉกฺก. ๒๒/๓๒๗.

๒. วินย. ๕/๑๖๖

วินัยนี้ แม้ข้อนี้ก็เป็นความเลื่อมใส ในธรรมในพระผู้มีพระภาคของหม่อมฉัน...."

"อีกประการหนึ่ง ช่างไม้ ๒ คน คนหนึ่งชื่อ อิสิทันตะ คนหนึ่งชื่อ ปุราณะ กินอยู่ของหม่อมฉัน ใช้ยวดยานของหม่อมฉัน หม่อมฉันให้เครื่องเลี้ยงชีพแก่เขา ให้ยศแก่เขา แต่ถึงกระนั้น เขาจะได้แสดงความเคารพนบนอบในหม่อมฉันเหมือนในพระผู้มีพระภาคก็หาไม่ เรื่องเคยมีคราวเมื่อหม่อมฉันยกกองทัพออกไป คิดจะทดลองช่างไม้อิสิทันตะ และช่างไม้ปุราณะนี้ดู จึงเข้าพักอยู่ในที่พักอันคับแคบแห่งหนึ่ง โอ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คราวนั้น นายช่างเหล่านี้ใช้เวลากล่าวธรรมกันจนดึกได้ทราบว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ทิศใด เขาก็ผินศีรษะไปทิศนั้นนอนเหยียดเท้ามาทางหม่อมฉัน หม่อมฉันมีความคิดว่า น่าอัศจรรย์แท้ไม่เคยมีมาก่อนเลย นายช่างเหล่านี้ กินอยู่ของเรา....ถึงกระนั้น เขาจะได้มีความเคารพนบนอบในเรา เหมือนในพระผู้มีพระภาคก็หาไม่ คนทั้งสองนี้ คงจะได้ความรู้สิ่งที่เป็นคุณความดีพิเศษยิ่งกว่าเดิมในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นแน่ แม้ข้อนี้ ก็เป็นความเลื่อมใสในธรรมในพระผู้มีพระภาค ของหม่อมฉัน"[๑]

ในที่นี้ จะขอสรุปพระคุณสมบัติที่ควรสังเกตไว้ดังนี้.-

๑. *ทรงสอนสิ่งที่จริง และ เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง*

๒. *ทรงรู้เข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์*

---

๑. ธรรมเจติยสูตร ม.ม. ๑๓/๕๖๕,๕๖๘.

๓. ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้ง ไม่หวังผลตอบแทน

๔. ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน เป็นตัวอย่างที่ดี

๕. ทรงมีบุคคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใกล้ชิดสนิทสนมและพึงพอใจ ได้ความสุข

๖. ทรงมีหลักการสอนและวิธีสอนยอดเยี่ยม ดังจะกล่าวตอนต่อไป

หลักทั่วไปในการสอน

ในเรื่องหลักทั่วไปของการสอนนี้ จะขอแบ่งเป็น ๓ หมวด คือ ที่เป็นข้อควรคำนึงต่าง ๆ เกี่ยวกับเนื้อหาเรื่องที่สอนพวกหนึ่ง เกี่ยวกับตัวผู้เรียนพวกหนึ่งและที่เกี่ยวกับตัวการสอนเองพวกหนึ่ง และจะบรรยายเพียงโดยสรุป เพราะได้กินเนื้อที่มามากแล้วในสองหัวข้อก่อน :–

ก. เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

๑. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งรู้เห็นเข้าใจได้ยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ ตัวอย่างที่เห็นชัดคือ อริยสัจจ์ ซึ่งทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ ความเดือดร้อน ปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบอยู่โดยธรรมดา รู้เห็นประจักษ์กันอยู่ทุกคนแล้ว ต่อจากนั้นจึงสาวหาเหตุที่ยากลึกซึ้ง และทางแก้ไขต่อไป

๒. สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับชั้น และความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป อย่างที่เรียกว่าสอนเป็นอนุบุพพิกถา ตัวอย่างก็คือ อนุบุพพิกถา ไตรสิกขา พุทธโอวาท ๓ เป็นต้น

๓. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ พึงสอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง เช่น ทรงสอน

พระนันทะที่คิดถึงคู่รักคนงาม ด้วยการทรงพาไปชมนางฟ้านางอัปสรเทพธิดาให้เห็นกับตา เรื่องอาจารย์ทิศาปาโมกข์ให้หมอชีวกทดสอบตัวเอง[๑] เรื่องนามสิทธิชาดก[๒] หรืออย่างที่ให้พระเพ่งดูความเปลี่ยนแปลงของดอกบัวเป็นต้น

๔. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คุมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา

๕. สอนมีเหตุผล ตรองตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทานํ

๖. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก เหมือนอย่างที่พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่ในป่าประดู่ใกล้เมืองโกสัมพี ได้ทรงหยิบใบไม้ประดู่เล็กน้อยใส่กำพระหัตถ์ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ ในพระหัตถ์ กับในป่าไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ในป่ามากกว่า จึงตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ตรัสรู้แต่มิได้ทรงสอน เหมือนใบประดู่ในป่า ส่วนที่ทรงสั่งสอนน้อยเหมือนใบประดู่ในพระหัตถ์ และตรัสแสดงเหตุผลในการที่มิได้ทรงสอนทั้งหมดเท่าที่ตรัสรู้ว่า เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นประโยชน์ มิใช่หลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ ไม่ช่วยให้เกิดความรู้ถูกต้องนำไปสู่จุดหมายคือนิพพานได้[๓]

---

๑. วินัย ๕/๑๒๙.

๒. ชา.อ. ๒/๒๔๘.

๓. ดู.สํ.ม. ๑๙/๑๗๑๒.

๗. สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง อย่างพุทธพจน์ ที่ว่าพระองค์ทรงมีพระเมตตาหวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย จึงตรัสพระวาจาตามหลัก ๖ ประการ คือ.–

๑) คำพูดที่ไม่จริงไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น–ไม่ตรัส

๒) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, ไม่มีที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น–ไม่ตรัส

๓) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น–เลือกกาลตรัส

๔) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น–ไม่ตรัส

๕) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น–ไม่ตรัส

๖) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, เป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่น–เลือกกาลตรัส[๑]

ลักษณะของพระพุทธเจ้าในเรื่องนี้ คือ ทรงเป็น กาลวาที สัจจวาที ภูตวาที อัตถวาที ธรรมวาที วินัยวาที

---

๑. ม.ม. ๑๓/๙๔; เทียบ ที.ปา. ๑๑/๑๑๙

ข. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

๑. *รู้คำนึงถึง และสอนให้เหมาะตามความแตกต่างระหว่างบุคคล* อย่างในทศพลญาณข้อ ๕ และ ๖ ที่อธิบายมาแล้วเช่น คำนึงถึงจริต ๖ อัน ได้แก่ ราคจริต โทสจริต โมหจริต ศรัทธาจริต พุทธิจริต และวิตกจริต[๑] และรู้ระดับความสามารถของบุคคล อย่างที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณา เมื่อก่อนเสด็จออกประกาศพระศาสนาว่า "เหล่าสัตว์ที่มีธุลีในดวงตาน้อยก็มี ที่มีกิเลสในดวงตามากก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกที่ตระหนักถึงโทษภัยในปรโลกอยู่ก็มี ทั้งนี้มีอุปมาเหมือนดังในกออุบล กอประทุม หรือกอบุณฑริก" ต่อจากนั้นได้ทรงยกบัว ๓ เหล่าขึ้นมาเปรียบในที่นี้จะนำไปเทียบกับบุคคล ๔ ประเภทที่พระองค์ตรัสไว้ในที่อื่น ดังนี้.–

๑) บุคคลผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน แต่พอยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้น เรียกว่า อุคฆฏิตัญญู เทียบกับบัวพ้นน้ำ แต่พอรับสัมผัสรัศมีตะวันก็จะบาน ณ วันนั้น

๒) บุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป เรียกว่า วิปจิตัญญู เทียบกับบัวปริ่มน้ำ จักบานต่อวันรุ่งขึ้น

๓) บุคคลผู้พอจะหาทางค่อยชี้แจงแนะนำใช้วิธีการยักเยื้องให้เข้าใจได้ต่อ ๆ ไป เรียกว่า เนยยะเทียบกับบัวงามใต้พื้นน้ำจักบานในวันต่อ ๆ ไป

---

๑. ดู วิสุทธิมรรค ปริเฉทที่ ๓.

๔) บุคคลผู้อับปัญญา มืดวงตามืดมิด ยังไม่อาจให้บรรลุคุณวิเศษได้ในชาตินี้ เรียกว่าปทปรมะเทียบกับบัวจมใต้น้ำ น่าจักเป็นภักษาแห่งปลาและเต่า[๑]

๒. *ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล* แม้สอนเรื่องเดียวกัน แต่ต่างบุคคลอาจใช้ต่างวิธี ข้อนี้เกี่ยวโยงต่อเนื่องมาจากข้อที่ ๑

๓. นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึง *ความพร้อม ความสุกงอม ความแก่รอบแห่งอินทรีย์* หรือญาณ ที่บาลีเรียกว่า "ปริปากะ" ของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นราย ๆ ไปด้วยว่าในแต่ละคราว หรือเมื่อถึงเวลานั้น ๆ เขาควรจะได้เรียนอะไร และเรียนได้แค่ไหน เพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้นควรให้เขาเรียนได้หรือยัง เรื่องนี้จะเห็นได้ชัดในพุทธวิธีสอน ว่าพระพุทธเจ้าทรงคอยพิจารณาปริปากะของบุคคลเช่น คราวหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงดำริว่า *"ธรรมเครื่องบ่มวิมุติของราหุลสุกงอมดีแล้ว ถ้ากระไรเราพึงช่วยชักนำเธอในการกำจัดอาสวะให้ยิ่งขึ้นไปอีก"* ดังนี้ ครั้นเมื่อเสด็จไปบิณฑบาต เสวยเสร็จแล้วจึงตรัสชวนพระราหุลให้โดยเสด็จ ไปพักผ่อนกลางวันในป่านันทวัน เมื่อถึงโคนไม้แห่งหนึ่ง ก็ได้ประทับนั่งลงและทรงสอนธรรมด้วยวิธีสนทนา วันนั้นพระราหุลก็ได้บรรลุอรหัตผล[๒]

---

๑. บัว ๓ เหล่ามาใน วินย. ๔/๗; ม.มู. ๑๒/๓๒๑; ม.ม. ๑๓/๕๐๙. บัว ๔ มาในอรรถกถา คือ ที.อ. ๒/๓๘; ม.อ. ๒/๒๔๒; สํ.อ. ๑/๒๓๔; ๒/๕, ๗/๖๓; ฯลฯ. บุคคล ๔ พวกมาใน องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๑๓๓.

๒. สํ.ส.พ. ๑๘/๑๘๗–๘.

อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อคราวประทับอยู่ ๒ องค์กับพระเมฆิยะ ณ จาลิกบรรพต พระเมฆิยะทูลลาไปบิณฑบาตในหมู่บ้านชันตุคาม ในระหว่างทางกลับจากบิณฑบาตมาถึงฝั่งลำน้ำกิมิกาฬา ท่านได้เห็นสถานที่ในป่าอัมพวันน่ารื่นรมย์ เกิดความคิดว่าเป็นสถานที่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร ครั้นกลับถึงจาลิกบรรพตจึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลขออนุญาตลาไปบำเพ็ญเพียร ณ ป่าริมฝั่งน้ำนั้น พระพุทธองค์ทรงทราบว่าญาณของพระเมฆิยยังไม่สุกงอมพอที่จะไปบำเพ็ญเพียรอยู่ผู้เดียว ให้เกิดผลสำเร็จก้าวหน้าขึ้นไปได้ แต่ก็จะทรงให้พระเมฆิยะได้บทเรียน จึงมิได้ทรงห้ามทีเดียวแต่ก็ทรงทัดทานว่า "รอก่อนเถิดเมฆิยะ เราอยู่คนเดียว เธอจงรอจนกว่าจะมีภิกษุรูปอื่นมาเสียก่อน" การที่ตรัสดังนี้ก็เพื่อให้รู้สึกว่าพระองค์มีพระทัยเยื่อใยเมตตาต่อพระเมฆิยะอยู่เป็นแรงคอยโน้มน้าว เมื่อพระเมฆิยะมีเหตุขัดข้องอะไรขึ้นจะได้กลับมาเฝ้าพระองค์ ครั้นพระเมฆิยะทูลคะยั้นคะยอ พระองค์ก็ทรงอนุญาต ฝ่ายพระเมฆิยะ เมื่อไปอยู่ที่ป่าอัมพวันผู้เดียวแล้ว ต่อมาก็เกิดมีอกุศลวิตกขึ้น เพราะญาณตนเองยังไม่แก่กล้าสุกงอมไม่สามารถแก้ไขได้ จึงกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้าและกราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสสอนเรื่องธรรม ๕ อย่างที่ช่วยให้เกิดปริปากะแก่เจโตวิมุติที่ยังไม่แก่กล้าธรรมเหล่านี้ คือความมีกัลยาณมิตร ๑ ความมีศีล ๑ การมีโอกาสได้ยินได้ฟัง ได้ร่วมสนทนาอย่างสะดวกสบายในเรื่องต่าง ๆ ที่ช่วยชำระจิตใจให้ปลอดโปร่งผ่องใส เช่นเรื่องความเพียร ศีล สมาธิปัญญา วิมุติ เป็นต้น ๑ การบำเพ็ญเพียรสร้างกุศลธรรมอย่างหนักแน่นจริงจัง ๑ และความมีปัญญา ๑ โดยเฉพาะ

ทรงเน้นว่า ความมีกัลยาณมิตรนั้นเป็นพื้นเบื้องต้นอันสำคัญ ที่จะช่วยให้ได้ทั้งศีล ให้ได้ฟังเรื่องที่ดีงาม ให้ได้บำเพ็ญเพียร และให้ได้ปัญญา • เป็นอันว่าขณะนั้นพระเมฆิยะยังไม่มีปริปากะ ยังไม่พร้อมที่จะออกไปบำเพ็ญเพียรผู้เดียวอย่างที่ตนประสงค์ ยังต้องพึ่งพาอาศัยกัลยาณมิตรอยู่

๔. *สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง* ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจน แม่นยำและได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจูฬปันถกผู้โง่เขลาด้วยการให้นำผ้าขาวไปลูบคลำ เป็นต้น

๕. *การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกันในการแสวงความจริง* ให้มีการแสวงความคิดเห็น โต้ตอบโดยเสรี หลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแก้ปัญหา ซึ่งต้องการอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าตนได้มองเห็นความจริงด้วยตนเอง และมีความชัดเจนมั่นใจ หลักนี้เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นประจำ และมักมาในรูปการถามตอบ ซึ่งอาจแยกลักษณะการสอนแบบนี้ได้เป็น.—

---

๑. องฺ. นวก ๒๓/๒๐๗; ขุ.อุ. ๒๕/๘๕—๘๖.

หมายเหตุ พึงสังเกตว่า ปทปรมะนั้น มิได้หมายความว่าสอนไม่ได้เสียทีเดียว แต่หมายถึงบุคคลที่ช่วยได้อย่างมาก เพียงให้รู้พยัญชนะ แต่ไม่อาจเข้าใจอรรถ เป็นผู้ที่พระพุทธศาสนาไม่ทอดทิ้ง เพราะถือว่า แม้เขาจะไม่สามารถบรรลุธรรมได้ในชาตินี้ แต่ก็ยังเป็นการสั่งสมอบรมเพื่อประโยชน์ในอนาคตต่อไป. จึงควรต้องช่วยให้ดีที่สุดเท่าที่จะช่วยได้.

๑) ล่อให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นของตนออกมา ชี้ข้อคิดให้แก่เขา ส่งเสริมให้เขาคิด และให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัยความรู้นั้นเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้นำชี้ช่องทางเข้าสู่ความรู้ ในการนี้ ผู้สอนมักกลายเป็นผู้ถามปัญหาแทนที่จะเป็นผู้ตอบ

๒) มีการแสดงความคิดเห็น โต้ตอบอย่างเสรี แต่มุ่งหาความรู้ ไม่ใช่มุ่งแสดงภูมิหรือข่มกัน

๖. *เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นราย ๆ ไปตามควรแก่กาละเทศะและเหตุการณ์ เช่น* ชาวนาคนหนึ่งตั้งใจไว้แต่กลางคืนว่าจะไปฟังพุทธเทศนา บังเอิญวัวหาย ไปตามได้แล้วรีบมาแต่กว่าจะได้ก็ช้ามาก คิดว่าทันฟังท้ายหน่อยก็ยังดี ไปถึงวัดปรากฏว่าพระพุทธเจ้ายังทรงประทับรออยู่นิ่ง ๆ ไม่เริ่มแสดง ยิ่งกว่านั้นยังให้จัดอาหารให้เขารับประทานจนอิ่มสบายแล้วจึงทรงเริ่มแสดงธรรม หรือเรื่องเด็กหญิงชาวบ้านลูกช่างหูกคนหนึ่งอยากฟังธรรม แต่มีงานม้วนกรอด้ายเร่งอยู่ เมื่อทำเสร็จจึงเดินจากบ้านเอาม้วนด้ายไปส่งบิดาที่โรง ผ่านโรงธรรมก็แวะหน่อยหนึ่ง นั่งอยู่แถวหลังสุดของที่ประชุม พระพุทธองค์ก็ยังหันไปเอาพระทัยใส่ รับสั่งให้เข้าไปนั่งใกล้ ๆ ทักทายปราศรัยด้วยและสนทนาให้เกียรติให้เด็กนั้นพูดแสดงความเห็นในที่ประชุมและทรงเทศนาให้เด็กนั้นได้รับประโยชน์จากการมาฟังธรรม

๗. *ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อย ที่มีปัญหา* เช่น เรื่องพระจูฬ-ปันถกที่กล่าวแล้ว เป็นต้น

ค. เกี่ยวกับตัวการสอน

๑. ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมากอย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้ พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีเริ่มต้นที่น่าสนใจมาก โดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมทีเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้าด้วยเรื่องที่เขารู้เข้าใจดี หรือสนใจอยู่ เช่น เมื่อทรงสนทนากับควาญช้างก็ทรงเริ่มสนทนาด้วยเรื่องวิธีฝึกช้าง พบชาวนาก็สนทนาเรื่องการทำนา พบพราหมณ์ก็สนทนาเรื่องไตรเพท หรือเรื่องธรรมของพราหมณ์ บางทีก็ทรงจี้จุดสนใจ หรือเหมือนสะกิดให้สะดุ้ง เป็นการปลุกเร้าความสนใจ เช่น เมื่อเทศน์โปรดชฎิลผู้บูชาไฟ ทรงเริ่มต้นด้วยคำว่า "อะไร ๆ ร้อนลุกเป็นไฟหมดแล้ว" ต่อจากนั้นจึงถามและอธิบายต่อไปว่าอะไรร้อนอะไรลุกเป็นไฟ นำเข้าสู่ธรรมะ บางทีก็ใช้เรื่องที่เขาสนใจหรือที่เขารู้นั่นเอง เป็นข้อสนทนาไปโดยตลอด แต่แทรกความหมายทางธรรมเข้าไว้ให้

๒. สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลิน ไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว เช่น เมื่อพราหมณ์โสณทัณฑะ กับคณะไปเฝ้า ท่านโสณทัณฑะครุ่นคิดวิตกอยู่ในใจว่า "ถ้าเราถามปัญหาออกไป หากพระองค์ตรัสว่า 'พราหมณ์ ปัญหาข้อนี้ท่านไม่ควรถามอย่างนี้' ที่ประชุมก็จะหมิ่นเราได้ ถ้าพระสมณโคดมจะพึงตรัสถามปัญหาเรา ถ้าแม้เราตอบไม่

ถูกพระทัย หากพระองค์ตรัสว่า 'พราหมณ์ปัญหาข้อนี้ ท่านไม่ควรตอบอย่างนี้ ที่ถูกควรอย่างนี้' ที่ประชุมก็จะหมิ่นเราได้ ถ้ากระไร ขอให้พระสมณโคดมถามปัญหาเราในเรื่องไตรเพทอันเป็นคำสอนของอาจารย์เราเถิด เราจะตอบให้ถูกพระทัยทีเดียว"

พระพุทธเจ้าทายใจพราหมณ์ได้ ทรงดำริว่า "โสณทัณฑะนี้ลำบากใจอยู่ ถ้ากระไร เราพึงถามปัญหาเขาในเรื่องไตรเพท อันเป็นคำสอนอาจารย์ฝ่ายเขาเองเถิด" แล้วได้ตรัสถามถึงคุณสมบัติของพราหมณ์ ทำให้พราหมณ์นั้นสบายใจ และรู้สึกภูมิใจที่จะสนทนาต่อไปในเรื่องซึ่งตัวเขาเองถือว่าเขารู้ชำนาญอยู่เป็นพิเศษ และพระองค์ก็ทรงสามารถนำพราหมณ์นั้นเข้าสู่ธรรมของพระองค์ได้ ด้วยการคอย ทรงเลือกปัอนคำถามต่าง ๆ กะพราหมณ์นั้น แล้วคอยสนับสนุนคำตอบของเขาต้อนเข้าแนวที่พระองค์ทรงพระประสงค์[๑] หรือเมื่อพบนิโครธปริพาชก ก็ทรงเปิดโอกาสเชิญให้เขาถามพระองค์ด้วยปัญหาเกี่ยวกับลัทธิฝ่ายเขาทีเดียว[๒]

๓. *สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใคร ๆ*[๓] ในสมัยพุทธกาล แม้เมื่อมีผู้มาทูลถามเรื่องคำสอนของเจ้าลัทธิต่าง ๆ ว่าของคนใดผิดคนใดถูก พระองค์ก็จะไม่ทรงตัดสิน แต่จะทรงแสดงหลักธรรมให้เขาฟัง คือให้เขาคิดพิจารณาตัดสินเอาด้วยตนเอง เช่น คราวหนึ่งพราหมณ์ ๒ คน เข้าไปเฝ้าทูลถามว่า ท่านปูรณกัสสปเจ้าลัทธิหนึ่ง กับ

---

๑. ที.สี. ๙/๑๘๔—๑๙๔

๒. ที.ปา. ๑๑/๒๒

๓. เป็นองค์คุณอย่างหนึ่งของธรรมกถึก. องฺ. ปญฺจก ๒๒/๑๕๙.

ท่านนิครนถนาฏบุตร อีกเจ้าลัทธิหนึ่ง ต่างปฏิญาณว่าตนเป็นผู้รู้ที่สุดด้วยกัน วาทะเป็นปฏิปักษ์กัน ใครจริง ใครเท็จ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า "อย่าเลยพราหมณ์ ข้อที่คนทั้งสองนี้ด่าพูดอวดรู้กัน มีวาทะเป็นปฏิปักษ์กันนั้น ใครจะจริง ใครจะเท็จ พักไว้เถิด เราจักแสดงธรรมให้ท่านทั้งสองฟัง ขอให้ท่านตั้งใจฟังเถิด"[๑] เรื่องเช่นนี้มีปรากฏหลายแห่งในพระไตรปิฎก[๒] แม้เมื่อแสดงธรรมตามปกติในที่ประชุมสาวก ก็ไม่ทรงยกยอ และไม่ทรงรุกรานที่ประชุมทรงชี้แจงให้รู้เข้าใจชัดเจนไปตามธรรม[๓]

๔. *สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอนทำจริง ด้วยความรู้สึกว่าเป็นสิ่งมีคุณค่ามองเห็นความสำคัญของผู้เรียน และงานสั่งสอนนั้น ไม่ใช่สักว่าทำ หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นชั้นต่ำ ๆ เป็นต้น* อย่างพระพุทธจริยาที่ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ถ้าแม้ตถาคตจะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมแสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ ถ้าแม้จะแสดงแก่ภิกษุณี แก่อุบาสิกา แก่ปุถุชนทั้งหลาย โดยที่สุดแม้แก่ขอทานและพรานนก ก็ย่อมแสดงโดยเคารพ หาแสดงโดยขาดความเคารพไม่[๔]

๕. *ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย* อย่างที่ว่า "พระสมณโคดม มีดำรัสไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำได้งดงาม สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดแจ้ง"[๕]

---

๑. องฺ นวก. ๒๓/๒๕๒.

๒. เช่น ม.มู. ๑๒/๓๕๓.

๓. ม.ม. ๑๓/๕๘๙.

๔. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๙๙.

๕. ม.ม. ๑๓/๖๕๐.

ก่อนจบตอนนี้ ขอนำพุทธพจน์แห่งหนึ่ง ที่ตรัสสอนภิกษุผู้แสดงธรรม เรียกกันว่าองค์แห่งพระธรรมกถึก มาแสดงไว้ ดังนี้.

"อานนท์ การแสดงธรรมให้คนอื่นพบมิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น พึงตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ คือ.–

๑. *เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ*

๒. *เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมีแสดงให้เข้าใจ*

๓. *เราจักแสดงด้วยอาศัยความเมตตา*

๔. *เราจักไม่แสดงด้วยเห็นแก่อามิส*

๕. *เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น"*[๑]

---

๑. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๑๕๙.

ลีลาการสอน

เมื่อมองกว้าง ๆ การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง จะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จโดยมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาในการสอน ๔ อย่าง ดังนี้ .–

๑. *สันทัสสนา* อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา

๒. *สมาทปนา* ชักจูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ

๓. *สมุตเตชนา* เร้าใจให้แกล้วกล้าบังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก

๔. *สัมปหังสนา* ชโลมใจให้แช่มชื่น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะพึงได้รับจากการปฏิบัติ

อาจผูกเป็นคำสั้น ๆ ได้ว่า *"แจ่มแจ้ง จูงใจ ฮึกหาญ ร่าเริง"* หรือ *"ชี้ชัด เชิญชวน คึกคัก เบิกบาน"*

พุทธจักรปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๑๙ หน้า ๑๒–๑๙

วิธีสอนแบบต่าง ๆ

วิธีสอนของพระพุทธเจ้ามีหลายแบบหลายอย่าง ที่น่าสังเกตหรือพบบ่อยคงจะได้วิธีต่อไปนี้ :-

๑. **แบบสากัจฉา หรือสนทนา** วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีใด ๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ไม่เข้าใจหลักธรรม ในการสนทนาพระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถามนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรมและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด แม้ในหมู่พระสาวก พระองค์ก็ทรงใช้วิธีนี้ไม่น้อย และทรงส่งเสริมให้สาวกสนทนาธรรมกัน อย่างในมงคลสูตรว่า "กาเลน ธมฺมสากจฺฉา เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ–การสนทนาธรรมตามกาล เป็นมงคลอันอุดม" ดังนี้

๒. **แบบบรรยาย** วิธีสอนแบบนี้น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมากและส่วนมากเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจ กับความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม และหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกัน พอจะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้าง ๆ ได้ ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีสอนแบบนี้ที่พบในคัมภีร์บอกว่า ทุกคนที่ฟังพระองค์แสดงธรรมอยู่ในที่ประชุมนั้นแต่ละคนรู้สึกว่าพระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเขาเองโดยเฉพาะ ซึ่งนับว่าเป็นความสามารถอัศจรรย์อีกอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า

๓. **แบบตอบปัญหา** ผู้ที่มาถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนา หรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมาถามเพื่อข่มปราบให้จน หรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบพระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาดูลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะกัน ในสังคีติสูตร * ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น ๔ อย่าง คือ :–

๑) *เอกังสพยากรณียปัญหา* ปัญหาที่พึงตอบตรงไปตรงมาตายตัว พระอรรถกถาจารย์ยกตัวอย่างเช่นถามว่า "จักษุเป็นอนิจจังหรือ" พึงตอบตรงไปได้ทีเดียวว่า "ถูกแล้ว"

๒) *ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา* ปัญหาที่พึงย้อนถามแล้วจึงแก้ ท่านยกตัวอย่างเช่นเขาถามว่า "โสตะก็เหมือนจักษุหรือ" พึงย้อนถามก่อนว่า "ที่ถามนั้นหมายถึงแง่ใด" ถ้าเขาว่า "ในแง่เป็นเครื่องมองเห็น" พึงตอบว่า "ไม่เหมือน" ถ้าเขาว่า "ในแง่เป็นอนิจจัง" จึงควรตอบรับว่า "เหมือน"

๓) *วิภัชชพยากรณียปัญหา* ปัญหาที่จะต้องแยกความตอบ เช่นเมื่อเขาถามว่า "สิ่งที่เป็นอนิจจัง ได้แก่จักษุใช่ไหม?" พึงแยกความออกตอบว่า "ไม่เฉพาะจักษุเท่านั้นถึง โสตะ ฆานะ ฯลฯ ก็เป็นอนิจจัง" หรือปัญหาว่า "พระตถาคตตรัสวาจาซึ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบใจ

---

๑. ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ๑๐/๒๒๑–๓๖๓.

ของคนอื่นไหม" ก็ต้องแยกตอบตามหลักการตรัสวาจา ๖ หรือปัญหาว่า "พระพุทธเจ้าทรงติเตียนตบะทั้งหมดจริงหรือ"[๑] ก็ต้องแยกตอบว่าชนิดใดติเตียน ชนิดใดไม่ติเตียน ดังนี้เป็นต้น

๔. *ฐปนียปัญหา* ปัญหาที่พึงยับยั้งเสีย ได้แก่ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์อันจักเป็นเหตุให้เขวยืดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า พึงยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไป ท่านยกตัวอย่าง เช่น เมื่อถามว่า "ชีวะอันใด สรีระก็อันนั้นหรือ ?" อย่างนี้เป็นคำถามประเภทเก็งความจริง ซึ่งถึงอธิบายอย่างไรผู้ถามก็ไม่อาจเข้าใจ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่เขาจะเข้าใจได้ พิสูจน์ไม่ได้ ทั้งไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่เขาด้วย

นอกจากนี้ ท่านยังสอนให้คำนึงถึงเหตุแห่งการถามปัญหาด้วย ในเรื่องนี้พระสารีบุตร อัครสาวก เคยแสดงเหตุแห่งการถามปัญหาไว้ว่า "บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ย่อมถามปัญหากะผู้อื่น ด้วยเหตุ ๕ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้ง ๕ อย่างคือ :–

๑) *บางคน ย่อมถามปัญหาเพราะความโง่เขลา เพราะความไม่เข้าใจ*

๒) *บางคน มีความปรารถนาลามก เกิดความอยากได้ จึงถามปัญหา*

๓) *บางคน ย่อมถามปัญหา ด้วยต้องการอวดเด่นข่มเขา*

๔) *บางคน ย่อมถามปัญหาด้วยประสงค์จะรู้*

---

๑. องฺ. ทสก. ๒๔/๙๔.

๕) บางคน ย่อมถามปัญหาด้วยมีความดำริว่า "เมื่อเราถามแล้ว ถ้าเขาตอบได้ถูกต้องก็เป็นการดี แต่ถ้าเราถามแล้ว เขาตอบไม่ถูกต้อง เราจะได้ช่วยแก้ไขให้เขาโดยถูกต้อง" [๑]

ในการตอบปัญหา นอกจากรู้วิธีตอบแล้ว ถ้าได้รู้ซึ้งถึงจิตใจของผู้ถามด้วยว่า เขาถามด้วยความประสงค์อย่างใด ก็จะสามารถกล่าวแก้ได้เหมาะแก่การ และตอบปัญหาได้ตรงจุด ทำให้การสอนได้ผลดียิ่งขึ้น

๔. **แบบวางกฎข้อบังคับ** เมื่อเกิดเรื่องมีพระภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือโพนทนาติเตียนกันอยู่ มีผู้นำความมากราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิด เมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็นสัตย์จริงแล้วก็จะทรงตำหนิ ชี้แจงผลเสียหายที่เกิดแก่ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความประพฤติไม่ดี และคุณประโยชน์ของความประพฤติที่ดีงาม แล้วทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกันกับเรื่องนั้น จากนั้นจะตรัสให้สงฆ์ทราบว่าจะทรงบัญญัติสิกขาบท โดยทรงแถลงวัตถุประสงค์ในการบัญญัติให้ทราบ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบท

---

๑. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๑๖๕; ในที่นี้ขอให้เทียบพุทธธรรมดา หรือพุทธประเพณีในการตรัสถามคำถามซึ่งมีดังนี้

"ตถาคตทั้งหลาย ทั้งที่ทรงทราบอยู่ ย่อมตรัสถามก็มี, ทั้งที่ทรงทราบอยู่ แต่ไม่ตรัสถามก็มี, ทรงกำหนดทราบกาลอันเหมาะสมแล้วจึงตรัสถาม, ทรงกำหนดทราบกาล (ไม่เหมาะ) แล้วจึงไม่ตรัสถาม, พระองค์ตรัสถามแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์, ไม่ตรัสถามสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์, ในเรื่องที่เป็นประโยชน์ ทรงปิดทางเสียทีเดียว; พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงสอบถามภิกษุด้วยอาการ ๒ แบบ คือ จะทรงแสดงธรรม หรือจะทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย(ดู วินย. ๕/๔๙ เป็นต้น).

ข้อนั้น ๆ ไว้ โดยความเห็นชอบพร้อมกันของสงฆ์ในท่ามกลางสงฆ์ และโดยความรับทราบร่วมกันของสงฆ์ ในการสอนแบบนี้พึงสังเกตว่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทโดยความเห็นชอบของสงฆ์ ซึ่งบาลีใช้คำว่า "สงฺฆสุฏฺฐุตาย" แปลว่า เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์" ท่านอธิบายความหมายว่าทรงบัญญัติ โดยชี้แจงให้เห็นแล้วว่าถ้าไม่รับจะเกิดผลเสียอย่างไร เมื่อรับจะมีผลดีอย่างไรจนสงฆ์รับคำของพระองค์ว่า ดีแล้ว ไม่ทรงบังคับเอาโดยพลการ[๑]

กลวิธีและอุบายประกอบการสอน

๑. การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบการสอนช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่นยำ เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลินทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น เช่น เมื่อจะอธิบายให้เห็นว่า คนมีความปรารถนาดีอยากช่วยทำประโยชน์ แต่หากขาดปัญญาอาจกลับทำลายประโยชน์เสียก็ได้ ก็เล่านิทานชาดกเรื่อง ลิงเฝ้าสวน[๒] หรือคนขายแหล้า[๓] เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงใช้อุทาหรณ์และนิทานประกอบการสอนมากเพียงใดจะเห็นได้จากการที่ในคัมภีร์ต่าง ๆ มีอุทาหรณ์และนิทานปรากฏอยู่ทั่วไป เฉพาะคัมภีร์ชาดกอย่างเดียว ก็มีนิทานชาดกถึง ๕๔๗ เรื่อง

---

๑. ดู วินย. อ. ๑/๒๖๒

๒. ชา. อ. ๒/๒๓

๓. ชา. อ. ๒/๒๖

๒. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบาย สิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้ความหนักแน่นเข้าเช่น "ภูเขาศิลาล้วน เป็นแท่งทึบย่อมไม่หวั่นไหวด้วยแรงลม ฉันใด บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่หวั่นไหวเพราะคำนินทาและสรรเสริญฉันนั้น"[๑] "คนผู้เรียนรู้น้อย ย่อมแก่ลงเหมือนโคถึกเนื้อของเขาเจริญขึ้น แต่ปัญญาหาเจริญไม่" "เมื่อพระอาทิตย์จะอุทัยย่อมมีแสงเงินแสงทองปรากฏขึ้น เป็นนิมิตมาก่อน ฉันใด ความมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตหมายแห่งการบังเกิดขึ้น ของโพชฌงค์ ๗ ฉันนั้น"[๒] ฯลฯ. การใช้อุปมานี้ น่าจะเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้มากที่สุด มากกว่ากลวิธีอื่นใด.

๓. การใช้อุปกรณ์การสอน *ในสมัยพุทธกาล ย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษา เป็นระบบขึ้นมาอย่างกว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์บ้าง ก็คงต้องอาศัยวัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่ อีกประการหนึ่ง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีบันทึกไว้เป็นคำสอนที่ตรัสแก่ผู้ใหญ่ และเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม ทั้งสอนเคลื่อนที่ไปในดินแดนแว่นแคว้นต่าง ๆ อย่างอิสระ*

---

๑. ขุ ธ. ๒๕/๑๖ ขุ. ธ. ๒๘/๒๑.

๒. สํ.ม. ๑๙/๕๑๖

ชนิดที่ผู้สอนไม่มีทรัพย์สมบัติติดตัว ด้วยเหตุนี้ ความจำเป็นที่จะใช้อุปรณ์จึงมีน้อย และโอกาสที่จะอาศัยอุปกรณ์ก็เป็นไปได้ยาก นอกจากนั้นการใช้ข้ออุปมาต่าง ๆ ก็สะดวกกว่า และให้ความเข้าใจชัดเจนอยู่แล้ว แม้เมื่อใช้ของจริงเป็นอุปกรณ์ ก็มักใช้ในแง่อุปมาอีกนั่นเอง จึงปรากฏว่าคำสอนในแง่อุปมามีมากมาย แต่ไม่ค่อยปรากฏการใช้อุปกรณ์การสอน อย่างไรก็ดี มีตัวอย่างการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปกรณ์การสอนเหมือนกัน โดยทรงใช้เครื่องใช้ที่มีอยู่ ในกรณีสอนผู้เรียนที่อายุน้อย ๆ ซึ่งเข้าใจจากวัตถุได้ง่ายกว่านามธรรมจึงปรากฏเรื่องที่พระองค์ทรงสอนสามเณรราหุลเมื่ออายุ ๗ ขวบว่า:—

วันหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จมา ณ ที่อยู่ของสามเณรราหุล สามเณรมองเห็นแล้วก็ปูลาดอาสนะและจัดน้ำล้างพระบาทไว้ พระผู้มีพระภาคล้างพระบาทแล้วทรงเหลือน้ำไว้ในภาชนะหน่อยหนึ่ง เมื่อสามเณรถวายบังคมนั่งเรียบร้อยแล้ว พระองค์ได้ตรัสถามว่า "ราหุล เธอเห็นน้ำที่เหลืออยู่หน่อยหนึ่งในภาชนะนี้หรือไม่? สามเณรราหุลทูลว่าเห็น จึงตรัสว่า "คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็มีคุณธรรมของสมณะเหลืออยู่น้อยเหมือนอย่างนั้น" เสร็จแล้วทรงเทน้ำนั้นเสีย ตรัสถามว่า "เธอเห็นเราเทน้ำหน่อยหนึ่งนั้นทิ้งไปแล้วไหม?" สามเณรทูลว่าเห็น ตรัสว่า "คนที่ไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็เป็นผู้เทคุณธรรมของสมณะออกทิ้งเสียเหมือนอย่างนั้น" แล้วทรงคว่ำภาชนะลง ตรัสถามว่า "เธอเห็นภาชนะนี้คว่ำลงแล้วไหม?" สามเณรทูลว่าเห็น ตรัสว่า "คนที่ไม่มีความละอายในการพูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ คุณธรรมของสมณะของเขาก็ชื่อว่าคว่ำไปแล้วเหมือนอย่างนั้น" แล้วทรงหงายภาชนะขึ้นตรัสว่า "เธอเห็นภาชนะนี้

ว่างเปล่าไหม ?" สามเณรทูลว่าเห็น จึงตรัสว่า คนที่ไม่มีความละอายในการพูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ คุณธรรมของสมณะของเขาก็ว่างเปล่าเหมือนอย่างนั้น"

ตรัสถามว่า "ราหุล แว่นมีประโยชน์อย่างไร ?"

ทูลตอบว่า "มีประโยชน์สำหรับส่องดู พระเจ้าข้า"

ตรัสว่า "อันนั้นเหมือนกัน ราหุล บุคคลควรพิจารณาเสียก่อนจึงกระทำกรรมด้วยกาย วาจา และใจ"[๑]

ในการสอนสามเณรนี้ บางทีก็ทรงใช้วิธีทายปัญหา ซึ่งคงจะช่วยให้เกิดความรู้สึกสนุกสำหรับเด็ก อย่างเรื่องสอนธรรมยาก ๆ ด้วยสามเณรปัญหาว่า อะไรเอ่ย มีสองอย่าง, อะไรเอ่ย มีสามอย่าง" ฯลฯ[๒]

๔. **การทำเป็นตัวอย่าง** วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดูแต่ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำนั้น เป็นไปในรูปทรงเป็นผู้นำที่ดี การสอนโดยทำเป็นตัวอย่าง ก็คือพระจริยาวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกตินั่นเอง แต่ที่ทรงปฏิบัติเป็นเรื่องราวเฉพาะก็มีเช่น คราวหนึ่งพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระอานนท์ตามเสด็จ ขณะเสด็จไปตามเสนาสนะที่อยู่ของพระสงฆ์ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคท้องร่วง นอนจมกองมูตรและคูถของตน ไม่มีผู้พยาบาลดูแล จึงเสด็จเข้าไปหา จัดการทำความสะอาดให้นอนโดยเรียบร้อย เสร็จแล้วจึงทรงประชุมสงฆ์ ทรงสอบถามเรื่องนั้น และตรัสตอนหนึ่งว่า "**ภิกษุ**

---

๑. จูฬราหุโลวาทสูตร ม.ม. ๑๓/๑๒๕–๑๒๙.

๒. ขุ.ขุ. ๒๕/๔

ทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจักพยาบาล ผู้ใดจะพึงอุปัฏฐากเรา ขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุอาพาธเถิด"[๑]

๕. การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้ความหมายใหม่ การเล่นภาษาและเล่นคำเป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ ข้อนี้ ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้าน เมื่อผู้ใดทูลถามปัญหามาเป็นคำร้อยกรอง พระองค์ก็ตอบเป็นคำร้อยกรองไปทันที ทำนองกลอนสด บางทีเขาทูลถามหรือกล่าวข้อความโดยใช้คำที่มีความหมายไปในทางไม่ดีงาม พระองค์ก็ตรัสตอบไปด้วยคำพูดเดียวกันนั้นเอง แต่เป็นคำพูดในความหมายที่ต่างออกไปเป็นฝ่ายดีงาม คำสนทนาโต้ตอบแบบนี้ มีรสอยู่แต่ในภาษาเดิม แปลออกสู่ภาษาอื่นย่อมเสียรสเสียความหมาย ยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ เช่นในภาษาไทยว่า "ปากกาหัก" "พื้นตาตกน้ำ" อาจใช้ในความหมายต่างกันได้ในภาษาไทย แต่เมื่อแปลเป็นภาษาอื่นย่อมเสียรส บางครั้งผู้มาเฝ้าบริภาษพระองค์ด้วยคำพูดต่าง ๆ ที่รุนแรงยิ่ง พระองค์ทรงยอมรับคำบริภาษเหล่านั้นทั้งหมด แล้วทรงแปลความหมายอธิบายเสียใหม่ ให้เป็นเรื่องที่ดีงาม เช่นกรณีของเวรัญชพราหมณ์[๒] และสีหเสนาบดี ผู้รับฟังมาจากนิครนถนาฏบุตร[๓] เป็นต้น

---

๑. วินย. ๕/๑๖๖.

๒. วินย. ๑/๒;องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๑๐๑.

๓. วินย. ๕/๗๘; องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๑๐๒.

แม้ในด้านการสอนหลักธรรมทั่วไป พระองค์ก็ทรงรับเอาคำศัพท์ที่ใช้อยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายให้ใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการช่วยให้ผู้ฟังผู้เรียนหันมาสนใจ และกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียงแต่มาทำความเข้าใจเสียใหม่เท่านั้น และเป็นการช่วยให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบไปในตัวด้วยว่าอย่างไหนถูก อย่างไหนผิด ผิดอย่างไรจึงเห็นได้ว่า คำว่า พรหม พราหมณ์ อริยะ ยัญ ตบะ ไฟบูชายัญ ฯลฯ ซึ่งเป็นคำในลัทธิศาสนาเดิม ก็มีใช้ในพระพุทธศาสนาด้วยทั้งสิ้น แต่มีความหมายต่างออกไปเป็นอย่างใหม่

๖. **อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล** การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนาในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้าเริ่มแต่ระยะแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจ ด้วยพระพุทโธบายอย่างเรียกว่าการวางแผนที่ได้ผลยิ่ง ทรงพิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในถิ่นหนึ่ง ควรไปโปรดใครก่อน เมื่อตรัสรู้ใหม่ ๆ ได้เสด็จไปโปรดเบญจวัคคีย์ ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์เมื่อครั้งออกแสวงธรรมก่อน ข้อนี้พิจารณาได้ทั้งในแง่ที่เบญจวัคคีย์เป็นผู้ใฝ่ธรรม มีอุปนิสัยอยู่แล้ว หรือในแง่ที่เป็นผู้เคยมีอุปการะกันมา หรือในแง่ที่ว่าเป็นการสร้างความมั่นใจ ทำให้ผู้เคยเกี่ยวข้องหมดความคลางแคลงในพระองค์ ตัดปัญหาในการที่ท่านเหล่านี้อาจไปสร้างความคลางแคลงใจขึ้นแก่ผู้อื่นต่อไปด้วย ครั้นเสร็จสั่งสอนเบญจวัคคีย์แล้ว ก็ได้โปรดยสกุมาร พร้อมทั้งเศรษฐีผู้บิดา และญาติมิตร และ

เมื่อจะเสด็จเข้าแคว้นมคธ พระองค์ก็เสด็จไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง พร้อมทั้งบริวารทั้งพัน เริ่มด้วยชฎิลคนพี่ใหญ่เสียก่อน แล้วนำชฎิลเหล่านี้ผู้กลายเป็นสาวกแล้ว เข้าสู่นครราชคฤห์ ประกาศธรรม ณ พระนครนั้น ได้ราชาเป็นสาวก

เป็นอันว่าพอเริ่มต้นประกาศพระศาสนา ก็ได้ทั้งนักบวชผู้ใหญ่ เศรษฐีและราชา ซึ่งเป็นคนชั้นสูงสมัยนั้น เป็นสาวก เป็นการทำทางเสด็จเผยแผ่ให้ปลอดโปร่งต่อไป ในการทรงสั่งสอนแต่ละถิ่น หรือแต่ละหมู่คณะ ก็มักทรงเริ่มต้นที่บุคคลผู้เป็นประมุข เช่น พระมหากษัตริย์หรือหัวหน้าของชนหมู่นั้น ๆ ทำให้การประกาศพระศาสนาได้ผลดีและรวดเร็ว และเป็นการยืนยันพระปรีชาสามารถของพระองค์ด้วย

ในการบำเพ็ญพุทธกิจประจำวัน พระองค์ก็ทรงสอดส่องพิจารณาบุคคลผู้ควรโปรดในวันนั้นตั้งแต่เวลาจะรุ่งสาง และเสด็จไปโปรดในเวลาเช้าเป็นการให้ความสนพระทัยสงเคราะห์บุคคลเป็นราย ๆ ซึ่งให้ผลดีในการสอนยิ่งกว่าการสอนแบบสาด ๆ ไป และเมื่อแสดงธรรมในที่ประชุม ก็ทรงกำหนดบุคคลที่ควรเอาพระทัยใส่พิเศษในคราวนั้น ๆ ไว้ด้วย กับทั้งแสดงธรรมโดยวิธีการที่จะทำให้ทุกคนในที่ประชุมได้รับผลประโยชน์ไปอย่างเป็นที่พอใจ ให้เกิดความรู้สึกแก่ทุกคนว่าพระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตนดังกล่าวมาแล้ว

๗. การรู้จังหวะและโอกาส *ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะ และโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะไม่เป็นโอกาส เช่น ผู้เรียนยังไม่พร้อม ยังไม่เกิดปริปากะแห่งญาณหรืออินทรีย์ ก็ต้องมีความ*

อดทน ไม่ชิงหักหาญหรือดึงดันทำ แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส ก็ต้องมีความฉับไว ที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไปเสียเปล่า แม้ในการเผยแพร่ศาสนาแก่คนส่วนใหญ่ พระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติตามจังหวะและโอกาสด้วย เช่นในระยะแรกประกาศพระศาสนา ณ วันมาฆบูรณมี หลังตรัสรู้ ๑ ปี เมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวัน พระสงฆ์สาวกมาชุมนุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น และเป็นโอกาสเหมาะ พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์สำหรับเป็นหลักยึดถือร่วมกันของสงฆ์ ที่จะแยกย้ายกันไปบำเพ็ญศาสนกิจ และเมื่อคราวนิครนถนาฏบุตรสิ้นชีวิต เกิดความแตกแยกในหมู่นิครนถ์ พระสารีบุตรถือเหตุการณ์นั้นเป็นตัวอย่าง ชี้ให้ภิกษุสงฆ์เห็นความสำคัญในการร้อยกรองธรรมวินัย ชักชวนพระสงฆ์ให้พร้อมใจกันทำสังคายนา และท่านได้ทำสังคายนาเป็นตัวอย่างโดยแสดงสังคีติสูตรไว้[๑]

---

๑. ที. ปา ๑๑/๒๒๑–๓๖๓.

ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ

ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตตา ตัดตัณหา มานะ ทิฏฐิเสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ สุดแต่จะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกรู้สึกว่าแพ้ บางคราวเมื่อสมควรก็ต้องยอมให้ผู้เรียนรู้สึกว่าตัวเขาเก่ง บางคราวสมควรข่มก็ข่ม บางคราวสมควรโอนอ่อนผ่อนตาม ก็ยอมตาม สมควรขัดก็ขัด สมควรคล้อยก็คล้อย สมควรปลอบก็ปลอบ มีพุทธพจน์ว่า *"เราย่อมฝึกคนด้วยวิธีอ่อนละมุนละไมบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธีที่ทั้งอ่อนละมุนละไมและทั้งรุนแรงปนกันไปบ้าง"*[๑] คนบางคนจะให้เขายอมได้ด้วยการที่ยอมให้เขารู้สึกว่าตัวเขามีเกียรติหรือเก่ง หรือได้สมใจก่อน ผู้สอนจับจุดได้ก็ใช้วิธีสนองความต้องการแล้วดึงเข้าสู่ที่หมายได้ตามประสงค์ เช่น คราวที่เวรัญชพราหมณ์ บริภาษพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงรับสมอ้างตามคำบริภาษนั้น ให้สมใจพราหมณ์ แล้วจึงค่อยชี้แจง แก้ไข ให้เขาเลื่อมใสพระองค์ภายหลัง หรือเมื่อเผชิญอาฬวกะยักษ์ผู้ดุร้าย พระองค์เสด็จเข้าไปในที่อยู่ของอาฬวกะ อาฬวกะสั่งพระองค์ให้เสด็จออกไป พระองค์ก็เสด็จออกตามคำสั่ง อาฬวกะสั่งให้พระองค์เสด็จเข้าไปอีก พระองค์ก็เสด็จเข้าอีก อาฬวกะสั่งให้พระองค์เสด็จเข้าเสด็จออกอย่างนี้ ซึ่งพระองค์ก็ทรงปฏิบัติตามอย่างว่าง่ายถึง ๓ วาระ ให้เขา

---

๑. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๑๑๑

รู้สึกสมใจในอำนาจของตนก่อน ต่อจากนั้นจึงทรงเปลี่ยนกลวิธี และก็ได้โปรดอาฬวกะลงเป็นสาวกสำเร็จ[๑]

อีกตัวอย่างหนึ่ง พราหมณ์คนหนึ่งเป็นคนมีมานะ นิสัยแข็งกระด้าง ไม่ไหว้แม้แต่มารดา บิดา อาจารย์ และพี่ชาย วันหนึ่งขณะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมอยู่ในที่ประชุม เขาคิดว่าจะลองเข้าไปเฝ้า "ถ้าพระสมณโคดมตรัสกะเรา เราก็จะพูดกับท่าน ถ้าพระสมณะโคดมไม่ตรัสกะเรา เราก็จะไม่พูดกับท่าน" แล้วเข้าไปยืนอยู่ข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคก็ทรงเฉยเสีย ไม่ตรัสด้วย พราหมณ์ทำท่าจะกลับออกไปโดยคิดว่า "พระสมณโคดมองค์นี้ไม่มีความรู้อะไร" พระผู้มีพระภาคทรงทราบความในใจของเขาอยู่ ถึงตอนนี้จึงตรัสคาถาว่า "พราหมณ์เอย ความถือตัวไม่ช่วยให้ใครได้ดีอะไรเลย ใครมาเพื่อประโยชน์ใด ก็ควรเสริมสร้างประโยชน์นั้นเสีย" เมื่อตรัสพระดำรัสนี้ ในจังหวะนี้ก็ได้ผล ทำให้พราหมณ์ชะงักคิดว่า "พระสมณโคดมรู้ใจเรา" ถึงยอมทรุดลงนั่งแสดงคารวะ ทำให้ที่ประชุมงงประหลาดใจว่า "น่าอัศจรรย์จริงพราหมณ์นี้ไม่ไหว้แม้แต่มารดา บิดา อาจารย์ พี่ชาย แต่พระสมณโคดมทรงทำให้คนอย่างนี้นอบนบได้เป็นอย่างดี" จากนั้นพระองค์จึงได้ทรงเชิญให้เขานั่งบนอาสนะแล้วตอบปัญหาธรรมแก่เขา จนท้ายลงเขาได้ประกาศตนเป็นอุบาสก[๒]

---

๑. ขุ. สุ. ๒๕/๓๑๐.

๒. สํ.ส.๑๕/๖๙๔—๗๐๐.

การลงโทษและการให้รางวัล

มีคำสรรเสริญพระพุทธคุณที่ยกมาแสดงข้างต้นแล้วว่า "พระผู้มีพระภาคทรงฝึกอบรมชุมชนได้ดีถึงเพียงนี้ โดยไม่ต้องใช้อาชญา"[๑] ซึ่งแสดงว่าการใช้อำนาจลงโทษ ไม่ใช่วิธีการฝึกคนของพระพุทธเจ้า แม้ในการแสดงธรรมตามปกติ พระองค์ก็ทรงแสดงไปตามเนื้อหาธรรม ไม่กระทบกระทั่งใครอย่างที่ว่า *"ทรงแสดงธรรมในบริษัท ไม่ทรงยอบริษัท ไม่ทรงรุกรานบริษัท ทรงชี้แจงให้บริษัทเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมีกถา"*[๒] และว่า *"พึงรู้จักการยกยอ และการรุกราน ครั้นรู้แล้ว ไม่พึงยก ไม่พึงรุกราน พึงแสดงแต่ธรรมเท่านั้น"*[๓] ข้อนี้ตีความไปได้ถึงว่า ไม่ใช้ทั้งวิธีลงโทษและให้รางวัล แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงใช้การชมเชยยกย่องบ้าง ก็เป็นไปในรูปการยอมรับคุณความดีของผู้นั้น กล่าวชมโดยธรรมให้เขามั่นใจในการกระทำความดีของตน แต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบข่มคนอื่นลง บางทีทรงชมเพื่อให้ถือเป็นตัวอย่างหรือเพื่อแก้ความเข้าใจผิด ให้ตั้งทัศนคติที่ถูกเช่น ทรงชมพระนันทกะ[๔] ชมพระนวกะรูปหนึ่ง[๕] ชมพระสุชาต[๕] ชมพระลกุณฏกภัททิยะ[๕] ชมพระวิสาขปัญจวลบุตร[๕] และตำหนิเตือนพระนันทะ[๕] เป็นต้น

อย่างไรก็ดี การลงโทษน่าจะมีอยู่แบบหนึ่ง คือการลงโทษตนเอง

---

๑. ม.ม. ๑๓/๕๖๕.

๒. ม.ม. ๑๓/๕๘๙.

๓. ม.อุ. ๑๔/๖๕๘.

๔. องฺ. นวก. ๒๓/๒๐๘.

๕. สํ.นิ. ๑๖/๖๗๖–๗๑๒.

ซึ่งมีทั้งในทางธรรมและทางวินัย ในทางพระวินัย ถือว่ามีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้ว และบทบัญญัติเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงตราไว้โดยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์ พร้อมทั้งมีบทกำหนดโทษไว้เสร็จ เมื่อผู้ใดล่วงละเมิดก็เป็นการกระทำผิดต่อส่วนรวม ต้องไถ่ถอนความผิดของตนเอง มิฉะนั้นจะเป็นผู้ไม่เป็นที่ยอมรับของสงฆ์คือหมู่คณะทั้งหมด ส่วนในทางธรรม ภิกษุที่เหลือขอจริง ๆ สอนไม่ได้ ก็กลายเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าและเพื่อนพรหมจารีทั้งปวงไม่ถือว่าเป็นผู้ที่ควรจะว่ากล่าวสั่งสอนโดยวิธีนี้ ถือว่าเป็นการลงโทษอย่างรุนแรงที่สุด*

พิจารณาจากพระพุทธคุณตอนต้นของข้อนี้ จะเห็นว่า การสอนโดยไม่ต้องลงโทษเป็นการแสดงความสามารถของผู้สอนด้วยในระดับสามัญ สำหรับผู้สอนทั่วไป อาจต้องคิดคำนึงว่า การลงโทษควรมีหรือไม่ แค่ไหนและอย่างไร แต่ผู้ที่สอนคนได้สำเร็จผลโดยไม่ต้องใช้อาญาโทษเลย ย่อมชื่อว่าเป็นผู้มีความสามารถในการสอนมากที่สุด

กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างคราว ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ คือความสามารถในการประยุกต์หลัก วิธีการและกลวิธีต่าง ๆ มาใช้ให้เหมาะสมเป็นเรื่องเฉพาะครั้งเฉพาะคราวไป อย่างไรก็ดี การได้เห็นตัวอย่างการ

---

๑. องฺ. จตุกฺก ๒๑/๑๑๑.

แก้ปัญหาเช่นนี้ อาจช่วยให้เกิดความเข้าใจในแนวทางที่จะนำไปใช้ปฏิบัติได้บ้าง

ในการประกาศพระศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงประสบปัญหาเฉพาะหน้าอยู่ตลอดเวลา และทรงแก้สำเร็จไปในรูปต่าง ๆ กัน ตัวอย่างเช่น:–

พราหมณ์คนหนึ่งในเมืองราชคฤห์ ตนไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา แต่ภรรยาเป็นผู้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้าอย่างแรงกล้า มักเปล่งอุทานว่า "นโม ตสฺส" คราวหนึ่งนางพราหมณีผู้ภรรยา ขณะนำอาหารมาให้สามีก้าวพลาดลง จึงอุทานว่า "นโม ตสฺส" พราหมณ์สามีได้ยินก็ไม่พอใจจึงว่า "นางตัวร้ายนี่ชอบพูดสรรเสริญแต่ความดีของพระหัวโล้นองค์นั้นอยู่เรื่อย เดี๋ยวเถอะ นังตัวดี ข้าจะไปปราบวาทะศาสดาของแก" นางพราหมณีตอบว่า "แน่ะ พ่อพราหมณ์ ฉันมองไม่เห็นว่าจะมีใครในโลกไหน ๆ มาปราบวาทะของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ เอาซิ พ่อพราหมณ์จะไปก็เอา ไปแล้วก็จะรู้เอง"

ฝ่ายพราหมณ์ทั้งโกรธอยู่นั้น ก็ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อนั่งเรียบร้อยแล้ว ก็ทูลถามเป็นคำร้อยกรองว่า "ฆ่าตัวอะไรเสียได้จึงจะนอนเป็นสุข ฯลฯ" พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่า "ฆ่าความโกรธเสียได้ ก็จะนอนเป็นสุข ฯลฯ" และทำให้พราหมณ์เลื่อมใสได้[๑]

อีกเรื่องหนึ่ง พราหมณ์อีกคนหนึ่งรู้ข่าวว่าพราหมณ์ตระกูลเดียวกับตนออกบวชอยู่กับพระพุทธเจ้า ก็โกรธ จึงไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ไปถึงก็บริภาษพระองค์ด้วยคำหยาบคายต่าง ๆ พระพุทธเจ้าทรงปล่อยให้พราหมณ์

๑. สํ.ส. ๑๕/๖๒๖–๖๓๐.

นั้นบริภาษพระองค์เรื่อยไปจนพราหมณ์หยุดไปเอง เมื่อพราหมณ์บริภาษพอแก่ใจหยุดแล้ว พระองค์จึงตรัสถามว่า "ขอถามหน่อยเถิดท่านพราหมณ์ พวกญาติมิตรแขกเหรื่อทั้งหลายน่ะ มีมาหาท่านบ้างหรือเปล่า ?"

พราหมณ์ทูลว่า "ก็มีเป็นครั้งคราว"

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า "แล้วท่านจัดอาหารของรับประทานมาให้เขาบ้างหรือเปล่า ?"

พราหมณ์ทูลว่า "ก็จัดบ้าง"

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า "ก็ถ้าคนเหล่านั้นเขาไม่รับสิ่งของเหล่านั้นเล่า ของจะเป็นของใคร ?"

พราหมณ์กราบทูลว่า "ถ้าเขาไม่รับ มันก็เป็นของฉันเองน่ะซี"

พระพุทธเจ้าตรัสตอบ ความว่า "เอาละ เรื่องนี้ก็เหมือนกัน ที่ท่านมาด่าเราน่ะ เราไม่ขอรับคำด่าของท่านละ ขอให้เป็นของท่านเองก็แล้วกัน" จากนั้นจึงได้ทรงสนทนากับพราหมณ์ต่อไป จนพราหมณ์เลื่อมใสยอมเป็นสาวก[๑]

อีกเรื่องหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปบิณฑบาตที่บ้านอุทัยพราหมณ์ วันแรกพราหมณ์เอาข้าวมาใส่บาตรถวายจนเต็ม วันที่สองพระพุทธเจ้าเสด็จไปอีก พราหมณ์ก็ถวายอีก วันที่สาม พระพุทธเจ้าเสด็จไปอีก พราหมณ์ก็ถวายอีก แต่คราวนี้ พอถวายแล้วก็กล่าวว่า "พระสมณโคดมองค์นี้ติดใจจึงมาบ่อย ๆ"

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบร้อยกรองเป็นคาถาเล่นคำโดยปฏิภาณ

---

๑. สํ.ส. ๑๕/๖๓๑–๖๓๕ (แปลตัดรวบรัดความ).

เป็นทำนองเตือนพราหมณ์โดยนัยว่า ไฉนจะท้อถอยเสีย การกระทำส่วนมากจะให้ได้ผล ก็ต้องทำบ่อย ๆ ดังนี้:-

"กสิกรก็หว่านพืชบ่อย ๆ
ฝนก็ต้องตกบ่อย ๆ
ชาวนาก็ต้องไถนาบ่อย ๆ
รัฐจึงมั่งมีธัญญาหารบ่อย ๆ
คนขอมาขอบ่อย ๆ
คนให้ให้ไปบ่อย ๆ
คนให้ครั้นให้บ่อย ๆ
ก็ได้พบสวรรค์บ่อย ๆ
คนรีดนมก็ย่อมรีดบ่อย ๆ
ลูกวัวก็หาแม่บ่อย ๆ
ย่อมต้องเหนื่อยต้องดิ้นรนบ่อย ๆ
(ส่วน) คนเขลาเข้าหาครรภ์บ่อย ๆ
แล้วก็เกิดตายบ่อย ๆ
ต้องหามไปป่าช้าบ่อย ๆ
มีปัญญาพบทางไม่เกิดบ่อย ๆ
จึงไม่ต้องเกิดบ่อย ๆ
(หรือ : คนฉลาดถึงเกิดบ่อย ๆ
ก็เพื่อพบทางไม่ต้องเกิดบ่อย)[๑]

---

๑. สํ.ส. ๑๕/๖๗๗–๖๘๑ (คำบาลีบางคำในที่นี้ตีความอย่างอื่นได้ด้วย คำแปลในที่นี้ จึงไม่อาจได้อรรถรสบริบูรณ์).

หรืออีกเรื่องที่คล้าย ๆ กันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปในบริเวณที่เขาเตรียมหว่านข้าวทำนา ขณะเขากำลังเลี้ยงดูกันอยู่ พระองค์ได้เสด็จไปประทับยืนอยู่ด้านหนึ่ง พราหมณ์เจ้าของนาเห็นก็คิดว่าพระองค์มาขอบิณฑบาต จึงกล่าวว่า "ท่านพระสมณะ ข้าพเจ้าย่อมไถนาหว่านข้าว ครั้นแล้วจึงได้บริโภค แม้ท่านก็จงไถนา จงหว่านข้าว แล้วจงบริโภคเอาเถิด"

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า "ดูก่อนพราหมณ์ แม้เราก็ไถ ก็หว่านเหมือนกัน เมื่อได้ไถได้หว่านแล้ว จึงได้บริโภค"

พราหมณ์ทูลว่า "ท่านพระสมณะ ข้าพเจ้าไม่เห็นท่านมีแอก มีไถ มีผาล มีปฏักหรือโคเลย ไฉนท่านจึงมากล่าวว่า "แม้เราก็ไถก็หว่าน เสร็จแล้วจึงได้บริโภคเหมือนกัน" แล้วก็สนทนาเป็นกลอนสด ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสตอบเป็นคาถาเช่นกันว่า "เรามีศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาเป็นแอกและไถ ฯลฯ เราไถอย่างนี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง"[๑]

ขอจบเรื่องนี้ โดยนำเอาคำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศลมาเป็นคำสรุปดังนี้:-

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง หม่อมฉันได้เห็นกษัตริย์บัณฑิตบางพวกผู้มีปัญญาสุขุมสามารถปราบวาทะฝ่ายปรปักษ์ได้ มีปัญญาเฉียบแหลมดุจจะยิงขนทรายได้ ท่านเหล่านั้น เหมือนจะเที่ยวได้เอาปัญญาไปทำลายหลักทฤษฎีทั้งหลายของคนอื่น ๆ พอได้ยินข่าวว่า พระ

๑. ส.ส. ๑๕/๖๗๑–๖๗๕, ขุ.สุ. ๒๕/๒๙๗–๓๐๐.

สมณโคดมจักเสด็จมายังบ้านหรือนิคมโน้น ๆ กษัตริย์เหล่านั้น ก็พากันเตรียมปัญหาไว้ ด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักพากันเข้าไปหาพระสมณโคดม แล้วถามปัญหา ถ้าพระสมณโคดมถูกพวกเราถามไปอย่างนี้ ตอบแก้มาอย่างนี้ พวกเราจะปราบวาทะของพระองค์อย่างนี้ ถ้าพระสมณโคดมถูกพวกเราถามอย่างนี้ ตอบแก้มาอย่างนี้ พวกเราก็จะปราบวาทะของพระองค์เสียอย่างนี้ ครั้นได้ทราบข่าวว่าพระสมณโคดมเสด็จถึงบ้านหรือนิคมโน้นแล้ว ก็พากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้กษัตริย์เหล่านั้นเข้าใจชัด ให้เห็นตาม ให้แข็งขัน ให้บันเทิงด้วยธรรมีกถาแล้ว กษัตริย์เหล่านั้น ก็มิได้ทูลถามปัญหากะพระผู้มีพระภาค ที่ไหนเลยจะมาปราบวาทะพระองค์ได้เล่า ที่แท้กลับมาสมัครตัวเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ก็เป็นความเลื่อมใสอันเนื่องด้วยธรรมของหม่อมฉันที่มีต่อพระผู้มีพระภาค"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง หม่อมฉันได้เห็นพราหมณบัณฑิต ฯลฯ คฤหบดีบัณฑิต สมณบัณฑิตบางพวก ผู้มีปัญญาสุขุม สามารถปราบวาทะฝ่ายปรปักษ์ได้ มีปัญญาเฉียบแหลมดุจจะยิงขนทรายได้ ท่านเหล่านั้น เหมือนจะเที่ยวได้เอาปัญญาไปทำลายหลักทฤษฎีทั้งหลายของคนอื่น ๆ พอได้ยินข่าวว่า พระสมณโคดมจักเสด็จมายังบ้านหรือนิคมโน้น ๆ สมณะเหล่านั้นก็พากันเตรียมปัญหาไว้ พากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้สมณะเหล่านั้นเข้าใจชัด ให้เห็นตาม ให้แข็งขัน ให้บันเทิงด้วยธรรมีกถาแล้ว สมณะเหล่านั้น ก็มิได้ทูลถามปัญหากะพระผู้มีพระภาค ที่ไหน

เลยฉะมาปราบวาทะของพระองค์ได้เล่า ที่แท้ก็พากันทูลขอโอกาสกะพระผู้มีพระภาคเพื่อออกบวชเป็นบรรพชิต พระผู้มีพระภาคก็ทรงบรรพชาให้ ครั้นได้บรรพชาแล้วเช่นนั้น ท่านก็ปลีกตัวออกไปอยู่สงัดเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มุ่งมั่นเด็ดเดี่ยว ไม่นานเลยก็ได้รู้ยิ่งเห็นจริงกระทำสำเร็จซึ่งประโยชน์สูงสุด อันเป็นจุดหมายแห่งพรหมจรรย์ อันเป็นที่ปรารถนาของกุลบุตรผู้ออกบวชทั้งหลาย ด้วยตนเอง ในปัจจุบันชาตินี้เอง ท่านเหล่านั้นก็พากันกล่าวว่าดังนี้ "ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกเราไม่พินาศแล้วสิหนอ แต่ก่อนนี้ พวกเราทั้งที่มิได้เป็นสมณะจริง ก็ปฏิญาณว่าตนเป็นสมณะ ทั้งที่มิได้เป็นพราหมณ์จริงเลย ก็ปฏิญาณว่าตนเป็นพราหมณ์ ทั้งที่มิได้เป็นพระอรหันต์จริงเลย ก็ปฏิญาณว่าตนเป็นพระอรหันต์ บัดนี้ พวกเราเป็นสมณะจริงแล้ว เป็นพราหมณ์จริงแล้ว เป็นพระอรหันต์จริงแล้ว แม้ข้อนี้ ก็เป็นความเลื่อมใส อันเนื่องด้วยธรรมของหม่อมฉัน ที่มีต่อพระผู้มีพระภาค....." ฯ[๑]

หมายเหตุ : เรื่องนี้เขียนในเวลากระชั้นชิด การศึกษาความหมาย และตีความ หลักธรรมบางข้อต้องกระทำในเวลาเร่งรัดเกินไป จึงขอให้ถือเป็นเพียงขั้นริเริ่ม เพื่อให้มีโอกาสจะได้ศึกษา และตีความให้ชัดเจนถ่องแท้ต่อไป, หลักบางข้อยังหาตัวอย่างมาประกอบไว้น้อย และบางตัวอย่างเพียงอ้างไว้ ยังไม่มีเวลาค้น หลักฐานนำมาแสดงได้เต็มที่.

---

๑. ม.มู. ๑๓/๕๖๗–๘.

ขุมทรัพย์

ในการครองชีวิตของชาวโลกนั้น ผู้ที่จะนับได้ว่าเป็นคนฉลาด นอกจากต้องสามารถหาทรัพย์มาใช้จ่ายเลี้ยงชีวิตและแสวงหาความสุขสำราญเฉพาะหน้าได้แล้ว ยังจะต้องมีหลักทรัพย์ส่วนหนึ่ง สำหรับเป็นเครื่องประกันความมั่นคงปลอดภัย ของชีวิตด้วยเพราะความเป็นไปของชีวิตเป็นของไม่แน่นอน บางคราวอาจจะเกิดภัยพิบัติที่ทำให้การแสวงหาทรัพย์สินไม่สำเร็จผล หรือมีเหตุจำเป็นต้องใช้จ่ายมากกว่าปกติ

ด้วยเหตุนี้ จึงเกิดมีความนิยมกันมาแต่โบราณ ให้ทำการออมทรัพย์ที่หาได้ไว้เป็นทุนในภายหน้าส่วนหนึ่ง และมีวิธีการเก็บรักษาทรัพย์สินส่วนนี้ไว้เพื่อให้ปลอดภัยเป็นพิเศษ โดยวิธีการต่าง ๆ กัน ที่นิยมปฏิบัติกันครั้งโบราณ คือ ฝังไว้ในดิน ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการที่ปลอดภัยที่สุดอย่างหนึ่ง เพราะมีที่หมายรู้เฉพาะตน คนอื่นจะมาลักไปไม่ได้และไฟไม่ไหม้ ทรัพย์สมบัติที่เก็บรักษาไว้โดยวิธีนี้ เรียกกันว่า **ขุมทรัพย์**

เมื่อเพ่งถึงวัตถุประสงค์ของขุมทรัพย์ว่า เป็นหลักทรัพย์สำหรับประกันความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต ซึ่งสามารถนำออกใช้ได้ในคราวต้องการเช่นนี้ ปราชญ์บางท่านเห็นว่ามีขุมทรัพย์อยู่หลายชนิด ทั้งที่เป็น

วัตถุและเป็นนามธรรม บางอย่างเป็นขุมทรัพย์ที่มั่นคงปลอดภัย และสำเร็จประโยชน์ยิ่งกว่าขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ดังกล่าวแล้ว เคยอ่านพบในคัมภีร์พุทธศาสนาแห่งหนึ่งจำแนกขุมทรัพย์ไว้ ๔ ประเภท คือ [๑]

๑. *ขุมทรัพย์ติดที่ ได้แก่ทรัพย์สมบัติที่ฝังไว้ และเรือกสวนไร่นาอันเป็นอสังหาริมทรัพย์*

๒. *ขุมทรัพย์เคลื่อนที่ ได้แก่ข้าทาสบริวารตลอดจนสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ*

๓. *ขุมทรัพย์คู่กาย ได้แก่ศิลปวิทยา ความรู้สำหรับหาเลี้ยงชีวิต*

๔. *ขุมทรัพย์ติดตามตัว ได้แก่บุญคือคุณธรรมที่อบรมปลูกฝังไว้ในตน*

ขุมทรัพย์ประเภทที่หนึ่ง ซึ่งเป็นของประจำที่นั้น เป็นขุมทรัพย์โดยตรงตามรูปศัพท์และน่าจะกินรวมถึงวิธีฝากเงินไว้กับธนาคารในสมัยปัจจุบันด้วย ขุมทรัพย์ประเภทนี้เป็นหลักความปลอดภัยของชีวิต ให้ความอุ่นใจในยามปกติ และสามารถนำออกใช้ได้ในคราวจำเป็นเช่น มีกิจรีบด่วน เกิดความเจ็บไข้ เกิดภัยอันตรายคับขันโดยไม่คาดคิดเป็นต้น จัดว่าเป็นวิธีการรักษาทรัพย์ที่ดียิ่งอย่างหนึ่ง แต่ก็ยังไม่เป็นวิธีการที่ปลอดภัยแท้จริง โดยเฉพาะขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ในดินอย่างโบราณนั้น มีทางสูญเสียได้หลายอย่าง เช่น มีคนแอบรู้มาลักขุดไปเสีย หรือตนเองลืมที่ฝังไว้เป็นต้น และอาจมีเหตุถูกยึดไปได้ ที่สำคัญที่สุดคือ ในเมื่อยังมิได้นำออกใช้ก็ยังไม่สำเร็จประโยชน์แต่อย่างใด

---

๑. ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททปาฐะ ๒๔.

ข้าทาสบริวาร ตลอดจนสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ จัดได้ว่าเป็นขุมทรัพย์ประเภทหนึ่ง เพราะเป็นเหมือนหลักทรัพย์ สามารถนำออกใช้ประโยชน์ในเมื่อถึงคราวจำเป็นได้ เช่นเดียวกัน แต่ยังไม่เป็นขุมทรัพย์มั่นคงปลอดภัยแท้จริง เพราะอาจถึงคราวล้มหายตายจากพรากกันไป หรือเปลี่ยนมือเปลี่ยนใจไปเป็นอย่างอื่น

ศิลปวิทยาและความรู้สำหรับหาเลี้ยงชีพนั้น มองเห็นได้ไม่ยากว่าเป็นขุมทรัพย์ เพราะเป็นเหมือนทรัพย์ต้นทุน สามารถนำมาใช้ประกอบอาชีพ ทำการงานหาทรัพย์สมบัติเลี้ยงชีวิตได้และนับว่าเป็นขุมทรัพย์ที่มั่นคงปลอดภัยที่สุดอย่างหนึ่ง เพราะใครลักแย่งชิงไปไม่ได้ เป็นของคู่กาย นำออกใช้ได้ไม่รู้จักหมด เป็นบ่อเกิดและทางมาของขุมทรัพย์สองอย่างแรกได้ตลอดไป แต่ก็ยังไม่สำเร็จประโยชน์สมบูรณ์ เพราะผู้มีวิชาความรู้ แต่หากประพฤติเสียหาย ไม่เป็นที่ไว้วางใจถูกสังคมประณามไม่มีคนยอมรับ ไม่มีคนใช้คนจ้าง ความรู้นั้นก็อาจเป็นหมัน มีเหมือนไม่มี

ถ้าพูดไกลออกไปถึงชีวิตเบื้องหน้า หลังจากละโลกนี้ไปแล้ว ขุมทรัพย์ที่กล่าวแล้วทั้งสามอย่าง เป็นอันหมดความหมาย ใช้ประโยชน์ต่อไปไม่ได้ ถูกทิ้งไว้เพียงแค่สิ้นลมหายใจ

ส่วนขุมทรัพย์ประเภทสุดท้าย เป็นขุมทรัพย์ไม่มีรูปร่าง มองไม่เห็น เป็นของเฉพาะบุคคล มีลักษณะพิเศษ ช่วยสนับสนุนขุมทรัพย์อย่างอื่น ในการแสวงหา รักษาเพิ่มพูน และใช้ให้สำเร็จประโยชน์ยิ่งขึ้น เป็นของที่ใครแย่งชิงไปไม่ได้ ยิ่งใช้ยิ่งเพิ่มและติดตามไปให้ผลได้แม้ในชีวิตเบื้องหน้า **ขุมทรัพย์** นี้คือ **บุญ** อันได้แก่คุณธรรมที่ได้ประพฤติปลูกฝังไว้ในตนนั่นเองเรียนสั้น ๆ ว่า **บุญนิธิ**

พระพุทธเจ้าเคยตรัสเรื่องขุมทรัพย์ คือบุญนี้ไว้[๑] ว่าหมายถึงธรรม ๔ อย่างคือ

๑. *การให้ การเผื่อแผ่และเสียสละ ซึ่งเรียกว่า* "**ทาน**"

๒. *ความประพฤติสุจริต ที่เรียกว่า* "**ศีล**"

๓. *การบังคับจิตใจควบคุมอารมณ์ของตนเป็นฝ่ายสมาธิเรียกว่า* "**สัญญมะ**"

๔. *การฝึกฝนอบรมตนเองให้เจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นฝ่ายปัญญาเรียกว่า* "**ทมะ**"

ขุมทรัพย์ประเภทนี้มีประโยชน์ยิ่งใหญ่ ให้สำเร็จผลทุกอย่างที่ต้องการ ทั้งทางโลกและทางธรรม ในทางโลกสามารถใช้บุญนิธินี้ แสวงหาทรัพย์สมบัติในทางวัตถุทั้งเคลื่อนที่ได้และเคลื่อนที่ไม่ได้ ใช้เป็นเครื่องแสวงหาศิลปวิทยา และความก้าวหน้าแห่งชีวิตให้ได้ความเป็นใหญ่ มีพวกพ้องบริวาร จนถึงเป็นผู้ปกครองประเทศแว่นแคว้นก็ได้ และถ้าปรารถนาความสุขในชีวิตหน้า บุญนิธิก็สามารถอำนวยทิพยสมบัติตามประสงค์

ในทางธรรม วิชา วิมุติ ความบริสุทธิ์ ตลอดถึงนิพพาน ก็สำเร็จได้ด้วยการประพฤติปฏิบัติธรรมที่เรียกว่า บุญนิธินี้ ผู้ใดปรารถนาสาวกบารมี หรือปัจเจกโพธิหรือพุทธภูมิก็จะต้องประพฤติปฏิบัติธรรมที่เรียกว่า บุญนิธินี้ จึงจะสำเร็จความปรารถนา

---

๑. ขุ.ธ. ๒๕/๙/๑๑.

เมื่อได้ทราบถึงคุณประโยชน์ของบุญนิธิเช่นนี้ และประสงค์จะฝั่งบุญนิธิไว้ ก็ควรทราบสถานที่สำหรับฝั่งที่เหมาะด้วย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงที่ฝั่งบุญนิธิไว้เป็นตัวอย่างคือ

๑. ปูชนียวัตถุ และปูชนียสถานต่าง ๆ ซึ่งรวมเรียกว่าเจดีย์

๒. ส่วนรวมที่เรียกว่าสงฆ์

๓. บุคคลที่เหมาะสม ทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์

๔. ผู้ที่ไปมาหาสู่ติดต่อเกี่ยวข้อง

๕. มารดาบิดา และญาติพี่น้อง

จะเห็นได้ว่าบุญนิธิมีหลายชนิด สถานที่ฝั่งนิธิก็มีหลายแห่ง ใคร ๆ ก็ฝั่งได้ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์

สำหรับคฤหัสถ์ หากปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา ก็จำเป็นต้องสร้างบุญนิธิทั้ง ๔ อย่าง คือ ทาน ศีล สัญญมะ และทมะ ให้ครบถ้วน แต่ที่นิยมปฏิบัติกันมา ถือว่าคฤหัสถ์มีหน้าที่ทำนุบำรุงศาสนา ด้วยการให้ทานบริจาคทรัพย์บำรุงพระสงฆ์ หรือวัดวาอาราม ทานที่ถือกันว่าได้บุญมากที่สุด คือการบริจาคให้แก่สงฆ์ ให้เป็นของกลางเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ไม่เจาะจงบุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเองก็ได้ตรัสแนะนำให้ถวายทานแก่สงฆ์ เพราะเป็นทานที่มีผลมากยิ่ง ทรงเน้นว่าเมื่อถวายทานแก่สงฆ์ ย่อมได้ชื่อว่าเป็นการบูชาพระองค์อีกด้วย[๑]

การฝั่งบุญนิธิไว้ในสงฆ์ เป็นสิ่งมีผลมาก เพราะทำใจของผู้บริจาค

---

๑. ม.อุปริ. ๑๔/๗๐๗/๒๕๖, องฺ.นวก.๑๗/๒๒๔/๔๐๗

ปลอดโปร่งบริสุทธิ์ ให้กว้างขวางไม่คับแคบ สมกับความหมายของทานที่ว่า ให้หรือเสียสละแท้จริง และฝ่ายผู้รับคือสงฆ์ ย่อมนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์กว้างขวาง เพราะสงฆ์เป็นผู้ธำรงและสืบต่อศาสนา สิ่งที่ท่านถวายย่อมเป็นเครื่องอุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุ ซึ่งเป็นส่วนประกอบของสงฆ์นั้นให้สามารถบำเพ็ญสมณธรรม และปฏิบัติศาสนกิจ คือการศึกษาและปฏิบัติธรรมต่อไปได้ กล่าวได้ว่า ผู้บริจาคทานในฐานะเช่นนี้ ย่อมมีส่วนร่วมในการดำรงและสืบต่ออายุของพระศาสนา

ในทางโลกมองเห็นได้ชัดว่า การที่จะมีคนเกิดขึ้นมามาก ๆ นั้นมิใช่ของยาก และมิใช่เครื่องหมายที่แท้จริงของความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง เพราะถ้ามีคนเกิดมากแต่เป็นคนไม่ดี ไร้ความสามารถ ก็หาเป็นประโยชน์คุ้มกันไม่ ปัญหาสำคัญของผู้พัฒนาบ้านเมือง จึงอยู่ที่การสร้างคน คือ ทำคนที่เกิดมาแล้วให้เป็นคนที่แท้จริง ด้วยการให้การศึกษาเป็นต้น เพื่อให้คนนั้นกลายเป็นคนที่มีค่าใช้ประโยชน์ได้ ในทางธรรมก็เช่นเดียวกัน ในการดำรงและสืบต่ออายุพระศาสนา ปัญหามิใช่อยู่ที่ว่าทำอย่างไรจะให้มีพระบวชมาก ๆ แต่อยู่ที่การสร้างพระ คือทำอย่างไรจะให้ผู้ที่บวชแล้วนั้นเป็นพระที่แท้จริง เป็นผู้มีความรู้ความสามารถและประพฤติปฏิบัติดี นั่นก็คือการส่งเสริมให้พระได้มีโอกาสศึกษาและปฏิบัติธรรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นสถาบันการศึกษาของสงฆ์ เป็นของกลาง ตั้งขึ้นเพื่อประโยชน์ส่วนรวม มีจุดมุ่งหมายส่งเสริมการศึกษา การปฏิบัติ และการเผยแพร่ธรรม

ให้การศึกษา อบรมแก่ภิกษุสามเณรจากทุกสำนักไม่จำกัด จัดการฝึกฝน อบรมศีลธรรมแก่เด็กและเยาวชน และดำเนินงานเผยแพร่ธรรมแก่ประชาชนโดยทั่วไป

ทุนทรัพย์ถาวร ที่จะนำมาใช้ในการศึกษาอบรมพระสงฆ์ และเผยแพร่ธรรมแก่ประชาชนนั้น หวังได้ว่าจะได้จากดอกผลของมูลนิธิมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งได้ตั้งขึ้นไว้เพื่อวัตถุประสงค์นี้โดยเฉพาะ จึงนับว่ามูลนิธิมหาจุฬา ฯ เป็นฐานรองรับความดำรงอยู่และความเจริญก้าวหน้าของมหาวิทยาลัยสงฆ์

การบริจาคทรัพย์ร่วมไว้ในมูลนิธิ เป็นวิธีการทำบุญที่พร้อมด้วยผลยิ่งใหญ่หลายประการ ชื่อว่าเป็นการสร้างขุมทรัพย์ประเภทบุญนิธิขึ้นไว้ ชื่อว่าเป็นการบำเพ็ญสังฆทาน เพราะเป็นการบริจาคอุทิศให้แก่สงฆ์ ชื่อว่าเป็นการร่วมสร้างพระด้วยการให้การศึกษา และได้ชื่อว่ามีส่วนร่วมในการดำรงและสืบต่ออายุพระศาสนา

อนึ่ง ขุมทรัพย์คือมูลนิธินี้ ย่อมมีหลักการที่นำแต่เพียงดอกผลมาใช้ หาทำให้ต้นทุนกระทบกระเทือนไม่ ผู้ที่บริจาคทุนร่วมไว้ในมูลนิธิ แม้บริจาคครั้งเดียวแต่หากมูลนิธินำดอกผลของทุนนั้นมาใช้ประโยชน์ครั้งใด ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้ทำบุญอีกทุกครั้งไป และดอกผลที่เกิดขึ้นนั้น นำมาใช้ประโยชน์ในการให้การศึกษาอบรมแก่บุคคล ช่วยให้บุคคลนั้น ๆ ทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ได้ประพฤติปฏิบัติ ทาน ศีล สัญญมะ และทมะ เป็นการสร้างขุม

ทรัพย์ต่อ ๆ ไปอีก ชื่อว่าเป็นการสร้างขุมทรัพย์ "ขุมบุญ" ที่ใช้และสร้างกันไปไม่รู้จบสิ้น

คนฉลาด หาความรู้ไว้เพื่อความสำรวม
รักษาความสำรวมไว้เพื่อธรรมะ
ควรจับจ่ายใช้สอยเพื่อทำทาน
แต่นั้นควรทรงธรรมะเพื่อนิพพานเป็นที่สุด

—จากราชนีติ.

มูลนิธิ

คนไทยได้ชื่อว่าเป็นผู้มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นที่ยกย่องชมเชยชาติหนึ่งในบรรดาชนชาติต่าง ๆ ในโลก ชาวไทยส่วนมากเป็นคนประเภทที่เรียกกันว่าใจบุญสุนทาน คือ ชอบบริจาคทรัพย์สินทำนุบำรุงกิจการศาสนา และบำเพ็ญกุศลสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ หากสามารถล่วงรู้ถึงจำนวนเงินที่มีผู้บริจาคในการเหล่านี้ได้ทั่วหมดทุกรายแล้ว คงจะได้ตัวเลขเงินบริจาคเพื่อการกุศลของคนไทยปีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนมากจนน่าอัศจรรย์ทีเดียว ทั้งคงไม่ด้อยกว่าชนชาติใด ๆ ในโลกด้วย แต่น่าเสียดายที่ไม่สามารถแสดงตัวเลขเช่นนั้นได้ เพราะไม่ทราบว่าได้มีท่านผู้ใด หรือสถาบันใดได้พยายามประมวลตัวเลขเช่นนี้ไว้บ้างแล้วหรือไม่ คหบดีและเอกชนบางท่านที่มีจิตศรัทธาฝักใฝ่ในการกุศลอย่างแรงกล้า และได้บริจาคทรัพย์สินเพื่อสาธารณประโยชน์รายละจำนวนมากมายนับหลายล้านบาท ก็มีไม่น้อยท่าน ซึ่งส่วนมากมักเป็นเงินอุทิศเพื่อพระศาสนา โดยเฉพาะการสร้างวัดวาอาราม การสร้างโรงพยาบาล และสถานศึกษาต่าง ๆ ผู้บริจาคประเภทเอกชนรายใหญ่ ๆ เช่นนี้ บางท่านทำสถิติบริจาคของท่านไว้ จึงพอหาตัวเลขได้อยู่บ้าง หากเมื่อใดมีโอกาสได้ติดตามรวบรวมรายละเอียดเกี่ยวกับตัวเลขและบุคคลเหล่านี้โดยทั่วถึง ก็คงจักได้ประมวลทำ

เป็นหลักฐานไว้ และเผยแพร่ต่อไป ทั้งนี้ มิใช่เพื่อเป็นการโอ้อวดตนของท่านเหล่านั้น แต่หากเพื่อประกาศเกียรติคุณจักได้เป็นทิฏฐานุคติแก่ผู้บำเพ็ญคุณความดี ตลอดจนเป็นหลักฐานทางวิชาการในการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับสังคม เป็นต้น เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมสืบไป

ในประเทศที่มีการศึกษาด้านสังคมวิทยาก้าวหน้า จะมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ และพยายามทำตัวเลขสถิติเก็บไว้ อย่างในสหรัฐอเมริกา เคยพบเขาทำสถิติและคำบรรยายเรื่องเช่นนี้ไว้เป็นอันมาก ในหนังสือและเอกสารสำคัญ เช่น สารานุกรม เป็นต้น ตามที่ได้อ่านพบเขาอ้างว่า ประชาชนที่บริจาคทรัพย์เพื่อการกุศลสาธารณประโยชน์นั้น ส่วนมากบริจาคให้แก่กิจการศาสนา การศึกษา การสาธารณสุข สังคมสงเคราะห์ ศิลปกรรม และงานวิจัยต่าง ๆ รวมเงินที่ประชาชนทั่วไป (ไม่นับองค์การหรือสถาบันต่าง ๆ เช่นมูลนิธิ เป็นต้น) บริจาคเพื่อการกุศลเหล่านี้ทั่วประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นรายปี แสดงไว้เป็นตัวอย่าง คือ พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นเงิน ๑,๒๐๖ ล้านเหรียญ พ.ศ. ๒๔๙๒ เป็นเงิน ๓,๙๖๑ ล้านเหรียญ ถ้าต้องการทราบว่าจะเป็นเงินไทยสักเท่าใด เอา ๒๐ คูณเงินเหรียญเหล่านี้ ก็จะได้เป็นตัวเลขจำนวนบาทโดยประมาณ

เฉพาะในด้านการศาสนาของสหรัฐบางแห่งถือเป็นการบังคับที่ศาสนิกจะต้องบริจาคบำรุงวัด แต่ไม่จำกัดจำนวนเงินเหมือนอย่างภาษี มีผู้ทำตัวเลขสถิติไว้ว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ มีผู้บริจาคเงินบำรุงวัดคริสต์และยิวทั้งหมด รวม ๒,๑๙๖ ล้านเหรียญ หรือประมาณ ๔๓,๙๒๐ ล้านบาท สำหรับฝ่ายศาสนาคริสต์นิกายคาธอลิคนั้น ปรากฏว่าใช้เงินบริจาค

ส่วนมากในด้านการศึกษา เพราะคริสตศาสนานิกายนี้ดำเนินกิจการศึกษากว้างขวางมาก อย่างใน พ.ศ. ๒๔๙๓ พระคาธอลิคมีสถาบันการศึกษาตั้งแต่ขั้นมหาวิทยาลัยลงมาทั่วสหรัฐรวม ๑๑,๔๙๗ แห่ง สำหรับการพระพุทธศาสนาในประเทศไทย แม้จะไม่ทราบตัวเลขเงินที่พุทธศาสนิกชนบริจาคบำรุงการพระศาสนา แต่ก็พอทราบจำนวนเงินงบประมาณราชการประจำปีสำหรับบำรุงและบริหารการพระศาสนาทั่วประเทศ ซึ่งได้จากงบประมาณแผ่นดิน และงบประมาณศาสนสมบัติกลางรวมกันตามรายงานศาสนาของกรมการศาสนาประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๙ เป็นเงินรวมทั้งสิ้นประมาณ ๒๑ ล้านบาทเศษ

ในด้านการศึกษาในสหรัฐ ผู้บริจาคส่วนมากมุ่งให้แก่สถาบันขั้นอุดมศึกษา คือ มหาวิทยาลัย และวิทยาลัย ในปีการศึกษา ๒๔๙๐ มีผู้บริจาคเงินบำรุงสถาบันอุดมศึกษารวม ๙๑ ล้านเหรียญ เฉพาะที่ให้แก่มหาวิทยาลัย และวิทยาลัยเอกชนเป็นเงิน ๗๗ ล้านเหรียญ พึงทราบว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ สหรัฐมีสถาบันขั้นอุดมศึกษารวม ๑,๘๕๑ แห่ง ในจำนวนนี้เป็นมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยเอกชน ๑,๒๐๕ แห่ง ส่วนในด้านสาธารณสุขและสวัสดิการทั่วไป ปรากฏว่าชาวอเมริกันบริจาคปีละประมาณ ๑,๘๐๐ ล้านเหรียญ

ปัจจุบันในประเทศไทยเรา ปรากฏว่าประชาชนมีความสนใจและนิยมบริจาคเงินการกุศลในรูปการจัดตั้งมูลนิธิหรือสมทบทุนมูลนิธิต่างๆ เพิ่มขึ้น ทั้งนี้ คงจะเป็นด้วยเหตุผลว่ามูลนิธิเป็นนิติบุคคล มีฐานะมั่นคงด้วยมีกฎหมายรองรับมีวัตถุประสงค์แน่นอน ซึ่งผู้บริจาคเงินมีความสะดวก

และมั่นใจในเมื่อตรงกับความมุ่งหมายในการบริจาคเงินของตน มีระเบียบการดำเนินงานรัดกุมควรเชื่อถือ เพราะต้องมีคณะกรรมการที่ดำเนินงานอยู่ในความควบคุมของกฎหมายบ้านเมือง และถ้าเป็นมูลนิธิประเภทถาวรซึ่งใช้เฉพาะดอกผลก็มีความยั่งยืนอยู่ตลอดกาลนาน ทั้งผู้บริจาคเงินยังมีโอกาสตั้งทุนมูลนิธิของตนขึ้นในมูลนิธินั้น ๆ ฝากชื่อของตนหรือของบุพการี หรือบุคคลใด ๆ ไว้เป็นชื่อทุนมูลนิธินั้น ๆ ตามความประสงค์ ทำให้ชื่อของตน หรือชื่อวงศ์สกุลดำรงอยู่ยั่งยืนเป็นอนุสรณ์แก่อนุชนตลอดกาลนานเท่าที่มูลนิธินั้นยังคงอยู่ มูลนิธิเป็นภาระในการนำเอาดอกผลจากทุนของผู้บริจาคนั้นไปจัดการบำเพ็ญการบุญ และกุศลสาธารณประโยชน์ตามวัตถุประสงค์อยู่เป็นประจำตามกำหนดเวลา เท่ากับว่าเจ้าของทุนนั้นได้บริจาคเงินทำบุญอยู่เรื่อยไป ตลอดเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ และแม้สิ้นชีวิตไปแล้ว โดยที่ทุนนิธิของตนก็ยังมีจำนวนเงินเท่าเดิม หากตนเองหรือบุตรหลานไปบริจาคเพิ่มทุนเข้าอีก ก็มีแต่เพิ่มขึ้นนับว่ามีโอกาสได้รับความปลื้มใจจากบุญนั้นไม่มีที่สิ้นสุด

อนึ่ง ถ้ากล่าวตามหลักพระพุทธศาสนา การบริจาคทรัพย์สินบำรุงมูลนิธิ ย่อมเป็นทานประเภทสังฆทานอันนับว่าเป็นทานสูงสุด มีผลมีอานิสงส์มากที่สุด เพราะเป็นการให้เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมอย่างชัดเจน เป็นทานประเภทที่ปลอดภัยที่สุดจากข้อที่จะพึงถูกใคร ๆ ติเตียนหรือตำหนิตนเองภายหลังว่า ทำบุญในบุคคลหรือที่อันไม่เหมาะสมหรือไม่คุ้มค่า ท่านจัดเข้าในคติพุทธพจน์ว่า "วิเจยฺย ทานํ สุคตปฺปสตฺถํ การพิจารณาแล้วจึงให้ทานเป็นการให้อันพระสุคตทรงสรรเสริญ"

ความหมายของมูลนิธินั้น พึงเห็นได้จากบทบัญญัติในกฎหมายตามกฎหมายของไทยบัญญัติไว้ในมาตรา ๘๑ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ดังนี้:—

มาตรา ๘๑ "มูลนิธินั้น ได้แก่ทรัพย์สินอันจัดสรรไว้เป็นแผนกเพื่อบำเพ็ญทานการศาสนา วิทยาศาสตร์ วรรณคดี หรือเพื่อสาธารณประโยชน์อื่น ๆ และไม่ได้หมายค้ากำไร"

และมีข้อกำหนดเกี่ยวกับการก่อตั้งไว้ในมาตรา ๘๒ ถัดไปว่า

มาตรา ๘๒ "มูลนิธินั้น จะต้องก่อสร้างขึ้นด้วยทำตราสารลงไว้มีข้อความสำคัญตามรายการต่อไปนี้

(๑) ชื่อของมูลนิธิ

(๒) วัตถุที่ประสงค์ของมูลนิธิ

(๓) สำนักงานของมูลนิธิ แม้จะพึงมี

(๔) ข้อกำหนดว่าด้วยทรัพย์สินของมูลนิธิ

(๕) ข้อกำหนดว่าด้วยการแต่งตั้ง และถอดถอนผู้จัดการทั้งหลายของมูลนิธิ" ส่วนข้อที่ว่า มูลนิธิเป็นนิติบุคคลนั้น มีกำหนดในมาตรา ๗๒ แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่า

"จำพวกที่กล่าวต่อไปนี้ ย่อมเป็นนิติบุคคล คือ

(๑) ทบวงการเมือง

(๒) วัดวาอาราม

(๓) ห้างหุ้นส่วนที่จดทะเบียนแล้ว

(๔) บริษัทจำกัด

(๕) สมาคม

(๖) มูลนิธิได้รับอำนาจแล้ว"

นอกจากนี้ กฎหมายได้วางข้อกำหนดเพื่อความเรียบร้อยแห่งกิจการของมูลนิธิไว้อีกเป็นอันมาก โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับทรัพย์สิน บุคคลที่จัดการมูลนิธิ การตรวจตราดูแล ตลอดจนการควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามกฎหมาย และไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

ขณะนี้ มูลนิธิในประเทศไทยมีจำนวนมิใช่น้อย แต่รายละเอียดเกี่ยวกับจำนวนมูลนิธิพร้อมทั้งทรัพย์สินและกิจการของมูลนิธิเหล่านั้น ยังไม่พบว่ามีบุคคลหรือสถาบันใดรวบรวมขึ้นเผยแพร่เป็นสัดส่วน ที่พบในรายงานการศาสนา พ.ศ. ๒๕๐๙ ของกรมการศาสนาก็มีเฉพาะเรื่องของวัดอย่างเดียว โดยแสดงตัวเลขไว้ว่า ใน พ.ศ. ๒๕๐๙ วัดต่าง ๆ ทั่วประเทศมีมูลนิธิ หรือกองทุนอุปการะวัดและพระภิกษุรวม ๒,๔๒๓ ราย มีรายได้เฉพาะปีรวมทั้งสิ้นประมาณ ๑๔๗ ล้าน (เป็นรายได้จากราชการ ๑๑ ล้านบาทเศษ จากประชาชนประมาณ ๑๓๕ ล้านบาท) ขณะเขียนนี้เป็นการเฉพาะหน้า จึงยังไม่พร้อมที่จะเล่าได้ละเอียดกว่านี้ก่อน แต่ถึงจะเว้นเรื่องมูลนิธิของไทยไว้ในคราวนี้ ก็ยังมีเรื่องของมูลนิธิต่างประเทศบางแห่งที่เป็นความรู้อันควรสนใจ

แท้จริง เมื่อพูดถึงมูลนิธิ คนไทยนั่นเองจำนวนไม่น้อย กลับรู้จักมูลนิธิของต่างประเทศบางแห่งมากกว่ามูลนิธิของไทยเราเองด้วยซ้ำ เพราะมูลนิธิต่างประเทศเหล่านั้นมีกิจการเป็นหลักฐานกว้างขวาง และ

มีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือเป็นอันมากแก่กิจการสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ ในประเทศไทยด้วย ที่ได้ยินชื่อกันแพร่หลายก็คือมูลนิธิของชาวอเมริกัน ฉะนั้น ในที่นี้จึงขอนำเรื่องเกี่ยวกับมูลนิธิเหล่านี้ เฉพาะส่วนที่น่ารู้มาเล่าสู่กันฟัง เผื่อจะเป็นประโยชน์ในแง่ประดับความรู้ และให้เกิดแง่คิดบางอย่างในการสร้างสรรค์ความเจริญมั่นคงแห่งประเทศชาติ และพระศาสนาต่อไป

ในฝ่ายตะวันตกนั้น อ้างประวัติว่า มูลนิธิได้มีมาแต่สมัยอียิปต์ กรีกและโรมันโบราณ แต่ครั้งนั้นมูลนิธิแต่ละแห่งมีวัตถุประสงค์แคบจำกัดเฉพาะเรื่องอย่างเดียว คือตั้งขึ้นเพื่อบำรุงสำนักศึกษา ห้องสมุด หรือการสงเคราะห์ท้องถิ่น อย่างใดอย่างหนึ่ง ต่อมาในสมัยกลางของยุโรป (ประมาณ พ.ศ. ๑๐๕๐–๒๐๐๐) มูลนิธิเป็นกิจการของคณะสงฆ์ในศาสนาคริสต์ ซึ่งมีวัตถุประสงค์จำกัดเพื่อใช้ดำเนินกิจการของวัด บำรุงโรงทาน โรงเลี้ยงเด็กกำพร้า หรือโรงเรียนต่าง ๆ ถึงแม้บรรดาโรงพยาบาล วิทยาลัย และมหาวิทยาลัยทั้งหลาย ที่ตั้งขึ้นเมื่อสมัยแรกๆ ในยุโรปตะวันตกก็ดี ในสหรัฐก็ดี ส่วนมากก็มีมูลนิธิที่คณะสงฆ์ในศาสนาคริสต์ ดำเนินการเป็นแหล่งอำนวยทุนในยุคพระนางอลิซาเบธที่ ๑ แห่งอังกฤษ (พ.ศ. ๒๑๐๑–๒๑๔๖) และต่อจากนั้น พวกพ่อค้าชาวอังกฤษได้นิยมตั้งมูลนิธิขึ้นเป็นอันมาก แต่ก็เป็นชนิดที่มีวัตถุประสงค์จำกัดจำเพาะเพื่อการศึกษา และการสงเคราะห์ในท้องถิ่นนั้น ๆ โดยเฉพาะที่มาก คือเพื่อสงเคราะห์คนยากจน ในสมัยต่อ ๆ มากิจการฝ่ายมูลนิธิได้

เสื่อมทรามลง เพราะมีวัตถุประสงค์คับแคบ หรือคร่ำครึพ้นสมัยบ้าง การดำเนินงานซังกะตาย ไม่เป็นล่ำเป็นสัน มีความผิดพลาดต่าง ๆ บ้าง ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ในทางเสียหายเป็นอันมาก

ความนิยมในการจัดตั้งมูลนิธิได้กลับแพร่หลายขึ้นอีก เมื่อทางสหรัฐมีผู้จัดตั้งมูลนิธิสมัยใหม่ขึ้น เริ่มแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๐ เป็นต้นมา ลักษณะของมูลนิธิเหล่านี้ที่ต่างจากเดิม คือมีเงินทุนมาก มีวัตถุประสงค์กว้างขวาง และมีความยืดหยุ่นในทางปฏิบัติงานด้วย ที่ปรากฏชื่อจัดเข้าในมูลนิธิพวกแรก ๆ คือสถาบันสมิธโซเนียน ตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๘๙ มีวัตถุประสงค์ เพื่อส่งเสริมเพิ่มพูนและเผยแพร่ความรู้ในหมู่มนุษย์ แต่ที่ถือกันว่าเป็นมูลนิธิอเมริกันสมัยใหม่แห่งแรกจริง ๆ คือ Peabody Education Fund ซึ่งตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ เพื่อส่งเสริมการศึกษาของประชาชนในสหรัฐภาคใต้ และ John F.Slater Fund ตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ เพื่อส่งเสริมการศึกษาในภาคใต้ของสหรัฐ สองมูลนิธินี้ได้สลายตัวลงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ และ พ.ศ. ๒๔๘๐ ตามลำดับ ต่อจากนี้ก็มีมูลนิธิใหญ่ ๆ เกิดมากขึ้นโดยลำดับ เช่นกองทุนและมูลนิธิต่าง ๆ ของมหาเศรษฐีแองดรู คาร์เนกี ซึ่งตั้งขึ้นในระยะ พ.ศ. ๒๔๒๙ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ มูลนิธิรอคกีเฟลเลอร์ ตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๖ มูลนิธิฟอร์ดใน พ.ศ. ๒๔๗๙ เป็นต้น สรุปเหตุผลที่มีผู้นิยมตั้งมูลนิธิใหญ่ ๆ ขึ้นมาก คงได้แก่การกระทำเป็นแบบอย่างอันดีของมูลนิธิ ๒ แห่งแรก (พีโบดีและสเลเตอร์ฟั่นด์) ประการ ๑ ความที่ประชาชนมีความสนใจ

มากขึ้นเกี่ยวกับปัญหาทางการศึกษา การแพทย์ และสังคม ประการ ๑ มีตระกูลใหญ่ ๆ ที่มั่งคั่งมากเกิดขึ้น และมีใจเป็นกุศลด้วย ประการ ๑ ทฤษฎีเกี่ยวกับการใช้จ่ายทรัพย์สมบัติของนายแองดรู คาร์เนกี มหาเศรษฐีผู้ถือว่า การตายลงทั้งที่ยังมีทรัพย์สมบัติมั่งคั่ง เป็นความอัปยศอย่างหนึ่ง และสนับสนุนให้ใช้ทุนทรัพย์เพื่อส่งเสริมความเจริญก้าวหน้าของการศึกษาและสังคม นี้ประการ ๑ กับความสนับสนุนให้ความสะดวกจากรัฐในข้อที่ มูลนิธิก็ดี การบริจาคทรัพย์ให้มูลนิธิก็ดี พินัยกรรมยกทรัพย์สินให้มูลนิธิก็ดี เป็นสิ่งที่ได้รับยกเว้นภาษีอีกประการ ๑

เขาแสดงตัวเลขน่าสนใจเกี่ยวกับการเพิ่มจำนวนของมูลนิธิ ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๕๘	ประมาณ	๒๗	มูลนิธิ
พ.ศ. ๒๔๖๙	มี	๑๗๙	,,
พ.ศ. ๒๔๘๒	,,	๒๔๓	,,
พ.ศ. ๒๔๘๙	,,	๕๐๕	,,
พ.ศ. ๒๔๙๘	,,	๔,๑๖๒	,,
พ.ศ. ๒๕๐๓	,,	๑๒,๐๐๐	,,

ในระยะใกล้ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ มีมูลนิธิเกิดขึ้นใหม่ในสหรัฐ ปีละเกิน ๑,๐๐๐ มูลนิธิ แต่ในจำนวนมูลนิธิทั้งหมดนั้น เกินร้อยละ ๙๐ มีทรัพย์สินต่ำกว่า ๑ ล้านเหรียญ ที่มีทรัพย์สินเกิน ๑ ล้านเหรียญ มีน้อยกว่า ๑,๐๐๐ มูลนิธิ และที่มีทรัพย์สินเกิน ๑๐๐ ล้านเหรียญมีเพียง ๑๐ มูลนิธิ จะแสดงชื่อเฉพาะมูลนิธิที่ใหญ่ที่สุด ๕ ชื่อ (ตามสถิติ พ.ศ. ๒๕๐๒) คือ

ชื่อมูลนิธิ	พ.ศ. ที่ตั้ง	ทรัพย์สิน (เป็นเหรียญ)
ฟอร์ด	๒๔๗๔	๓,๓๑๖,๐๐๐,๐๐๐
รอคกีเฟลเลอร์	๒๔๕๖	๖๔๘,๐๐๐,๐๐๐
ดุค เอนโดเมนท์	๒๔๖๗	๔๑๔,๐๐๐,๐๐๐
จอห์น เอ. ฮารทฟอร์ด	๒๔๘๕	๔๑๔,๐๐๐,๐๐๐
คาร์เนกี	๒๔๕๔	๒๖๑,๐๐๐,๐๐๐

รวมทรัพย์สินของมูลนิธิทั้ง ๑๒,๐๐๐ แห่งเข้าด้วยกัน ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ มีประมาณ ๑๑,๕๐๐,๐๐๐,๐๐๐ เหรียญ หรือประมาณ ๒๓๐,๐๐๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท รวมเงินที่มูลนิธิเหล่านี้จ่ายออกไปเพื่อการกุศลปีละประมาณ ๖๒๕,๐๐๐,๐๐๐ เหรียญ ซึ่งก็ยังไม่ถึง ๑๐% ของจำนวน เงินที่เอกชนบริจาคทั่วสหรัฐในปีหนึ่ง ๆ

มูลนิธินั้นมีการดำเนินงานต่าง ๆ กัน บางมูลนิธิใช้เฉพาะดอกผล บางมูลนิธิใช้ทั้งต้นทั้งดอก บางมูลนิธิตั้งระบุไว้ด้วยว่าให้ใช้จ่ายให้หมดทั้งต้นทั้งดอก แล้วยุบตัวเองภายในกำหนดเวลาเท่านั้นเท่านี้ปี มูลนิธิใหญ่ ๆ ส่วนมาก ดำเนินการแต่เพียงพิจารณาอนุมัติเงินช่วยเหลือให้แก่กิจการกุศลตามที่เห็นควร คือไม่ได้ดำเนินงานการกุศลนั้น ๆ เอง แต่บางมูลนิธิก็ดำเนินงานการกุศลสาธารณประโยชน์ เช่นโครงการศึกษาวิจัยต่าง ๆ เป็นต้นเองด้วย ถ้าแบ่งประเภทใหญ่ ๆ จะมีมูลนิธิ ๔ ประเภท คือ

๑. มูลนิธิเพื่อการวิจัย (Research Foundation) เป็นมูลนิธิขนาดใหญ่ มีโครงการเกี่ยวกับการศึกษา อนามัย สังคมสงเคราะห์ และค้น

ควาวิทยาการสาขาต่าง ๆ ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ มีมูลนิธิประเภทนี้ ๑๗๘ แห่ง เฉพาะที่มีทรัพย์สินเกิน ๑๐ ล้านเหรียญ มี ๑๒๙ แห่ง มูลนิธิประเภทนี้มักเป็นชนิดที่ให้เงินช่วยเหลือแก่สถาบันหรือกิจการกุศลอื่น ๆ ไปดำเนินการ คือไม่ทำงานนั้น ๆ ด้วยตนเอง มูลนิธิประเภทนี้มีบทบาทเป็นผู้นำในการสร้างความเจริญก้าวหน้าแก่สังคมด้วยการสนับสนุนงานวิจัยและทดลองต่าง ๆ

๒. มูลนิธิประจำตระกูล หรือมูลนิธิส่วนบุคคล (Family หรือ Personal Foundation) ประเภทนี้ตั้งขึ้นโดยพินัยกรรมบ้าง หรือตั้งทั้งที่เจ้าของทุนยังมีชีวิตอยู่บ้าง โดยมุ่งจะให้การบำเพ็ญกุศลของตนเป็นไปโดยสะดวก สม่ำเสมอ เป็นกิจลักษณะ บางมูลนิธิที่บุตรหลานในตระกูลนั้นใส่ใจคอยเพิ่มเติม ก็ใหญ่มากขึ้น และมีกิจการกว้างขวางเหมือนอย่างมูลนิธิประเภทที่ ๑ ข้างต้น ตัวอย่างเช่นมูลนิธิฟอร์ด เป็นต้น มูลนิธิประเภทนี้มีจำนวนเพิ่มมาก เพราะการจัดตั้งเป็นมูลนิธิย่อมทำให้มีสิทธิพิเศษ มียกเว้นภาษีเป็นต้น และทำให้บำเพ็ญกุศลได้เป็นงานเป็นการสมใจผู้ตั้งทุน

๓. มูลนิธิของบรรษัท (Corporation Foundation) เป็นมูลนิธิที่พวกบรรษัทจัดตั้งขึ้น ที่เป็นขนาดเล็กก็มุ่งหมายช่วยงานสงเคราะห์ในท้องถิ่น ส่วนที่เป็นขนาดใหญ่ ๆ ก็ส่งเสริมงานทางการศึกษา อนามัย การวิจัยทางวิทยาศาสตร์ และสังคมสงเคราะห์ให้กว้างขวางออกไป บางทีก็มีโครงการเพื่อส่งเสริมผลประโยชน์แก่การอุตสาหกรรมของพวกตน เช่น พวกบริษัทผลิตอาหารต่าง ๆ รวมกันตั้งมูลนิธิโภชนาการขึ้น เพื่อส่งเสริมงานวิจัยเกี่ยวกับโภชนาการ เป็นต้น

๔. มูลนิธิประจำท้องถิ่น (Community Foundation) ประเภทนี้เป็นสมบัติร่วมกันของคนในเมืองใดเมืองหนึ่งหรือถิ่นใดถิ่นหนึ่ง โดยประชาชนในถิ่นนั้น ๆ บริจาคหรือยกเงินให้โดยพินัยกรรม มีผู้แทนของประชาชนมาร่วมกันเป็นคณะกรรมการ จัดสรรเงินช่วยเหลือเพื่อการกุศลในถิ่นนั้น โดยเฉพาะการศึกษาและสังคมสงเคราะห์ ตามแต่ผู้บริจาคจะแสดงความจำนงไว้ หรือตามแต่คณะกรรมการจะพิจารณาเห็นสมควร มูลนิธิแบบนี้เกิดขึ้นเป็นแห่งแรกที่ Cleveland ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ ในปัจจุบันมีเกิน ๑๐๐ แห่ง มีทรัพย์สินรวมกันประมาณ ๑๕๐,๐๐๐,๐๐๐ เหรียญ

ยังมีมูลนิธิอีกอย่างหนึ่ง ที่ต้องแยกต่างหากจาก ๔ ประเภทข้างต้น คือมูลนิธิของทางราชการ (Government Foundation) เช่น มูลนิธิวิทยาศาสตร์แห่งชาติ ซึ่งตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ ทุนได้มากจากภาษี แต่มีคณะกรรมการบริหารเป็นอิสระของตน เพื่อพิจารณาให้ทุนช่วยเหลือในโครงการวิจัยทุนการศึกษา และโครงการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

จะเล่าเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับมูลนิธิใหญ่ ๆ บางรายที่มีการแพร่หลายเข้ามาถึงประเทศไทยด้วยสักเล็กน้อย

มูลนิธิรอคกีเฟลเลอร์ ตั้งโดยมหาเศรษฐีนักอุตสาหกรรมน้ำมันชื่อ จอห์น เดวิสัน รอคกีเฟลเลอร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ว่า "เพื่อส่งเสริมความอยู่ดีกินดีของมนุษยชาติทั่วโลก" ตอนแรกมูลนิธินี้บริจาคเงินช่วยเหลือมุ่งเฉพาะในด้านการแพทย์เป็นสำคัญ แต่ต่อมาได้ขยายขอบเขตมาถึงการศึกษาค้นคว้าในวิชาวิทยาศาสตร์ การ

เกษตร สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ด้วย วิธีบริจาคคือให้เงินช่วยเหลือแก่มหาวิทยาลัย สถาบันวิจัย และองค์การต่าง ๆ ที่มีคุณสมบัติเหมาะสม เพื่อให้ดำเนินการศึกษา วิจัย ในวิชาการเหล่านั้น

เมื่อแรกตั้งมีต้นทุนซึ่งนายรอคกีเฟลเลอร์ให้ประเดิมไว้ ๒๔๑ ล้านเหรียญเศษ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๙๘ ทรัพย์เพิ่มขึ้นเป็นประมาณ ๔๔๓ ล้านเหรียญ และใน พ.ศ. ๒๕๐๒ มีทรัพย์สินรวม ๖๔๘ ล้านเหรียญ

ในระยะ ๓๕ ปีแรกนับแต่ตั้งมูลนิธินี้ได้บริจาคเงินช่วยเหลือกิจการสาธารณประโยชน์ในประเทศต่าง ๆ ๗๕ ประเทศ จำนวน ๑ หมื่นทุนเป็นเงิน ๒๘ ล้านเหรียญ และช่วยงานวิจัยต่าง ๆ ๑๐ ล้านเหรียญ เฉพาะ พ.ศ. ๒๔๙๕ บริจาค ๑๒ ล้านเหรียญ รวมเงินที่ได้จัดสรรช่วยเหลือการกุศลทั้งหมดทุกด้านตั้งแต่ต้นถึง พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นเงินเกือบ ๕๒๐ ล้านเหรียญ และในจำนวนนี้เป็นเงินช่วยเหลือต่างประเทศเสีย ๑ ใน ๓

เฉพาะตัวนายรอคกีเฟลเลอร์ เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ใช้วิธีบริจาคโดยมีเงื่อนไขกล่าวคือ เมื่อเห็นชอบแล้ว เขาจะขอให้มีผู้อื่นมาบริจาคร่วมด้วยในการกุศลครั้งนั้นฝ่ายละครึ่งต่อครึ่ง เมื่อสิ้นชีวิตปรากฏว่าเขาได้บริจาคเงินไปแล้วทั้งหมด ๕๓๐ ล้านเหรียญ ซึ่งเป็นเงินบริจาคเพื่อการศึกษาและการกุศลมากที่สุดในสมัยนั้น เงินบริจาครายสุดท้ายของเขาคือให้แก่มหาวิทยาลัยชิคาโก ๑๐ ล้านเหรียญ แม้บุตรหลานของนายรอคกีเฟลเลอร์ ก็ปรากฏว่ามีใจบุญสุนทานเหมือนกันในระยะ ๓ ชั่วคนตระกูลนี้ได้บริจาคเงินการกุศลไปแล้วเกินกว่า ๑,๐๐๐ ล้านเหรียญ

มูลนิธิฟอร์ด เป็นมูลนิธิที่มีทรัพย์สินมากที่สุดในปัจจุบัน ตั้งขึ้นโดยมหาเศรษฐีเฮนรี่ฟอร์ด เจ้าของอุตสาหกรรมผลิตรถยนต์ยี่ห้อฟอร์ด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ เดิมวางวัตถุประสงค์ไว้กว้าง ๆ เพื่อส่งเสริมสุขภาพของมวลมนุษย์ ต่อมาได้กำหนดวัตถุประสงค์เป็นข้อใหญ่ ๆ ๕ ข้อ คือ เพื่อส่งเสริมกิจการที่มุ่งให้เกิดสันติภาพของโลก ๑ เพื่อช่วยให้เกิดความประพฤติมั่นคงยิ่งขึ้นในหลักพื้นฐานแห่งอิสรภาพ และประชาธิปไตย ๑ เพื่อส่งเสริมความอยู่ดีกินดีของประชาชนทั่วทุกถิ่นสถาน ๑ เพื่อส่งเสริมกิจกรรมฝ่ายการศึกษาและวัฒนธรรม ๑ เพื่อส่งเสริมการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ ๑ และตามที่ทราบในปัจจุบัน มูลนิธินี้สนใจพิเศษในฝ่ายการศึกษา และงานวิจัยทางสังคมศาสตร์

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ มูลนิธินี้มีทรัพย์สินทั้งหมด ๕๒๐ ล้านเหรียญเศษ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๕๐๓ จำนวนทรัพย์สินเพิ่มขึ้นเป็น ๓,๓๑๖ ล้านเหรียญ เท่ากับ ๑ ใน ๔ ของจำนวนทรัพย์สินของมูลนิธิทุกแห่งในสหรัฐรวมกัน

ในด้านการบริจาค เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ มูลนิธิได้อนุมัติเงินช่วยเหลือการกุศล ๖๐ ล้านเหรียญเศษ ใน พ.ศ. ๒๔๙๙–๒๕๐๐ ได้นำเงินที่เป็นตัวทุนมูลนิธิมอบให้แก่มหาวิทยาลัยเอกชน ๖๑๕ แห่ง โรงพยาบาลที่ไม่ได้หาผลกำไร ๓,๕๐๐ แห่ง และโรงเรียนแพทย์ของเอกชน ๔๒ แห่ง รวมเป็น ๕๐๐ ล้านเหรียญ หรือประมาณ ๑๐,๐๐๐ ล้านบาท ใน พ.ศ. ๒๕๐๒ มีจำนวนเงินบริจาครวม ๑๑๐ ล้านเหรียญ ถ้านับตั้งแต่ต้นมาถึง พ.ศ. ๒๕๐๓ จะเป็นเงินที่บริจาคไปแล้วทั้งหมดเกิน ๑,๒๐๐ ล้านเหรียญ

เฉพาะในด้านต่างประเทศ มูลนิธิฟอร์ดมีโครงการช่วยเหลือทางเทคนิค แผนการช่วยปรับปรุงการเกษตร อุตสาหกรรมท้องถิ่น การรัฐประศาสน์ และการศึกษาในประเทศด้อยพัฒนา ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๔ ถึง ๒๕๐๑ ได้บริจาคช่วยการพัฒนาในประเทศโพ้นทะเลรวม ๗๘ ล้านเหรียญ

กองทุนต่าง ๆ ของคาร์เนกี นายแองดูร คาร์เนกี มหาเศรษฐีเจ้าของกิจการอุตสาหกรรมเหล็กกล้าผู้มั่งคั่ง เจ้าของทฤษฎีแห่งการใช้จ่ายทรัพย์สมบัติ ผู้ถือว่าการตายลงทั้งที่มีทรัพย์สมบัติมากมาย จัดเป็นความอัปยศอย่างหนึ่ง ได้บริจาคทรัพย์ตั้งกองทุนและสถาบันต่าง ๆ ไว้ เพื่อบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ เริ่มแต่ พ.ศ. ๒๔๒๙ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ รวม ๘ ชื่อเป็นจำนวนเงิน ๒๓๖ ล้านเหรียญ (ถ้านับเงินที่เขาบริจาคโดยตรงและโดยพินัยกรรมทั้งหมดได้ ๓๓๓ ล้านเหรียญ) กิจการและวัตถุประสงค์ของกองทุนและสถาบันที่เขาตั้งขึ้นทั้งหมดนี้ รวมลงได้ที่การส่งเสริมความก้าวหน้าแห่งวิทยาการ และศึกษาในขั้นอุดมศึกษา การสอนและงานวิจัยต่าง ๆ บางทุนเป็นทุนที่เขาตั้งขึ้นในประเทศ คือ สกอตแลนด์และสหราชอาณาจักร แต่ชื่อทุนต่าง ๆ ของคาร์เนกีนี้ไม่สู้ปรากฏในประเทศไทย จึงขอเว้นไม่กล่าวให้มาก เป็นแต่แนะให้ทราบว่า การบริจาคของท่านผู้นี้ ได้เป็นตัวอย่างและแรงกระตุ้นเตือนอันสำคัญให้มหาเศรษฐีท่านอื่น ๆ ตั้งมูลนิธิ และบำเพ็ญการกุศลต่าง ๆ ต่อมาเป็นอันมาก

มูลนิธิอเมริกันแห่งหนึ่ง ที่มีกิจการแพร่หลายเป็นที่ปรากฏมากในประเทศไทย คือ **มูลนิธิอาเซีย** แม้จะเป็นมูลนิธิไม่ใหญ่โตนักเหมือนอย่าง ๓ มูลนิธิต้น แต่คนไทยจำนวนมากรู้จักชื่อมูลนิธินี้ดีกว่า เพราะมูลนิธินี้มีขอบเขตการปฏิบัติงานเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับคนไทย และชาวอาเซียมากกว่ามูลนิธิอื่น จึงขอเล่าเรื่องมูลนิธินี้ตามที่ควรจะทราบ

มูลนิธิอาเซียนี้ ชาวเมืองซานฟรานซิโก รัฐแคลิฟอร์เนียกลุ่มหนึ่งได้ร่วมกันจัดตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อสนับสนุนเอกชน กลุ่มอาสาสมัครสถาบันเอกชน กึ่งรัฐบาล และสถาบันของรัฐบาลที่มีวัตถุประสงค์ที่จะนำความก้าวหน้า และความเจริญมาสู่ชุมชน ๑ เพื่อส่งเสริมความร่วมมือระหว่างองค์การต่าง ๆ ในอาเซียในสหรัฐอเมริกาและองค์การระหว่างประเทศทั้งหลาย ที่ดำเนินงานเพื่ออุดมการณ์อย่างเดียวกัน ๑ เพื่อดำเนินงานร่วมกับองค์การและสถาบันอื่น ๆ ของสหรัฐอเมริกา ที่จะส่งเสริมให้ภายในสหรัฐอเมริกา ได้มีความเข้าใจในอาเซียมากขึ้น ๑

มูลนิธินี้มีสำนักงานใหญ่อยู่ที่ซานฟรานซิสโก และสำนักงานสาขาแห่งหนึ่งที่นิวยอร์ค และโดยที่กิจการช่วยเหลือของมูลนิธินี้ มีขอบเขตอยู่ในอาเซียเป็นสำคัญ จึงมีสำนักงานสาขาประจำเป็นผู้แทนในประเทศเหล่านั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ มีสำนักงานอยู่ในประเทศต่าง ๆ ในอาเซียรวม ๑๘ แห่ง หรือ ๑๔ ประเทศ คือ อาฟกานิสถาน กัมพูชา ลังกา ฮ่องกง อินเดีย ญี่ปุ่น เกาหลี ลาว มาเลเซีย ปากีสถาน ฟิลิปปินส์ สาธารณรัฐจีน ไทย และสาธารณรัฐเวียดนาม

เฉพาะในประเทศไทย มูลนิธิอาเซียได้เริ่มโครงการช่วยเหลือใน พ.ศ. ๒๔๙๘ โดยสรุปโครงการที่ได้รับความอุปถัมภ์ คือ การศึกษาขั้นอุดมศึกษา การส่งเสริมและให้ทุนการศึกษาในชนบท งานวิจัยทางสังคมศาสตร์ พัฒนาการ การสนับสนุนความสนใจทางวิทยาศาสตร์และเทคนิค กิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์แก่ชุมชนและวัฒนธรรม การประพันธ์ การพิมพ์ บริการหนังสือและห้องสมุด ตลอดจนโครงการร่วมมือต่าง ๆ ในส่วนภูมิภาค เช่น การจัดสัมมนา การเดินทางไปบรรยาย เป็นต้น ส่วนในสหรัฐอเมริกา มูลนิธิก็สนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะทำให้คนอเมริกาเข้าใจอาเซียดีขึ้น เช่นการแลกเปลี่ยนและแจกจ่ายเอกสารสิ่งพิมพ์ การวิจัย การสัมมนาเกี่ยวกับเรื่องอาเซีย และการช่วยสถาบันหรือองค์การต่าง ๆ ของสหรัฐ จัดการต้อนรับชาวอาเซีย การช่วยชาวอาเซีย หรือนักหนังสือพิมพ์จากอาเซียไปร่วมกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ ในสหรัฐ เป็นต้น

มูลนิธิในประเทศอื่น ๆ ไม่สู้ปรากฏกิจการแพร่หลายนัก ในประเทศอังกฤษมีมูลนิธิมากมาย ใน พ.ศ. ๒๔๙๕ มีมูลนิธิทั้งหมดเกิน ๑๑๐,๐๐๐ แห่ง และทุกสัปดาห์จะมีมูลนิธิเกิดขึ้นใหม่ประมาณ ๑๐ มูลนิธิ ในจำนวนมูลนิธิ ๑ แสนกว่าแห่งนี้ เป็นมูลนิธิเกี่ยวกับการศึกษาราว ๑ หมื่นแห่ง เป็นมูลนิธิสงเคราะห์คนยากจนและคนป่วย เป็นต้น ราว ๔ หมื่นแห่ง ส่วนมากเป็นมูลนิธิเล็ก ๆ รวมทรัพย์สินของทุกมูลนิธิรวมกันประมาณ ๒๐๐ ล้านปอนด์หรือราว ๑๒,๐๐๐ ล้านบาทเท่านั้น แม้ในระยะหลัง ๆ นี้ จะเริ่มนิยมตั้งมูลนิธิใหญ่ ๆ ที่มีวัตถุประสงค์กว้างขวาง

เหมือนอย่างในสหรัฐอเมริกา แต่ก็ไม่สู้ปรากฏกิจการแพร่หลายนัก บางมูลนิธิก็มีกำเนิดขึ้นในสหรัฐ หรือมีเศรษฐีในสหรัฐมาตั้งขึ้น เช่น มูลนิธิของคาร์เนกีในสหราชอาณาจักร เป็นต้น มูลนิธิที่ใหญ่ที่สุดของอังกฤษเห็นจะได้แก่มูลนิธินัฟฟีลด์ ตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ มีทุนเริ่มแรก ๑๐ ล้านปอนด์ ในที่นี้ ไม่มีข้อน่าสนใจมากนักจึงขอกล่าวถึงสั้น ๆ เท่านี้

ตามปกติ มูลนิธิทั้งหลายไม่สู้นิยมในด้านก่อสร้างอาคารหรือสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ซึ่งทำให้สิ้นเปลืองเงินมาก แต่สนใจในด้านความคิดริเริ่มที่ดี ๆ และโครงการใหม่ ๆ ที่จะให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวมตามวัตถุประสงค์ เท่าที่เป็นมา มูลนิธิมักเป็นผู้นำในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ที่ช่วยส่งเสริมปรับปรุงสภาวะของสังคมให้ดีขึ้น โดยเฉพาะในกิจกรรมที่องค์การอื่น ๆ หรือหน่วยราชการต่าง ๆ เข้าไปเกี่ยวข้องไม่ถึง และเป็นผู้ริเริ่มโครงการใหม่ ๆ ช่วยค้ำจุนพยุงจนเป็นหลักฐานมั่นคง จึงมอบให้ส่วนงานอื่น ๆ มารับช่วงไปดำเนินการต่อไป อย่างในสหรัฐอเมริกาก็เป็นที่ยอมรับว่ากองทุนการกุศลต่าง ๆ อย่างพวกมูลนิธินี้ ได้เป็นแรงสำคัญอย่างหนึ่ง ที่ชักนำประเทศของเขามาสู่ความเจริญก้าวหน้าโดยเฉพาะในด้านวิทยาการต่าง ๆ ถึงกับได้เกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ในประเทศอื่น ๆ ด้วย

กิจกรรมการกุศลอย่างสำคัญที่เป็นปัจจัยสำคัญให้เกิดความเจริญก้าวหน้าอย่างนี้ ได้แก่การศึกษา ความใส่ใจและส่งเสริมการศึกษาของคนอเมริกันนั้นมีพยานมากตัวอย่างอันหนึ่งคือ จำนวนสถาบันการศึกษา ซึ่งในปีการศึกษา ๒๔๙๖ มีจำนวน ๑,๘๕๑ แห่งและในจำนวน

นี้เป็นสถาบันของเอกชนถึง ๑,๒๐๕ แห่ง อนึ่ง ทุนนิธิทางการศึกษา ก็เป็นของมีมานานและมีจำนวนมากมาย เช่น อย่างทุนมูลนิธิของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด มีมาแต่ พ.ศ. ๒๑๗๙ และใน พ.ศ. ๒๔๙๗ ทุนนิธิมีเงินถึงเกือบ ๒๗๒ ล้านเหรียญ ถ้ารวมจำนวนเงินในทุนนิธิการศึกษาของมหาวิทยาลัยเอกชนทั่วทั้งสหรัฐเข้าด้วยกัน ใน พ.ศ. ๒๔๙๔ จะมีจำนวนถึง ๒,๑๙๕ ล้านเหรียญเศษ ส่วนมหาวิทยาลัยประจำรัฐทั่วทั้งประเทศ มีทุนนิธิรวมกันได้ประมาณ ๔๘๒ ล้านเหรียญ

คำว่า มูลนิธิ ในภาษาไทย เป็นคำสืบเนื่องมาแต่ในภาษาบาลีว่า "นิธิ" ซึ่งแปลว่า "ขุมทรัพย์" ในทางพระพุทธศาสนา บางแห่งแบ่งนิธิหรือขุมทรัพย์นี้ไว้ ๔ ประเภท คือ

๑. ขุมทรัพย์ติดที่ หรือถาวรนิธิ แต่เดิมหมายเอาทรัพย์สมบัติที่ฝังดินไว้ ตลอดถึงเรือกสวนไร่นาอันเป็นอสังหาริมทรัพย์ ในสมัยปัจจุบันคงต้องรวมเอาเงินที่ฝากไว้ในธนาคารเป็นต้น เข้าในความหมายนี้ด้วย

๒. ขุมทรัพย์เคลื่อนที่ หรือชังคมนิธิ ได้แก่ข้าทาสบริวาร ตลอดจนสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ

๓. ขุมทรัพย์คู่กาย หรืออังคสมนิธิ ได้แก่ศิลปวิทยา ความรู้สำหรับหาเลี้ยงชีวิต

๔. ขุมทรัพย์ตามตัว หรือ อนุคามิกนิธิ ได้แก่บุญคือคุณธรรมที่ได้ฝึกอบรมให้มีในตน แล้วฝากฝังไว้ในที่อันปลอดภัย กล่าวคือ ในพระศาสนาเช่นเจดียสถานและพระสงฆ์ ในบุพการีชน เช่น มารดา

บิดา ในประโยชน์ส่วนรวม ในหมู่ญาติ ตลอดจนบุคคลที่รู้จักเกี่ยวข้อง และคนทั่วไป

นิธิทั้ง ๕ นี้ แต่ละอย่างเป็นของสำคัญแก่ชีวิตมนุษย์ และมีประโยชน์ด้วยกันทั้งสิ้น แต่ประโยชน์นั้นก็ดี ความมั่นคงทนทานนั้นก็ดี หาเสมอกันไม่ ขุมทรัพย์อย่างที่ ๑ นับเป็นส่วนอุปกรณ์เครื่องเลี้ยงชีพ เป็นหลักประกันความปลอดภัยของชีวิต ให้ความอบอุ่นใจในยามปกติ และสามารถนำออกใช้ในคราวจำเป็น นับเป็นวิธีรักษาทรัพย์อย่างดียิ่ง แต่กระนั้นก็อาจเกิดเหตุผิดพลาดต่าง ๆ ให้หลุดมือไป หรือถูกริบถูกยึดไปได้ และหากไม่นำไปใช้เพื่อตนและคนอื่น ก็สำเร็จประโยชน์น้อย ถึงคราวจากโลกนี้ไปก็ต้องทิ้งไว้ไม่อาจนำไปกับตนนับว่ามีประโยชน์จำกัด ไม่มั่นคงแท้จริง ยิ่งนำไปประกอบการอันชั่ว เบียดเบียนตนและผู้อื่นก็กลับซ้ำกลายเป็นของร้าย นำมาซึ่งโทษภัย ทางศาสนาไม่สรรเสริญ

แม้ขุมทรัพย์ประเภทที่ ๒ ที่มีประโยชน์รับใช้สนองความประสงค์และช่วยการต่าง ๆ ให้สำเร็จโดยง่ายก็ยังไม่ชื่อว่ามั่นคงปลอดภัยจริง เพราะต้องมีเวลาล้มหายตายจากพรากกันไป หรือเปลี่ยนมือเปลี่ยนใจไปเป็นอย่างอื่น

ประเภทที่ ๓ คือ ศิลปวิทยาการต่าง ๆ นับว่าเป็นของมั่นคงและปลอดภัยกว่านิธิ ๒ อย่างแรก เพราะเป็นต้นทุนอันมีติดอยู่กับตัว ใครลักหรือแย่งชิงไปมิได้ สามารถนำมาใช้ประกอบอาชีพ ทำการงานหาทรัพย์สมบัติ เลี้ยงชีวิตได้ ใช้เท่าไรไม่รู้จักหมด ยิ่งใช้ยิ่งเพิ่ม เป็นบ่อ

เกิดและทางมาแห่งขุมทรัพย์สองอย่างแรกตลอดไป ทั้งสามารถนำไปใช้บำเพ็ญประโยชน์ช่วยเหลือมนุษย์ได้เป็นอันมาก แต่ก็ยังไม่สำเร็จประโยชน์สมบูรณ์ เพราะหากเป็นผู้ประพฤติแต่ทางเสียหาย ไร้คุณธรรมไว้วางใจมิได้ วิชาความรู้นั้นก็อาจเป็นหมัน มีเหมือนไม่มี หรือกลับกลายเป็นพิษ ให้โทษมากขึ้น

ขุมทรัพย์อย่างที่ ๔ มีชื่อเรียกสั้น ๆ อีกอย่างว่า "บุญนิธิ" เป็นขุมทรัพย์ฝ่ายนามธรรมไม่มีรูปร่าง มองไม่เห็น มีอยู่ประจำตน ใครลักหรือแย่งชิงไม่ได้ ยิ่งใช้ยิ่งเพิ่มคล้ายกับขุมทรัพย์อย่างที่ ๓ แต่มีคุณสมบัติอื่นเป็นพิเศษกว่าเป็นอันมาก กล่าวคือติดตามให้ผลช่วยตนแม้ในชีวิตหน้า ข้อที่สำคัญในชาตินี้ อยู่ที่ว่า นิธินี้เป็นนิธิหลัก เป็นทางมาเป็นทางเพิ่มพูนและเสริมประโยชน์แก่นิธิ ๓ อย่างแรก ผู้ใดมีนิธิคือคุณธรรมในตนเองแล้วก็มีทางหาทรัพย์สมบัติที่เป็นนิธิอย่างที่ ๑ ได้ ถ้าเป็นผู้มีทรัพย์ ก็รู้จักรักษาทรัพย์นั้นไว้ได้ ทำให้พอกพูน และใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น แม้ถึงข้าทาสบริวาร สัตว์เลี้ยง และศิลปวิทยา อันเป็นนิธิอย่างที่ ๒ และ ๓ ถ้าเป็นผู้มีนิธิคือคุณธรรมอยู่แล้วก็สามารถหามา รักษา และใช้ให้เป็นประโยชน์โดยเต็มที่เช่นเดียวกัน

บุญนิธิ คือคุณธรรมนั้น มีมาก เช่นที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในนิธิกัณฑสูตร แห่งขุททกนิกาย ได้แก่ ธรรม ๔ ประการ คือ *ทาน* (การให้สละและบริจาค) *ศีล* (ความประพฤติสุจริต) *สัญญมะ* (การบังคับจิตใจควบคุมอารมณ์ *ทมะ* (การฝึกฝนอบรมตน)

บุญเป็นทรัพย์อันแพร่หลายอยู่ทั่วทุกแห่งหน และนิธิคือที่สำหรับทำบุญนั้นก็มีอยู่ทั่วไป ผู้มีตาปัญญาย่อมมองเห็น สามารถแสวงหาบุญทรัพย์แล้ว ฝังไว้เป็นบุญนิธิได้ทุกที่และทุกเวลา ผู้รู้จักมองย่อมเห็นขุมทรัพย์ได้ แม้แต่ในคำว่ากล่าว ชี้โทษของผู้อื่น อย่างที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ ในคาถาธรรมบท บัณฑิตวรรคว่า "พึงมองเห็นปราชญ์ผู้คอยชี้โทษ ชอบข่มว่า เหมือนเป็นผู้บอกขุมทรัพย์ และควรคบคนที่เป็นบัณฑิตเช่นนั้น เมื่อคบคนอย่างนั้นย่อมมีแต่ดี ไม่มีเสีย" คติอันพึงได้จากพุทธพจน์นี้ อยู่ที่ว่า คำชี้โทษนั้น ช่วยให้เรารู้และแก้ไขข้อบกพร่องของตน ปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งขึ้น เท่ากับได้พบและสร้างขุมทรัพย์ขึ้นอีก

เมื่อเผื่อแผ่ บริจาคทาน ประพฤติสุจริต และบำเพ็ญประโยชน์แก่สถาบันใด ๆ ก็ดี แก่กิจการส่วนรวมใด ๆ ก็ดี หรือแม้แก่บุคคลผู้หนึ่งผู้ใดก็ดี ย่อมได้ชื่อว่า ฝังบุญนิธิไว้แล้วในที่นั้น ๆ ยิ่งผู้ฝังขุมทรัพย์นั้นเป็นคนมีปัญญา รู้จักคิด รู้จักพิจารณา ว่าฝังในที่ใดอย่างใด จึงจะสำเร็จประโยชน์มาก ก็ยิ่งเป็นขุมทรัพย์ที่ดีมีคุณค่ามากขึ้น ในทางพระพุทธศาสนาจึงสอนให้ทำการทุกอย่างด้วยปัญญา เช่นเมื่อบริจาคทานก็พึงให้ด้วยตระหนักแก่ใจของตนแล้วว่าการให้นั้น จักช่วยให้บังเกิดประโยชน์แก่ผู้ได้รับไป มีผลดีงามแก่พระศาสนา แก่สถาบันแก่ชุมชนนั้น ๆ อย่างไร ตามอย่างพุทธภาษิตในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค ที่ว่า "การให้ด้วยพิจารณา ทำให้สำเร็จประโยชน์ การพิจารณาแล้วจึงให้เป็นทานอันพระสุคตทรงสรรเสริญ" และการพิจารณาแล้วให้นั้น ก็จัด

เป็นสัปปุริสทานอย่างหนึ่งด้วย ทานที่จัดว่าเลิศ ว่าสูงสุดตามคติพุทธศาสนา ได้แก่สังฆทาน คือ การให้แก่สงฆ์ การให้แก่ส่วนรวม เพราะการให้เป็นของส่วนรวม ย่อมตัดและป้องกันความรู้สึกเศร้าหมอง หรือขุ่นมัวในใจ ที่อาจเกิดจากความเกี่ยวเกาะในตัวบุคคล มิให้เกิดขึ้นได้ และการให้แก่ส่วนรวมย่อมสำเร็จประโยชน์ได้แน่นอนกว่า กว้างขวางกว่า โดยเฉพาะในเมื่อส่วนรวมนั้นมีระบบจัดการ มีระเบียบวิธีดำเนินงานที่รัดกุมเรียบร้อย สังฆทานจึงเป็นการให้ด้วยความพินิจพิจารณา เป็นวิเจยฺยทานํ อยู่ในตัว

พระพุทธองค์เคยตรัสเล่าเรื่องพราหมณฤาษีในปางก่อนว่า ท่านเหล่านั้น ประพฤติพรหมจรรย์มีความสำรวม ได้รักษาขุมทรัพย์อันประเสริฐที่เรียกว่า พรหมนิธิไว้ ได้แก่ประพฤติมั่นในพรหมวิหารธรรมเป็นต้น แม้จะไม่ได้แสวงหาทรัพย์สมบัติเงินทอง ของใช้และสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ เอง แต่ก็เป็นผู้สมบูรณ์พรั่งพร้อมด้วยทรัพย์สินและพืชผล ได้รับการทะนุบำรุง และความเคารพนอบน้อมจากประชาชนเป็นอย่างดี นี้เป็นบุญนิธิอย่างหนึ่งซึ่งเป็นเพียงขั้นที่มิใช่สัจธรรม แต่ก็ยังมีประโยชน์มาก ส่วนในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีคำสอนเป็นสัจธรรม สอนไว้ทุกระดับ ถ้ามีปัญญารู้จักเลือกและนำมาประพฤติปฏิบัติ ย่อมสามารถให้เกิดผลประโยชน์ตามความประสงค์ ตั้งแต่ชั้นโลกียสมบัติ อันได้แก่ความสมบูรณ์ด้วยกามคุณ ๕ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ในโลกมนุษย์และสวรรค์ ตลอดจนนิพพานสมบัติ และแม้พุทธภูมิ ตามที่มีรับรองไว้ในนิธิกัณฑสูตรนั้น ทั้งสามารถช่วยคนอื่น ๆ ให้ได้รับผลเช่นนั้นด้วย

วิธีทำบุญในมูลนิธิ อย่างที่มีผู้ศรัทธามากขึ้นในปัจจุบันนี้ นับว่า

เป็นวิธีการอันสนับสนุนคติเรื่องนิธิที่กล่าวแล้ว จัดเป็นการฝังขุมทรัพย์ประเภทบุญนิธิอย่างสำคัญ จะขอยกลักษณะอันดีของมูลนิธิ มากล่าวไว้แต่บางประการ เช่น

๑. มูลนิธิเป็นสถาบันส่วนรวม ตั้งไว้เพื่อกิจอันเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม ที่เรียกว่ากุศลสาธารณประโยชน์ การให้แก่มูลนิธิจึงจัดเข้าในทานประเภทสังฆทาน ซึ่งเป็นทานที่มีผลมากที่สุด เพราะทำใจของผู้บริจาคให้ปลอดโปร่งบริสุทธิ์ ให้กว้างขวางไม่คับแคบสมความหมายของทานที่ว่าให้หรือเสียสละอย่างแท้จริง ยิ่งถ้าเป็นมูลนิธิของพระสงฆ์ในศาสนาด้วย ก็ย่อมเป็นสังฆทานโดยสมบูรณ์ทั้งในรูปศัพท์และความหมาย

๒. มูลนิธิ ย่อมมีวัตถุประสงค์อันเกี่ยวด้วยสาธารณประโยชน์ระบุไว้ชัดแจ้ง อันผู้บริจาคกำหนดได้เองว่าเป็นประโยชน์แท้จริง สมเหตุผลและตรงใจตน สมควรบำรุงเพียงใดหรือไม่ และมีระบบวิธีดำเนินงานรัดกุมเป็นระเบียบ ควรแก่ความมั่นใจว่า จักจัดการให้สำเร็จสมตามวัตถุที่ประสงค์ได้ การให้อย่างนี้ จึงจัดว่าเป็น วิเจยฺยทานํ การให้ด้วยปัญญาอันเป็นที่สรรเสริญในทางพระศาสนา

๓. การประพฤติธรรม บำเพ็ญประโยชน์ต่าง ๆ นี้ จัดเป็นขุมทรัพย์ที่สูงสุด คือ บุญนิธิ หรือ อนุคามิกนิธิ–นิธิติดตามตน ให้สำเร็จผลที่ปรารถนาทุกอย่าง ตั้งแต่โลกียสมบัติถึงนิพพานสมบัติ การบริจาคทานแก่มูลนิธินั้นจึงเป็นนิธิอยู่ในตัวเองแล้ว คือเป็นบุญนิธิ

๔. วัตถุประสงค์ต่าง ๆ ของมูลนิธิ ซึ่งเป็นการบำเพ็ญกุศลสาธารณประโยชน์เช่น บำรุงการศึกษาเล่าเรียน สนับสนุนการฝึกอบรมศีลธรรม รักษาวัฒนธรรม และส่งเสริมการปฏิบัติธรรมเป็นต้น แต่ละ

อย่างย่อมเป็นขุมทรัพย์อย่างใดอย่างหนึ่งในขุมทรัพย์ ๔ ประเภทที่กล่าวแล้วอยู่ในตัว ฉะนั้น ถ้าบำรุงส่งเสริมมูลนิธิจึงเท่ากับได้สร้างและช่วยผู้อื่นสร้างขุมทรัพย์ทั้ง ๔ ประเภทนั้นขึ้นอีกต่อหนึ่ง เป็นการสร้างขุมทรัพย์ขึ้นทีเดียวหลายชั้น

๕. ผลดีอันใดที่เกิดจากการบำเพ็ญประโยชน์ของมูลนิธินั้น ผู้บำรุงมูลนิธิย่อมชื่อว่ามีส่วนด้วย ถ้ามีผู้ใดอาศัยมูลนิธินั้นได้รับการศึกษามีความรู้ มีคุณธรรม ประพฤติดีงาม บำเพ็ญประโยชน์แก่พระศาสนาและประเทศชาติ ผู้บำรุงมูลนิธิก็ชื่อว่าได้มีส่วนสร้างบุคคลผู้นั้น และมีส่วนบำเพ็ญประโยชน์แก่ประเทศชาติด้วย เมื่อพระสงฆ์ได้รับประโยชน์จากมูลนิธินั้นแล้ว สามารถบำเพ็ญสมณธรรมปฏิบัติศาสนกิจดำรงสืบต่ออายุพระศาสนาไว้ ผู้บำรุงมูลนิธิก็ชื่อว่าได้ร่วมดำรงและสืบต่ออายุพระศาสนาด้วย

๖. เมื่อมูลนิธินั้น ไม่ใช้เงินต้นทุน นำเอาแต่ดอกผลไปบำเพ็ญประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ และให้ผู้บริจาคตั้งทุนนิธิมีชื่อตามที่ตนประสงค์ไว้ในมูลนิธิใหญ่นั้นได้ด้วย มูลนิธินั้นย่อมเป็นของถาวร ยั่งยืนนาน ทุนนิธิของผู้บริจาคนั้นก็จะคงอยู่ตลอดไปตราบเท่าที่มูลนิธินั้นยังดำรงอยู่ ฝากชื่อและความดีไว้เป็นอนุสรณ์ และเป็นเกียรติคุณแก่วงศ์ตระกูลชั่วกาลนาน อีกประการหนึ่ง เมื่อมูลนิธินั้น นำดอกผลออกทำบุญบำเพ็ญกุศล ตามวัตถุประสงค์ครั้งใด ผู้บริจาคนั้นชื่อว่าได้ทำบุญ บำเพ็ญกุศลนั้นทุกคราวไป จะยังมีชีวิตอยู่ก็ตาม สิ้นชีวิตแล้วก็ตาม ย่อมมีโอกาสทำบุญกุศลเรื่อยไปไม่รู้จักสิ้นสุด

ในประเทศชาติใด ประชาชนเป็นผู้มีจิตใจเปี่ยมด้วยศรัทธาใฝ่ในการบำเพ็ญกุศลสาธารณประโยชน์ และประกอบด้วยปัญญา รู้จักพิจารณาการที่จะเป็นประโยชน์ หรือไม่เป็นประโยชน์ มีสายตากว้างไกล มองเห็นส่วนที่จะเป็นผลดีและเกื้อกูลกว้างขวาง คงอยู่ยาวนานเป็นผู้บำเพ็ญทานและกุศลทั้งปวงด้วยความพินิจพิจารณาเช่นนั้น ประเทศชาตินั้นย่อมมีแต่จะเจริญก้าวหน้าแผ่ไพศาล และพระศาสนาก็จะรุ่งเรืองมั่นคง ทั้งจักมีโอกาสเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ไปถึงเพื่อนมนุษย์ทั้งหลายในถิ่นฐานอื่น ๆ ด้วย ก็แลการที่จะให้เกิดผลทั้งนี้ได้ ย่อมต้องอาศัยสังฆทานและวิจัยทาน เป็นต้น.

คัมภีร์ ตำราและเอกสารประกอบการเขียน

๑. นิธิกัณฑสูตร ในขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ๒๕/๙/๑๑

๒. พุทธภาษิตเกี่ยวกับนิธิ ใน ขุ.ธ. ๒๕/๑๖/๒๕ ; ขุ.สุ. ๒๕/๒๒๓/๓๘๑

๓. คำอธิบายเรื่องนิธิ ในปรมัตถโชติกา อรรถกถาแห่ง ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ หน้า ๒๔๑ เป็นต้น

๔. วิจัยทาน พึงดู สํ.ส. ๑๕/๙๙/๓๐ ; องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๑๒๗/๒๔๘ ขุ. เปต. ๒๖/๑๐๖/๑๙๖ ; ขุ.ชา. ๒๘/๒๖๗/๙๓ ; ชา. อ. ๖/๓๗๓ ; ธ.อ. ๖ ยมกปาฏิหาริยวตฺถุ เป็นต้น

๕. สังฆทาน และความดีเลิศแห่งสังฆทาน ดู ที. สี ๙/๒๓๑/๑๘๕ ; ม.อุ. ๑๔/๗๐๖/๔๕๖ ; องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๓๐/๔๓๖ ; องฺ. นวก. ๒๓/๒๒๔/๔๐๕ เป็นต้น

๖. Encyclopaedia Britannica, 1959, Vols. 4,9,17,19 เป็นต้น (คำ Carnegie ; Carnegie Trusts ; Ford, Henry ; Philanthropy ; Rockefeller Benefactions)

๗. Encyclopaedia Britannica, 1954, Vol. 17 (คำ Foundation, philanthropic).

๘. เอกสารประกอบอื่น ๆ เช่น แถลงกิจการของมูลนิธิ เป็นต้น

๙. ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ คัดมาโดยความเอื้อเฟื้อของคุณบรรเทิง ศรีทรงผล